

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İBN MİSKEVEYH'İN ERDEM ANLAYIŞI

Hande ATALIK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Sengün Meltem ACAR KESKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

NİSAN 2022

İBN MİSKEVEYH'İN ERDEM ANLAYIŞI

Hande ATALIK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

NİSAN 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hande ATALIK

19.04.2022

İBN MISKEVEYH'IN ERDEM ANLAYIŞI
(Yüksek Lisans Tezi)

Hande ATALIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Nisan 2022

ÖZET

İnsanın nihai hedefi mutluluğu elde etmektir. Bunu hem Yunan hem de İslam filozofları ifade etmiştir. İnsanın mutlu olması için ise erdemli bir yaşamın mümkün kılınması gerekmektedir. Erdemli bir hayatı kendisine gaye edinen insan, aklını kullanarak hareket eder. Ahlak felsefesinin önemli bir ismi olan İbn Miskeveyh de bu kavrama eserlerinde ayrıntısıyla değinmiştir. Bu bağlamda çalışmamızın ilk amacı erdem kavramının tanımını, kavramsal yapısını ve İbn Miskeveyh öncesi dönemde erdem nasıl ele alındığını belirlemek olacaktır. Çalışmamızın ikinci amacı ise İslam ahlâk felsefesi tarihinde önemli bir yere sahip olan İbn Miskeveyh'in erdem anlayışını erdemlerin karşıtı olan reziletler ve bunlardan kurtulma yolları ile birlikte ele almaktır. Bu çalışmada erdem ahlak alanında nerede olduğu, içeriği ve İbn Miskeveyh'in erdem anlayışı Onun nefis düşüncesi üzerinden ele alınıp değerlendirilecektir.

Bilim Kodu : 110927
Anahtar Kelimeler : İbn Miskeveyh, Erdem, Ahlak, Mutluluk, Nefs
Sayfa Adedi : 77
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Sengün Meltem ACAR KESKİN

IBN MİSKAWAYH'S UNDERSTANDING OF VİRTUE

(M.Sc. Thesis)

Hande ATALIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

April 2022

ABSTRACT

The ultimate goal of man is to achieve happiness. It was expressed by both Greek and Islamic philosophers. In order for people to be happy, a virtuous life must be made possible. A person who aims a virtuous life for himself acts by using his mind. Ibn Miskawayh, who is an important name in moral philosophy, also mentioned this concept in detail in his works. In this context, the first aim of our study will be to determine the definition of the concept of virtue, its conceptual structure, its relationship with other fields and how virtue was handled in the period before Ibn Miskawayh. The second aim of our study is to discuss the virtues of Ibn Miskawayh, who has an important place in the history of Islamic moral philosophy, the vices that are the opposite of virtues, and the ways to get rid of them. In this study, where virtue is in the field of morality, what it contains and Ibn Miskawayh's understanding of virtue will be discussed and illuminated through his nafs thought.

Science Code : 110927
Key Words : İbn Miskawayh, Virtue, Morality, Happiness, Nafs
Page Number : 77
Supervisor : Doç. Dr. Sengün Meltem ACAR KESKİN

TEŞEKKÜR

Bilgisi, tecrübesi ve ilgisiyle bana rehber olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Sengün Meltem ACAR KESKİN'E saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Maddi ve manevi yanımda olarak ilgi ve desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Ve BABA teşekkürlerin en büyüğü sana...

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. ERDEM KAVRAMI.....	5
2.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihi Süreçte Erdem	5
2.2. İlkçağ Felsefesi'nde Erdem	6
2.3. İslam Felsefesi'nde Erdem	17
3. İBN MİSKEVEYH'İN FELSEFESİNİN ANA HATLARI	21
3.1. Hayatı	21
3.2. Eserleri.....	22
3.3. İbn Miskeveyh'in Felsefi Düşüncesinin Oluşmasına Kaynak Teşkil Eden Filozoflar	24
3.4. İbn Miskeveyh'in Metafizik Düşüncesi	26
3.5. İbn Miskeveyh'in Nübüvvet Anlayışı	29
4. İBN MİSKEVEYH'İN ERDEM ANLAYIŞI.....	33
4.1. Nefs Kavramı	33
4.2. Nefse Ait Olan Erdemler	37
4.2.1. Hikmet.....	39
4.2.2. Yiğitlik (Şecaat)	41
4.2.3. Cömertlik.....	43
4.2.4. Ölçülülük (İffet)	44

	Sayfa
4.2.5. Adalet	46
4.2.6. Sevgi	50
4.2.7. Dostluk	52
4.3. Nefsin Hastalıkları.....	54
4.4. Nefsin Hastalıklarının Tedavisi	57
4.4.1. Korkaklık-Ataklık ve Tedavi Yolu.....	58
4.4.2. Kendini Beğenme, Övünme ve Tedavi Yolu	59
4.4.3. Şaka, Kibirlilik, Alay Etme, Sözünde Durmama, Zulüm ve Tedavi Yolu	60
4.4.4. Kıymetli Eşyaların Ardına Düşme ve Tedavi Yolu	61
4.4.5. Korkaklık, Çeşitleri ve Tedavi Yolu	62
4.4.6. Üzüntü ve Tedavi Yolu	65
5. SONUÇ	69
KAYNAKLAR	73
ÖZGEÇMİŞ	77

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AGE	Adı geçen eser
AGM	Adı geçen makale
ÇEV	Çeviren/Çevirenler
ED	Editör
S.	Sayfa
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TEHZİB	Tehzib’ul Ahlak

1. GİRİŞ

Tercih edilen bir iyi, ulaşmak ve gerçekleştirilmek istenen en yüce amaç ve nihai yetkinlik şeklinde tanımlanan mutluluk, insanın bıkip usanmadan peşinden gittiği temel hedefi olmuştur. Bu bağlamda mutluluk, düşünce tarihinin de en temel felsefi ve ahlaki sorunlarından biri haline dönüşmüştür.

Düşünürler tarafından psikolojiden epistemolojiye, metafizikten ahlak ve siyasete kadar felsefenin her konusuyla ilintili olarak ele alınan mutluluk, genel anlayış ve kabule göre daha çok ahlak felsefesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu noktada ortaya konulan *Devlet*, *Nikomakos'a Etik* gibi yapıtlar ahlak felsefesi için olduğu kadar mutluluğun ne olduğunun anlaşılması açısından da önem teşkil etmektedir. İlk çağdan beri birçok filozof tarafından insanın nihai amacı mutluluk olarak ele alınmış, erdemler ve ahlaki hayat mutluluğa bağlı bir şekilde, hatta mutluluğa ulaştıran araçlar olarak belirlenmiştir.¹

Tarihi süreç içerisinde toplumların değişmesi ve gelişmesiyle birlikte İslam dünyasında da felsefe önemli bir noktaya gelmiştir. İslam filozofları felsefenin her alanında söz sahibi oldukları gibi ahlak alanıyla da ilgili önemli ve orijinal düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu filozoflar arasında tarihten felsefeye, tıptan edebiyata kadar geniş alanda eserler oluşturan ve fikirler belirten İbn Miskeveyh de yer almaktadır. İbn Miskeveyh özellikle ahlak ve mutluluk hakkında düşüncelerini açıkladığı *Tehzibu'l Ahlak* adlı eseriyle pek çok filozofu etkilemeyi başarmıştır. 10. yüzyılda yaşamış olan İbn Miskeveyh düşüncelerinden faydalandığı filozofların felsefelerinin de etkisiyle teleolojik bir ahlak anlayışına sahip olmuştur. Bu gaye güdücü anlayışa göre kişinin ahlaklı ve erdemli olmasının sebebi mutluluğu elde etmektir. Doğal olarak İbn Miskeveyh, ahlaka ilişkin düşüncelerini açıklarken mutluluk kavramına yer vermiş ve beden, ruh, toplum gibi birçok kavramı da mutluluk kavramı ile ilişkilendirerek ortaya koymuştur. İbn Miskeveyh'in ahlak anlayışı, bütün erdemleri kendisinde bulunduran ve reziletlerden ayrılmış bir ruha dayanan ve mutluluğu temele alan bir sistemdir.² İnsanın mutluluğa ulaşmasında bir araç olan erdemi en kısa haliyle bireyin ahlaki bir varlık olmasını sağlayan temel öge olarak tanımlayabiliriz. Bir insanın erdemi onun iyi eylemlerde bulunmasıyla ilişkili

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş* (2. b.). Bursa, Sentez Yayıncılık, 2007, s.175.

² Hüsametdin Erdem; *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, Konya 1996, s. 27.

olmaktadır. İnsanların eylemlerinin ortaya çıkıp değerlendirilmesi için ise başka insanların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsan topluluğun içinde kendini gerçekleştirme imkânı bulur. Toplum, fertleri kendi değerler sistemine göre bir araya getirir, bütünleştirir ve şekillendirir. Toplamların ilerlemesinde, gelişmesinde insanların eylemleri ve fikirlerinin oluşmasında erdemlerin etkisi belirgindir. Bu etkinin artması toplumları ahlaki ve düşünce yönünden ileriye götürürken etkinin azalması ise toplumu geriye götürebilmekte ve hatta çöküşe sürükleyebilmektedir. Bu manada erdemler yalnızca tarihsel zamana uyumu, sürekliliği, ahlaki, toplumsal ya da kuramsal oluşu ile değil, aynı zamanda varoluşsal bakımdan, insan hayatına bir kimlik kazandırması bakımından da önemli bir değerdir.³ Erdem sayesinde her yeni kuşak ne kadar değişime uğramış olursa olsun bir önceki nesil ile bağlanır. Erdemin buradaki önemi kuşaklar arasında oluşan ilişkinin benimsenmesini ve özünsenmesini sağlamaktır. Erdem ya da erdemli olma mükemmel, ideal olana yönelme olarak ifade edilir. Erdemli olmak insanın elinde bulundurduğu tüm potansiyelleri gerçekleştirmesi ve insanın kendisine yaraşır bir hayata sahip olmasıdır. İbn Miskeveyh de insanın özünü yetkinleştirmesi için başka insanlara ihtiyaç duyduğunu belirtir. Ona göre mutluluğu elde etmek için karşılıklı dayanışmayı gerektiren kent yaşamına ihtiyaç vardır. Zira insan yalnızca başkalarıyla kurduğu ilişkiyle kendini gerçekleştirebilir. Bu bağlamda erdemlerin ortaya çıkabilmesi için başka insanların varlığı elzemdir.

Mutluluğa kaynak teşkil eden ve insanların kendini gerçekleştirmesinde önemli rolü olan erdemlerin belirlenmesi ve sistematik bir şekilde ortaya konulması çalışmamızın temel çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde erdem kavramının yapısını ve tarihsel sürecini ele alıp değerlendireceğiz. Çalışmamızın ikinci kısmında İbn Miskeveyh'in yaşamına ve eserlerine değinecek, genel hatlarıyla felsefesini açıklayacağız. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise mutluluğun kazanılması ve mutluluğun insan nefsinde yer edinmesi için gerekli olan erdemlerin neler olduğunun yanı sıra filozofun bu erdemleri tahlil etme biçimini ortaya koyacağız. Bunun yanında mutsuzluğa sebep olan reziletlerin, filozofun ifadesiyle

³ Abrim Gürgen, Erdem Üzerine Tartışmalar, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020, s.7

nefis hastalıklarının neler olduğunu, bu hastalıkların kaynaklarını ve tedavi yollarını analiz edeceğiz.

Bu çalışma ile toplanan veriler ışığında, İbn Miskeveyh'in erdem anlayışı çerçevesinde ele alınan konuların ve kavramların ortaya konulması, incelenmesi ve değerlendirilmesi; günlük hayatta, gerçek mutluluğu sağlayacak uygulama alanlarının tespit edilmesi; yaygın görüşler ve felsefî kavramlar çerçevesinde elde edilen verilerin araştırılıp tartışılması sağlanarak, bunların ışığında yeni bakış açılarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2. ERDEM KAVRAMI

2.1. Kavramsal Çerçeve ve Tarihi Süreçte Erdem

Ahlak alanındaki çalışmaların temel kavramlarından biri olan ve Yunanca *arete*, Latince *virtus*, Arapça *fazilet* kelimeleriyle karşılanan erdem, Türkçe ve Latince “erlik, erkeklik” anlamında kullanılırken Yunan dilinde ve Arapçada ise “doğal durumun ötesinde, yukarısında olmak” anlamına gelmektedir.⁴ Erdem kelimesi Antik Yunan’da ahlaki bir içeriğe sahip olmadan evvel “bir varlığın yerine getirmesi gereken işlevi kendisinden beklenen en iyi biçimde gerçekleştirmesi” olarak ifade edilmiş, Homeros’un şiirlerinde “her türlü üstünlük ya da fazilet için kullanılmıştır.”⁵ Arapçada “fazilet” olarak kullanılması da erdem kavramının bir fazlalığı ve üstünlüğü işaret ettiğini belirtir.

Tarih boyunca toplumsal yaşamın farklılaşmasıyla beraber erdem anlayışı da değişikliğe uğramıştır. Antik Yunan’da polis devletine geçiş ile birlikte iyi insan olma ve üstünlüklerin neler olduğu düşüncesi de farklılaşır. İyi insan olmak, iyi yurttaş olmakla aynı manada kullanılır. Diğer bir deyişle iyi yurttaş olmak adaletli, ölçülü ve hikmet sahibi olmakla olanaklı görülür. Örneğin erdemın bilgi olduğunu ifade eden Sokrates, bilginin temelde insanın kendini bilmesi olduğunu; nelerden korkulup nelerden korkulmayacağını, nelere yakın durup nelerden uzaklaşılması gerektiğini bilmenin iyi bir yurttaş olmak için temel gereklilikler olduğunu düşünür.

Toplumu oluşturan bireylerin kendi sorumluluklarını en doğru biçimde yerine getirmesi ve böylelikle toplumsal bir uyumun sağlanması, tüm insanlara mutluluk kazandırır. Bu durum, erdemın kişisel ve toplumsal mutluluğun elde edilmesindeki en önemli unsurlardan biri olduğunu göstermektedir. Bu düşüncenin felsefe tarihindeki en eski örneklerinden biri Platon’da, onun erdem anlayışında görülür. Platon’un temel erdemler olarak belirlediği cesaret, ölçülülük, hikmet ve adalet tek bir insanda ruhun parçalarına uygun olduğu gibi, toplumu oluşturan sınıfların yerine getirmesi gereken sorumlulukları da ortaya koyar. Dolayısıyla erdem, hem insan hem de toplum için en iyi, en güzel ve en doğru olanın yerine getirilmesini ifade eder. Bu düşünce, Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etik* adlı eserinin ilk cümlesinde de benzer

⁴ Mustafa Yıldız, İbn’i Miskeveyh’in Erdem Öğretisi, (Erdem Üzerine Tartışmalar içinde ed. Abrim Gürgen), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020, s.313

⁵ Alasdair Macintyre, Erdem Peşinde, (Çev. Muttalip Özcan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 185

şekilde ifade edilir: “Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve her tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu nedenle iyiyi ‘her şeyin arzuladığı şey’ diye yerinde dile getirdiler.”⁶ Aristoteles’in bu ifadelerinden insan için en iyinin bir değer olduğu anlaşılmaktadır. Bunu gerçekleştiren ise erdemlerdir. Aristoteles için iyi, başlı başına bir mutluluktur. Kişileri bu mutluluğa ulaştıran eylemler ve davranışlar ise erdemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erdem pek çok anlayışta ahlaki bir karakter özelliği olarak görülmektedir. İnsanın düşüncelerini biçimlendirmenin yanı sıra eylemlerine de yansıyan bu karakter özelliği, kişinin bir bütün olarak kim olduğunun belirleyicilerinden biridir. Dolayısıyla erdemli bir kişi olmak bireysel anlamda iyi bir yaşamın oluşturucusu olduğu kadar, söz konusu iyi yaşamın elde edilebilmesini sağlayan toplumsal yaşam için de bir zorunluluk olarak görülmektedir.

2.2. İlkçağ Felsefesi’nde Erdem

Protogoras’ın ortaya koyduğu “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” düşüncesi epistemolojik bir içeriğe sahip olmanın yanı sıra İlkçağ felsefesinde etiğe ilişkin ortaya konan ilk ifadelerden biri olarak da değerlendirilebilir. İnsan düşüncesinin ve eylemlerinin öznel bir yapıya sahip olduğuna işaret eden bu ifade, Antik Yunan’da etik hakkında ortaya konan ilk yaklaşımlarda ahlaki bir göreceliliğin hâkim olduğunu göstermektedir. Protogoras’ın “iyi” tanımıyla birlikte ahlakın temeli bireysel ölçütler çerçevesinde düşünölmeye başlanmıştır. Fakat bu düşünce her ne kadar bireysel iyinin önem kazandığına işaret etse de, bu yaklaşımın bir egoizm savunusu olduğu iddia edilemez. Zira bu anlayışta çoğu kez bireysel iyi toplumsal iyi ile ilişkilendirilmeye çalışılmış, kişinin salt kendi çıkarlarını gözeten bir ahlak anlayışından kaçınılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Protogoras’ın düşüncesinin temelini oluşturan görecelilik anlayışı yine de ortak ve evrensel bir ölçüt düşüncesine izin vermemekle ahlak alanında da göreceliliği esas alan bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuş ve Protogoras’ı takip eden Sofistler görecelilik görüşünü, insanların diğer kişilerin iyiliğini istemek zorunda olmadan her dilediğini yapabilmesi olarak kabul etmişlerdir.

Sofistlerin görecelilik düşüncesine epistemolojik açıdan olduğu kadar değerler bakımından da karşı olan Sokrates (M.Ö. 469-399)’in felsefenin temel

⁶ Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, (Çev. Zeki Özcan), Sentez Yay, 2014, s.1

disiplinlerinden biri olan etiğin kurucusu olduğu kabul edilmektedir. Sokrates’e göre erdem bilgidir; ruhta saklı olan bu bilgi açığa çıkarılabildiği gibi bir başkasının da erdemi açığa çıkarmasına yardımcı olunabilir. Bilgi sahibi olan insan ruhunda var olan bilgiye göre davranır. Bu durum hiç kimsenin bilerek ve isteyerek kötünün peşinden gitmeyeceğini, erdem sahibi olmamanın aslında bilgisizlik sonucu ortaya çıktığını gösterir. İnsan ancak kendini bilir, ruhindaki bilgiyi açığa çıkarabilirse erdeme kavuşabilir. Bilginin açığa çıkarılması insanın salt doğruya olduğu kadar iyiye ve güzele de ulaşmasını sağlar. Sokrates en yüce bilginin iyinin bilgisi olduğunu ifade etmiştir. İyi ise Tanrısalıdır, Tanrısalılık en yüksek iyiliktir. Erdem, bu Tanrısalılığı elde etmeye çalışmaktır. Bu sebeple insanların yapması gereken şey kötülükten olabildiğince kaçıp, iyiye yaklaşmak olmalıdır.

Sokrates’e göre bilginin, dolayısıyla erdemin çıkış noktası insanın kendi eksikliğinin farkına varmasıdır. İnsanın bundan sonraki adımı kendi ruhunu tanıması ve aklı ön plana almasıdır. Sokrates bireysel iyi’nin toplumsal iyi’ye dönüştüğünde herkes için geçerli olan kanunların oluştuğunu belirtir.

İnsan kendi varlığının kemale ermesi için hayatını sorgulamalı ve kendisi için neyin iyi olduğunun farkına varmalıdır. Sokrates’in “sorgulanmamış hayat, yaşanmaya değer değildir” demesinin sebebi budur. Ahlakın en önemli özelliği ve görevi, insanların nihai amacına ulaşmasına, onların kendilerini gerçekleştirerek mutluluğa yani *eudomaniaya* varmasını sağlamaktır. Sokrates’e göre bu mutluluk - *eudomania*- maddi hazlar peşinde koşarak elde edilemez. Ona göre mutluluğun gerçek olanağı manevi iyide saklıdır. O, *eudomania*’yı *arete* (ahlaki erdem) ile ilişkilendirerek ortaya koyar. Sokrates erdem-mutluluk ilişkisini üç bağlamda açıklar:

- Erdem, yaşamla birlikte uygulandığında insan kendisini bilip, ruhuna gerekli itinaı göstermesi anlamında mutlulukla aynı anlama gelecektir.
- Erdem, adaletli, cesur ve bilge olma gibi davranışlarla ortaya çıktığı zaman mutluluğun en önemli göstergelerinden biri olacaktır.
- Erdem *eudomaniaya* götürecek karakter özelliklerine karşılık gelecek şekilde ele alındığında mutluluğa erişmenin yegâne yoludur.⁷

⁷ Ahmet Cevizci,(2018) Etik Ahlak Felsefesi(3.b), İstanbul, Say Yayınları, s.140-141

Sokrates'e göre insan kendisine uygun olan hayatı yaşamalıdır. Bunu sağlayan da yine onun deyimiyle bilgi olan erdemdir. İnsan nihai amacını bilip buna göre bir hayat yaşarsa erdemli, aynı zamanda da mutlu olacaktır.

Sokrates'e göre temel erdemler; bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalettir. Ona göre en önemli erdem bilgeliktir. Bu erdem sayesinde insanlar neyin iyi ya da neyin kötü olduğunu bilebilirler. İyi bir hayatın temelinde bu erdem bulunur. Bu açıdan bilgeliğin her insan tarafından kazanılması gerekmektedir.

Cesaret erdemi Sokrates açısından maksatsız bir kahramanlık, amacı olmayan atılğanlık ya da herhangi bir tehlikeli durumda düşüncesizce hareket etmek olarak görülmemelidir. Sokrates'e göre gerçek cesaret, neyin daha tehlikeli ya da tehlikesiz olduğunu belirleme veya hangi durumda daha az ya da daha çok korkmayı tartmak ve ölçmektir.⁸ Kendisini bile bile hiçbir sebep yokken tehlikeye atan kişi cesur değil, ahmaktır. Sokrates cesaretin iyi ve kötüye dayalı bilginin kaynağından başka bir şey olmadığını savunur. Ahmak insanların korkak olduklarını ifade eder. Ahmak insanlar aynı zamanda da bilgelikten uzaktadırlar.

Sokrates ölçülülük kavramını insanın her bir parçasının bütünü iyiliği adına denetlenmesi, tüm ihtiyaçların uyumlu bir biçimde karşılanması, her ihtiyacın hakkını tam olarak verme olarak tanımlamıştır.⁹ Ona göre insan kendisi üzerinde hâkimiyeti ancak istek ve arzularını bildiği takdirde sağlayabilir.

Sokrates'e göre adalet de yine bir bilgidir. Adaletli insan kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren, kendi doğasına uygun işi yapan ve herkese hak ettiğini veren kişidir. İnsanın adil olmasını sağlayan ise diğer erdemlerde olduğu gibi, yine bilgeliktir. Sokrates bir insanın erdemin bilgisine sahipse doğal olarak erdemli de olacağını ifade eder. Erdemli insan kendi özüne göre hareket edip eylemlerde bulunacaktır. Bu erdemler aracılığıyla kendini gerçekleştiren, yetkinleşen insan ise mutlu olacaktır.

Sokrates'in öğrencisi olan Platon (M.Ö. 428/427-348/347) tıpkı Sokrates gibi “iyi nedir, mutluluğa nasıl ulaşılabilir?” sorularının cevabını bulmaya çalışmıştır. Bu sorulara yanıt olarak önce işe bireysel ve toplumsal anlamda iyiyi tanımlayarak ve

⁸ Ahmet Cevizci,(2018), a.g.e, s.143

⁹ Ahmet Cevizci, (2018), a.g.e, s.144.

aralarındaki ilişkiyi anlamlandırarak başlamıştır. *Devlet* adlı eserinde şehir ve devlet idaresindeki toplumsal tabakaları ele almıştır.¹⁰

Platon ideal bir devlette yöneticinin nasıl olması gerektiğini açıklamış ve onların hem filozof olması gerektiğini hem de akla önem veren, pratik zekâsı yüksek kişiler arasından seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Platon idareci vasfını elinde bulunduran kişinin matematik, edebiyat, sanat ve jimnastik alanlarında eğitim almış olması gerektiğini ifade eder. Bu kişi aynı zamanda kendini cesaretli olma açısından da kabul ettirmelidir.

Platon'a göre insanlar tıpkı Sokrates'te olduğu gibi mutlak olan iyi ne ise onun peşinden gitmelidir. Eğer birey kendisinin olduğu gibi diğer insanların da mutluluğunu ve iyiliğini isterse o zaman toplumsal iyi ortaya çıkacaktır. Bu anlayış kişinin bireysel iyi düşüncesini de değişime uğratabilir. Yani sosyal iyilik en üstün ve birincil hale gelir, bireysel iyilik bunun ardına düşer.

Platon'a göre en yüksek iyi; düşünceler, idealler ve âlemi anlamaya çalışan akıldan oluşan mutlak iyidir.¹¹ Platon'a göre iyi olan bir birey; bilgi, arzu ve duyguları açısından bir ahenk içinde yaşayan, ruhunun güçlerinin bir uyum içinde olduğu, bu güçlerin hiçbirinin bir diğerini engellemediği biri olarak düşünülmektedir.

Platon'un ahlâk düşüncesi Sokrates'te olduğu gibi mutluluğun esas alındığı, *eudaimonist* bir düşüncedir. Platon'un *eudaimonist* anlayışının temelinde üç düşünce vardır. Bunlardan ilki ahlaksal eylemlerimizin nihai amacı olan en yüksek iyiye, ikincisi iyinin bir kişide ortaya çıkmasına yani erdeme, üçüncüsü ise iyinin sosyal yaşamda gerçekleşmesine yani devlete ilişkindir. Platon'un felsefesinde erdem ve iyi kavramlarına yer vermesi, onun düşüncesinde insanlara mutluluğu elde etmenin yolunu göstermek gibi pratik bir hedefe sahip olduğuna işaret etmektedir. Platon erdem ve mutluluk kavramlarını ele alırken açıklamalarını ruh anlayışı üzerinden gerçekleştirmektedir. Ona göre ruh "büyük oranda, ilahî, ölümsüz, anlaşılır, tek görünümlü, dağılmayan ve her zaman aynı kalana benzer. Beden ise beşerî, ölümlü, anlaşılmaz, çok görünümlü, dağılabilen ve hiç aynı kalmayana benzerdir."¹²Platon'a

¹⁰ Platon, *Devlet*, (Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 116

¹¹ Platon, *Diyaloglar*, (Lakhes), Remzi Kitabevi Yay, İstanbul, 1986, s.187; Bedia AKARSU, *Mutluluk Ahlakı*, s. 120

¹² Platon, (2017), Phaidon (Çev. Ari Çokona). İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay. s.122

göre ruh bedenden ayrıldıktan sonra mutluluğa ulaşacak ve kendisini tamamlayabilecektir.

Platon ilahî ve ölümsüz ruhun sağduyulu olana yöneldiğini ve bireyin bu sayede herhangi bir gayesizlikten, zihin yorgunluğundan, korkudan ve kendine karşı oluşabilecek her türlü kötülükten kurtulabileceğini, mutluluğa ulaşabileceğini ifade etmektedir.¹³ Platon ruhu üç parçaya ayırmaktadır. İlk olarak ruh, insanın hesaplayan, düşünen tarafıdır. Buna insanın aklî yanı denilir. İkinci olarak ruh, insanın arzulayan yanısıdır. Üçüncü olarak ise ruhta insanın öfke yanı bulunmaktadır.

Platon, insanın akli yanını değerler kategorisinde bilgelik olarak adlandırır. Bilgelik, insanın doğru kararlar vermesini sağlar. Platon bilgeliği bir ölçü olarak ortaya koyar ve bunu sağlayanın da akıl olduğunu ileri sürer. Düşünme ve akletme gücünün Tanrısal bir güç olduğunu belirterek bu gücün hiçbir zaman yok olup gitmeyeceğini ifade eden Platon'a göre akıl insandaki birçok şeyi düzenler ve yönetir. Platon'a göre insan doğruya aklı sayesinde ulaşabileceği için gerçekleştirdiği tüm eylemlerde de aklını kullanmalıdır. Aklın kullanımı ise insanı doğrunun yanı sıra mutluluğa da ulaştıracaktır.

Platon arzu gücünün; düşünmeyen, sadece hazların peşinde koşan, sürekli arzulayan olduğunu ifade eder. Arzu gücü yeme içme, bedensel istekler ve eğlencenin izini takip eder. Ruhun öfke gücünü ise kızgınlık kavramıyla açıklamaktadır. Kızgınlığı hem akıldan hem de arzudan ayrı tutar. Aklın ölçü olduğunu ve insanı yöneten tarafını kabul eden Platon öfkenin de aklın emirlerine uyması gerektiğini belirtir.

Platon ruhu besleyen şeylerin kazanılabilir olduğunu, bu bağlamda erdemlerin de ruhu beslediğini belirtir. Çünkü erdemler de kazanılabilir değerlerdir. Platon toplum için geçerli erdemlerden söz ederken bunları bireysel erdemler çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bir toplum için önemli olan erdemler tıpkı bir kişi için olduğu üzere bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalettir. En başta bilgelik erdemini ele alan Platon'a göre toplum için en doğru karar ve uygulamalar ancak aklın rehberliğinde yerine getirilebilmektedir. Erdemli ve hikmet sahibi olan yani bilge olan kişi, gelecekte neler olacağı ile ilgili öngörülerde bulunur, devletin bekası ve koruyuculuğu için çalışır. Bileliği insan eylemlerinde en hâkim unsur olarak

¹³ Platon, (2017),a.g.e, s.123

belirleyen Platon, ruhun ve onu idare eden, eğiten tüm şeylerin pratik hikmetten ve bilgiden oluştuğu, aynı zamanda bunların da insan için en üstün, en yetkin erdemler olduğu görüşünü ortaya koyar.¹⁴ İnsan bilgi sayesinde iyi ile kötünün ve doğru ile yanlışın farkına varır.

Cesaret erdemine baktığımızda bunun devlet için bir koruma olduğunu belirten Platon cesareti şu şekilde tanımlamaktadır: “İşte korkulacak ve korkulmayacak şeyler üstüne, yasalara uygun olarak beslediğimiz inancın sarsılmazlığına yiğitlik diyorum.”¹⁵

Ölçülülük erdeminin bir düzene ve uyuma benzediğini belirten Platon, ölçülü olmayı isteklerimiz ve arzularımıza vurduğumuz bir çeşit engel olarak görmekte ve ölçülü kişiyi kendine hâkim olan insan olarak tanımlamaktadır. Alışkanlıklar ve çalışma sayesinde insanın ölçülü olabileceğini ifade eder.

Platon’a göre bilgelik, cesaret ve ölçülülük dışında kalan adalet erdemi bunları ortaya çıkaran asıl değerdir. Adalet, insanın eylemlerini doğru ve olması gereken biçimde yapmasına işaret eder. Platon “Toplumda herkesin kendi işini yapma gücü, devletin üstünlüğünde ölçü, cesaret ve bilgelik kadar yer tutar. Öyleyse öteki değerlerle birlikte devletin üstünlüğünü yapan bu güce adaletsizlik diyebiliriz”.¹⁶diyerek adaletin ne olmaması gerektiğini ortaya koymuştur.

Kısacası Platon’a göre saydığımız tüm bu erdemler; bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalet ruhla ilgili olup, erdemlerin kazanılmasını sağlayan da akıldır.

Aristoteles’in erdem hakkındaki görüşlerini anlayabilmek için öncelikle onun ontolojisine ve insan hakkındaki görüşlerine değinmek faydalı olacaktır. Aristoteles ontolojisinde varlık, madde ve formdan oluşmaktadır. Bu biçimde birleşik olduğu varsayılan madde kendine ait görevleri yerine getirip formunu edimselleştirdiği durumda hedefine ulaşmaktadır. Ona göre tüm evren ve evrendeki tüm varlıklar gibi, insanın da bir amacı vardır. Aristoteles bu amacın ne olduğunu sorgular ve yanıtı *eudomania* mutluluk olarak açıklar. Bu amaca ulaşmanın erdemli bir yaşam ile mümkün olacağını savunur. Aristoteles ahlak ile alakalı görüşlerini ortaya koyarken insan eylemlerini gözlemlemiştir. Erdemin ne olduğunu da bu gözlemleri neticesinde

¹⁴ Platon, (2017), a.g.e, s.115

¹⁵ Platon, (2018), a.g.e, s.128

¹⁶ Platon, (2018), a.g.e, s.132

belirlemiştir. Aristoteles’e göre erdem, bir varlığın işlevini en iyi şekilde yerine getirmesidir. Erdemin bu tanımı “insanın erdemli olması nasıl mümkün olur ve hangi karaktere sahip insanlara iyi denilebilir?” sorularını da beraberinde getirmektedir. Aristoteles’te varlık beden ve ruhtan oluşmaktadır. İnsanın bedeni madde, ruhu formdur. İnsan, diğer varlıklardan ayrı ve onlardan üstündür. Üstün olmasının sebebi ise aklını doğru kullanabilmesi ve kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesidir.

Oysa insanda, ruhun akla uygun ya da akılsız var olmayan bir etkinliğinden ibaret bir fonksiyon vardır ve diyoruz ki, bu fonksiyon her hangi bir bireyde ve yetenekli bir bireyde aynıdır dersek (böylece bu, bir kitaracıda ve iyi bir kitaracıda ve tüm durumlarda mutlak biçimde doğrudur); yetenekten kaynaklanan üstünlük, fonksiyona eklenir (çünkü kitaracının fonksiyonu kitara çalmaktır ve iyi bir kitaracının fonksiyonu onu iyi çalmaktır); o nedenle kabul ederiz ki, insanın fonksiyonu belli bir hayat biçiminden yani ruhun etkinliğinden ve akılla bir arada olan eylemlerden ibarettir; erdemli bir insanın fonksiyonu bu görevi yapmaktır, bu görevi iyi ve başarılı bir biçimde yapmaktır; üstelik her hangi bir şey kendine özgü mükemmelliğe göre yapıldığında iyi yapılmıştır, -bu durumlarda insan için iyi, erdemle uyumlu bir etkinlikten ve pek çok erdem olması durumunda onların en iyisiyle ve en mükemmeliyle uyumlu etkinlikten ibarettir.¹⁷

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Aristoteles, varlıkların sahip olduğu işleve önemli bir yer vermektedir. Ona göre her varlık kendine özgü olan işlevleri ile önem kazanır. Aristoteles bu savını ruh görüşüne dayandırır. Aristoteles’e göre ruh, üç basamaktan oluşmaktadır. İlk, yani en alt basamakta “bitkisel ruh” vardır. Bitkisel ruh bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda ortaklaşa bulunan ruhtur ve canlılığının devamı ile beslenmeyi sağlar. İkinci basamakta “hayvansal ruh” vardır. Hayvansal ruha insanlar ve hayvanlar ortaklaşa sahiptirler. Ruhun bu basamağı “hareket” ve “güç” merkezlidir. Üçüncü yani üst basamakta ise insani ruh vardır. Bu yalnızca insanlara özgüdür. İnsani ruhun sahip olduğu en önemli özellik “akıl”dır. İnsanı bitki ve hayvanlardan ayıran, onu özel kılan yanı, davranışlarını belli bir gaye için akıl ile yönlendirebilmesidir.

¹⁷ Aristoteles,(2014), a.g.e s.65-66, 1098-a.

Akıl teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Teorik akıl için önemli olan varlığın nedenleri, ezeli ebedi oluşu, varlığın ilk ilkeleridir. Akıldan beklenen işlevlerin yerine getirilmesi teorik akıl için önemlidir. İnsan aklında ortaya konan bu ayrım Aristoteles'in erdem anlayışının temellerini oluşturmaktadır.

Akıl sayesinde eylemlerini belirli bir amaca yönlendirebilme kabiliyeti olan insanın mutlaka bir nihai gayesi de olacaktır. Aristoteles insanın nihai gayesinin mutluluk olduğunu ifade eder. Bu durumda en yüksek iyi Sokrates'in de belirttiği şekilde *eudaimonia* olacaktır. Aristoteles, ahlak görüşlerinin temelini oluşturduğu *Nikomakos'a Etik* adlı eserinin ilk kısmında, her varlığın "iyi"ye olan yönelimini belirler. "Öyle görünüyor ki, her sanat ve her araştırma ve aynı şekilde her eylem ve her tercih, herhangi bir iyiye doğru yönelir. Bu nedenle "iyi, her şeyin yöneldiği şeydir"¹⁸ şeklinde açıklar.

Aristoteles'e göre mutluluk sadece iyi bir sosyal ve siyasal düzen içerisinde gerçekleşebilir.¹⁹ Aristoteles mutluluğu, insan ruhunun sahip olduğu akıllı kullanarak erdeme uygun ortaya koyduğu etkinliği²⁰ şeklinde tanımlamaktadır. "Mutluluğun genel olarak erdemden ya da herhangi bir özel erdemden ibaret olduğunu iddia edenlere gelince; bizim tanımımız onlarla tam uyumludur, çünkü erdeme uygun etkinlik, gerçekten erdeme aittir."²¹

Aristoteles'e göre mutluluk, yalnızca gerçekleştirilen, ortaya çıkmış bir sonuç değil, kendi içerisinde bir amaç, iyi bir yaşam biçimidir. Yani Aristoteles'in asıl ortaya koymak istediği, iyi bir yaşamın nasıl elde edileceğidir. *Eudaimonia*, bütün insanların erdeme uygun eylemler gerçekleştirme yoluyla izinden gittiği nihai bir hedef olmalıdır. Aynı zamanda mutluluğa, bir şeylerin aracısı olduğu için değil, yalnızca kendisi için önem verilmelidir.

Aristoteles bu nihai ereksellik düşüncesiyle ilişkili olarak iyi insanın kim olduğunu sorgular. Ona göre iyi insan akla uygun eylemleri kendine özgü erdemler ile gerçekleştiren kişidir. Bu sayede erdem de beraberinde mutluluğu getirecektir.

¹⁸ Aristoteles,(2014), a.g.e, s.37, 1094-a

¹⁹ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, Ankara, Adres Yay, 2015, s.203.

²⁰ Özlem, Etik/Ahlak Felsefesi, S.57; Cevizci - Küçükalp, Batı Düşüncesi/Felsefi Temeller, S.74 Arslan, Felsefeye Giriş, s.203.

²¹ Aristoteles, (2014) a.g.e, s.71, 1099-a.

Peki, mutluluğu kazanmak nasıl mümkün olacaktır? Aristoteles bunu *Nikamakhos'a Etik*'te şu sözlerle ifade eder:

Her ne olursa olsun, öyle görünüyor ki, mutluluğun tanrılar tarafından gönderilmediğini; fakat bizde erdemin ya da herhangi bir incelemenin veya egzersizin etkisiyle ortaya çıktığını kabul ettiğimizde bile, o, en yetkin tanrısal realitelerdendir: Çünkü erdemin ödülünü ya da amacını oluşturan şey, tüm açıklığıyla yüce bir iyidir, Tanrısal ve mutlulukla dolu bir şeydir. Fakat mutluluk aynı zamanda pek çok insan için ulaşılabilir bir şey olmalıdır; çünkü erdeme anormal derecede yabancı olmayan herkes, onu biraz incelerse ve biraz çaba gösterirse mutlu olabilir.”²²

Buradan da anlaşılacağı üzere mutluluk kazanılan bir şeydir. Ruhun erdeme uygun eylemleri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles erdemi açıklarken, “Ruhun fenomenleri üç türdür; bunlar duygulanımlar, yetiler ve ruhsal durumlardır; o nedenle bu şeylerden biri, erdem olmalıdır.”²³ şeklinde ortaya koymuştur. Aristoteles ruhta ortaya çıkan bu üç durumu incelemiş ve duygulanımların; sevinç kin, nefret, korku, öfke, hasret, zevk ve acı gibi durumlarda ortaya çıktığını belirlemiştir. Aristoteles zevkin erdem için herhangi bir temel olamayacağını belirlemiştir. Ayrıca erdemlerin övülen şeyler olduğunu ifade etmiş ve ancak duyguların kişinin bir tercihi olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla erdem bir duygulanım olmayacaktır.

İkinci durum olan yetiler ise duygulanımları hissedebilmektir. Yetiler insanın doğuştan getirdiği bir özelliktir. İnsan iyi ya da kötü olarak doğmaz. Bunu sonradan edinir. Dolayısıyla yetiler de erdem olamaz. O halde erdem ruhsal durumlardır. Aristoteles erdemin yapılan işin daha iyi şekilde yapılması olduğunu söyler. Örneğin; kulağın erdemi duymaktır, duymak onu kulak yapan şeydir. Bu durum insan için de söz konusudur. İnsanın erdemi; insan ruhunun akıllı parçasıyla, görevlerini yerine getirmesidir. Çünkü erdem bir varlığın görevini en iyi şekilde yerine getirme durumudur. Bu durumda insani iyiyi oluşturan şey, erdemlerin yaşama yansıtılması ile ortaya çıkarılan hayattır.

Aristoteles erdemleri ikiye ayırır: “Erdem, entelektüel erdem ve ahlaki erdem olmak üzere iki türdür. Entelektüel erdemin hem öğrenilmesi hem de geliştirilmesi büyük ölçüde, alınan eğitime bağlıdır; bu nedenle entelektüel erdem deneyime ve

²² Aristoteles, (2014), a.g.e, s.75, 1098-b.

²³ Aristoteles,(2014), a.g.e, s.106, 1105-b.

zamana muhtaçtır. Tersine ahlaki erdem, alışkanlığın ürünüdür; bu nedenle onun adı ethos kelimesinin hafif bir değişimi ile oluşmuştur.”²⁴

Aristoteles, insan aklını teorik ve pratik olmak üzere iki şekilde ortaya çıkarmıştı. Buna göre teorik akla uygun düşen erdemler, entelektüel veya *dianoetik* erdemler; pratik akla uygun düşen erdemler ise ahlaki erdemler veya *eudaimonik* erdemlerdir.²⁵

Entelektüel Erdemler

Aristoteles erdemi kendine has olan kabiliyeti en iyi biçimde yapmak olarak tanımlamıştı. İnsana özgü olan da akıl ile düşünüp eylemlerini ortaya koymaktır. Akıl insanı insan yapan, Tanrı’ya yaklaştırandır. İnsan aklını gerçek olanı aramak için kullanır. Bütün bunlar teorik aklın ortaya koyduğu yetilerdir. Entelektüel erdemleri oluşturan teorik akıldan başkası değildir.

Fakat mutluluk erdeme uygun bir etkinlikse, onun en yüksek erdeme uygun etkinlik olması, akla uygundur ve en yüksek erdem, bizim en yüce bölümümüzün erdemi olacaktır. Yüce bölümümüz, doğası gereği, buyruğa ve yönetmeye sahip gibi ve güzel ve tanrısal realitelerin bilgisine sahip gibi görülen zeka ya da başka herhangi bir yeti olsun; bu bölümümüz tanrısaldir ya da sadece bizim en tanrısal bölümümüzdür; yetkin mutluluğu oluşturan şey, bu bölümün, erdeme göre etkinliğidir, kendi etkinliğidir.²⁶

Entelektüel erdemler insanı insan yapan erdemlerdir. Kişiyi Tanrı’ya yaklaştıırır. Bu nedenle de mutluluğun kazanılmasının en önemli yoludur.

Aristoteles entelektüel erdemleri beş grupta toplar. Bunlar; “Kabul edelim ki, ruhun hakiki olan şeyi olumlu ya da olumsuz bir biçimde ifade ettiği durumların sayısı beştir: Bunlar, sanat, bilim, ihtiyat, pratik bilgelik ve sezgisel akıldır...”²⁷

Ahlaki Erdemler

Aristoteles’in pratik ve teorik akıl biçiminde ortaya koyduğu ayrımdaya; pratik akla karşılık gelen erdemlere, ahlaki erdemler denir. Aristoteles ahlak görüşünde, insan doğasını bir bütün olarak ele alır. İnsan yalnızca entelektüel yeteneğe sahip bir varlık değildir. İnsan toplumsal bir varlıktır ve diğer insanlarla ilişki kurar. İnsan yaşamında belirli sorumlulukları olan bir varlıktır ve bu özelliğiyle diğer canlılardan

²⁴ Aristoteles, (2014), a.g.e, s.93, 1103-a.

²⁵ Özlem, Etik/Ahlak Felsefesi, s.58

²⁶ Aristoteles,(2014) a.g.e, s.107, 1177-a

²⁷ Aristoteles, (2014), a.g.e, s.282, 1139-b

ayrılır. İnsan ruhunun da arzu, iştihâ gibi hayvani yönelimleri vardır. Ancak bu özelliklere sahip olması insanın sorumlu bir varlık olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Bu noktada ahlaki erdemler devreye girer. Ahlaki erdemler, insanın sorumlu bir varlık haline gelmesini sağlar.

İnsanın hayvani yanı yok sayılmaz, sadece akıl bunu kontrol altına alır. Böylece diğer varlıklardan ayrılan insan kendine bir gaye belirleyebilir, davranışlarını yönlendirebilir, doğru kararlar alabilir ve erdemli bir karaktere sahip olabilir.

Aristoteles ahlaki erdemlerin temelinde altın orta fikrinin yer aldığını ileri sürer. Ahlaki erdemlerin ifrat ve tefrite düşmeden orta yolda olması gerektiğini ifade eder.

Eğer her bilim böylece bakışı orta üzerinde yoğunlaştırarak ve eserlerini ona indirgeyerek eserini yetkinliğe ulaştırırsa (bu yüzden çok başarılı eserlerden söz ederken deriz ki, onlardan hiçbir şeyi çıkarmak ve onlara hiçbir şey eklemek imkânsızdır ve bu sözle demek isteriz ki, aşırılık ve yetersizlik, yetkinliği ortadan kaldırır; oysa orta yol onu korur); eğer iyi dediğimiz sanatçılar, çalıştıkları sırada, gözlerini bu tam ortaya dikmişlerse ve ayrıca doğa gibi olan erdem; doğruluk bakımından ve değer bakımından diğer başka her sanatı aşarsa, o zaman her bilim, bu ortaya doğru yönelmelidir. Burada ahlaki erdemi kastediyorum.²⁸

Ahlaki erdemlerin oluşması için orta olanın bulunması gerekmektedir. Aristoteles için ortada olmak, ifrat veya tefrit olması açısından bireye göre ortada olandır. Yani kişi, eylemlerinde aşırıya kaçarsa ya da eksik kalırsa, toplum tarafından ayıplanır. Bu nedenle ahlaki erdemler orta olmayı hedefler. Ahlaki erdemlerden cömertlik ile ‘orta olma’yı açıklayalım. Cömertlik mal alıp verme konusunda israf ve cimrilikten uzak olmaktır. İsrâf insanın sahip olduklarını yersiz ve zamansız olarak hızlıca kaybetmesine neden olurken; cimrilik kişinin kendisini ve yakınlarını gerekli olan şeylerden mahrum bırakmasıdır. Bu iki uç arasında ise cömertlik erdemi bulunur. Cömertlik sayesinde insanlar yetersizlikten ve savurganlıktan kurtulur.

Aristoteles’in erdem konusunun kaynağının pratiğe, eyleme dönüşmesi de insan ile mümkün olmaktadır. Bu düşüncesinin temelinde de aklı yerleştirmiştir. O, erdem anlayışını oluştururken sadece teorik ile yetinmemiş, insan davranışlarını gözlemleyerek çıkarımlarda bulunmuştur.

²⁸ Aristoteles, (2014), a.g.e, s.110, 1106-b.

2.3. İslam Felsefesi'nde Erdem

Ahlak, insan eylemlerini merkezinde bulunduran bir alandır. İnsanın hem bu dünyada hem de ahiret hayatındaki mutluluğa nasıl ulaşabileceğini ele alan bir disiplindir. Bu nedenle ahlak hem felsefenin hem de dinin konusu olmuştur. İlk İslam filozofu olarak kabul edilen Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak b. es-Sabbah el- Kindî, Antik Yunan'da ortaya çıkan yapıtları temel almakla birlikte vahiy çizgisinden de ayrılmadan ahlakı felsefi bir çizgide ortaya koyan ilk İslam düşünürüdür.

Kindî'nin nefis üzerinden ele aldığı ahlak anlayışı insanı ebedi mutluluğa ulaştırmayı sağlayacak türdedir. Nefis ve bedenden oluşan insan aklını kullanarak, eylemlerinde orta yolu gözeterek hareket ederse erdemli bir yaşayışa sahip olacak ve mutluluğa ulaşacaktır.

İnsan düşünen bir varlıktır. İnsan kendisini diğer canlılardan ayıran aklını kullanarak üstün duruma gelmektedir. Akıl sayesinde nefsin güçlerini doğru kullanan bir insan erdemli bir yaşama ulaşır. Nefsin güçleri aklın yönetiminden çıkıp yanlış davranışlarda bulunursa o zaman erdemsizlik ortaya çıkacaktır. Kindî insanların en güzelini “insani faziletlerle bürünen”²⁹olarak ifade etmektedir.

Erdemler insanların huylarında ve başkalarıyla olan ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Yani bir davranışı erdem olarak adlandırabilmemiz için o davranışın başkası tarafında olumlu olarak karşılanması gerekmektedir. Örneğin bir insana adaletli diyebilmek için diğer insanlarla olan ilişkilerine, yaşantısına bakmamız gerekecektir.

Kindî, erdemi kendisinden önceki Yunan filozoflardan Sokrates, Platon ve Aristoteles'in erdem anlayışlarından hareketle açıklamaya çalışmıştır. Kindî, Aristoteles'ten hareketle iyiyi sadece kendisi için istenen olarak belirlemektedir.³⁰ İyi olan kalıcı ve bakidir. İyinin zıddı olan kötülük ise geçicidir ve içerisinde pişmanlık barındırır. Kötü insan kendi gibi olanları ve iyilikleri bilemez. Ancak iyi insan hem kendi gibi iyi olanları hem de kötü olanları bilir. Bu sebeple iyi olan insan aynı zamanda bilgili olan insandır. Bilgili ve iyi olan insan da erdemli bir hayata sahip olacaktır.

²⁹ Kindî, “Kindî'nin Hikemiyatı”, Kindî Felsefi Risaleler, ed. Mahmut Kaya, 3. b. İstanbul, Klasik Yayınları

³⁰ Kindî, “Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine” (Kindî Felsefi Risaleler içinde, Ed. Mahmut Kaya), İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 269

Kindî, insana ait güzel huylar şeklinde tarif ettiği erdemleri iki kısma ayırır. Bunlardan ilki nefste ortaya çıkan eylemlerken ikincisi ise nefsin fonksiyonları olan bedende meydana gelen davranışlara ilişkindir. İlk gruptaki erdemler; hikmet, necdet ve iffet iken, adalet ikinci gruba girmektedir.³¹

Nefsten oluşan erdemlerin üçlü tasnifinde hikmet akıl gücüyle, cesaret öfke gücüyle, ılımlılık ise arzu gücüyle ilişkilidir. Bu erdemlerin her biri ilgili güçle, itidal durumlarını oluşturur. Bu erdemler itidalden sapar yani eksiklik ya da aşırılık gösterirse o zaman reziletler meydana gelir.

Kindî dört erdem olduğunu belirtir ve onlarla ilgili kısa açıklamalar yapar, fakat bu dört erdem kapsamına giren erdemlerin neler olduğu üzerinde durmaz. Kindî'ye göre hikmet en değerli hakikattir.³² Hikmet erdeminin reziletini Kindî belirtmez.

Cesaret erdeminin tanımlayan Kindî cesareti “yapılması gerekeni ortaya koyma, uzak durulması, kaçınılması gerekeni önleme” olarak belirler. Cesaret erdeminin aşırılığı aşırı saldırganlık iken eksikliği korkaklıktır.

Kindî'ye göre iffet, bedeni eğitmek için gerekenleri yapmak ve bedene zarar verecek şeylerden uzak durmaktır.³³ Arzu gücünün aklın denetimine girmesiyle iffet erdemi ortaya çıkmaktadır.

Arzu ve öfke güçlerinin akıl gücüne boyun eğmesi ve onunla denge içinde yaşaması gerekmektedir. Bu üç gücün doğru şekilde kullanılmasıyla oluşan iffet, cesaret ve hikmet erdemlerinin aynı nefste oluşması ile dördüncü bir erdem olarak “adalet” ortaya çıkmaktadır. Kindî adaleti insanın davranışlarının başkası üzerindeki tezahürü olarak ifade eder.³⁴ Kindî'ye göre insanların en adaletlisi hiçbir zaman haktan uzaklaşmayan ve hakkın ortaya koyduğu şeyleri yapandır. Adalet erdeminin rezileti ise zulümdür.

Kindî, *İlk Felsefe Üzerine* adlı eserini kendisine sunduğu halife Mu'tasım Billah'a; “Allah sana uzun ömürler versin, seni tüm fazilet kisveleriyle donatsın ve

³¹Kindî, *Tarifler Üzerine*”, (Kindî Felsefi Risaleler, ed. Mahmut Kaya), 3. b., İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 187

³² Kindî'nin Hikemiyatı”, Kindî Felsefi Risaleler, ed. Mahmut Kaya, 3. b., İstanbul, Klasik Yayınları, s.190

³³ Kindî, (2014), a.g.e, s.187

³⁴ Kindî, *Tarifler Üzerine*”, Kindî Felsefi Risaleler, ed. Mahmut Kaya, 3. b., İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s. 188.

bütün rezilet kirlerinden temizlesin.”³⁵ şeklinde dua ile başlar. Bu duadan anlaşılacağı üzerine insanın mutlu olmasını sağlayacak olan, erdemlerle donatılmış bir hayattır. İnsanın bu anlamda yapması gereken de eylemlerinde orta yolu bulup, reziletlerden uzaklaşmaktır.

Kindî’den sonra karşımıza İslam düşünce tarihinin önemli filozoflarından biri olan Farabi çıkmaktadır. Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Farabi (ö. 950)“el-Muallimu’s-Sani” unvanıyla anılmaktadır.

Farabi’ye göre ahlak fiillerin ve nefse arız olan şeylerin ya iyi ya da kötü olmasına vasıta olan şeydir. İyi ahlakı, iyi eylemlerin ve nefse arız olan iyi şeylerin oluşmasına aracı olan ahlak olarak, kötü ahlakı da istenmeyen, hoş karşılanmayan eylemlerin ortaya çıkmasına neden olan ahlak olarak açıklayan düşünür, insan için önemli olanın mutluluğa ulaştıracak olan ahlakı edinmek olduğunu ifade eder.³⁶Farabi varoluşun amacı olarak belirlediği mutluluğu ifade ederken “Sa’adetü’l-Kusva” kelimesini kullanır.³⁷Farabi, “Mutluluğun elde edilmesi insan varlığının amacı olunca; insan, ne olduğunu bilmeye, onu amaç edinmeye ve göz önünde tutmaya ihtiyaç duyar. Ayrıca, mutluluğu elde etmek için yapması gereken şeyleri bilmesi ve onları yapması gerekir.”³⁸diyerek ahlakla çevrelenmesi gereken nefis kavramından bahseder. Nefs bedenın yetkinleşmesine yardımcı olmaktadır. Nefs bedenın suretidir, araz da değildir. Nefsin yetkinliğe ulaşması gerekmektedir. Bu yetkinliğe ulaştıracak olan da erdemlerdir. Farabi’ye göre erdemler sonradan kazanılmaktadır. Bu nedenle erdemlerin insanlarda huy haline gelebilmeleri için defalarca tekrarlanmaları gerekmektedir. Bu biçimde elde edilecek erdemler üç tanedir. Bunlardan ilki, düşünme gücü ile gerçekleşecek hikmettir. İkincisi, öfke gücü ile gerçekleşecek cesarettir. Üçüncüsü de arzu gücü ile gerçekleşecek iffettir. Bunların uyumundan da adalet erdemi ortaya çıkmaktadır. Erdemler orta olandır. Her bir erdemin karşıtı olan kötü eylemler vardır. Bunlar da reziletler olarak adlandırılır.

³⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, Kindî Felsefi Risaleler, ed. Mahmut Kaya, 3. b., İstanbul, Klasik Yayınları, 2014, s.126.

³⁶ Farabi, Füsulu’l-Medeni, Tenbih Ala Sebili’s-Sa’ade, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005. s.164-165

³⁷ Farabi, es-Siyasetü’l-Medeniyye, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012. s.36.

³⁸ Farabi, (2012), a.g.e. s.84

Farabi, insanı mutluluğa götürecek olan erdemlerin elde edilmesinde bireysel çabaya atıfta bulunur. Ancak bunun yanında bireysel çaba tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü insan yetkinleşme konusunda eksik yaratılmıştır. İnsan yaşamında birçok şeye muhtaçtır, ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz. Bu nedenle insanların sosyal bir yapı kurmaları gerekmektedir. Oluşan bu sosyal yapının başında bilim ve beceriyi elinde bulunduran, insanlara yol gösteren, mutluluğu elde etme konusunda bütün eylemleri belirleyecek erdemli bir yöneticinin olması gerekmektedir. Ancak böyle bir yöneticinin olduğu toplum mutluluğa ulaşacaktır. Aynı zamanda bu toplumlara erdemli toplumlar denilmektedir.

Farabi toplumları dört sınıfa ayırmıştır. Bunlardan ilki erdemli toplumlardır. Bu toplumlar halkın mutluluğu elde etmesinde ideal olanlardır. Diğer toplumlar ise; bilgisiz toplum, fasık toplum ve sapık toplumdur. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu toplumlar erdemli toplumun karşıtıdır. Varoluş amaçları olan mutluluğu farklı şeylerde aradıkları için bu toplumdaki insanlar gerçek mutluluğa ulaşamayacaklardır.

3. İBN MİSKEVEYH'İN FELSEFESİNİN ANA HATLARI

3.1. Hayatı

Tam adı Ebu Ali Ahmed b. Muhammad b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hazin'dir. Doğum tarihi ve yeri konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte Miskeveyh'in Rey şehrinde doğduğu sanılmaktadır. Yaşamına ilişkin bilgiler sınırlı olan Miskeveyh'in özellikle çocukluk ve yaşlılığına dair pek bilgi yoktur. Büveyhiler döneminin ünlü filozoflarından olduğu bilinir.

İbn Miskeveyh henüz genç yaşta Büveyhi vezirinin ilgisini çekmiştir. Büveyhilerin hizmetine girmesiyle ilmi ve bürokrat kimliği oluşmaya başlamıştır. Büveyhilerle ilk ilişkisi, Muizzüddavle'nin veziri Mühellebi'nin 340 yılında Miskeveyh'i kendisine nedim olarak atamasıyla başlamıştır.³⁹ Miskeveyh, 352 senesine kadar burada hizmet vermiştir. Bu süre boyunca hem ilim sahibi hem de siyasi kişilerle iletişim kurmuştur. Mühellebi, Miskeveyh'in tarih alanında da kendisini yetiştirmesini istemiştir. Miskeveyh bu sebeple Taberi'nin talebesi olan Kadı Ebu Bekir Ahmed b. Kamil'in yanına giderek ondan tarih ilmini öğrenmiştir. Mühellebi'nin teşvikiyle edep literatürüne ilgi duymuştur.

Miskeveyh, Mühellebi'nin ölmesiyle görevinden ayrılmış ve Bağdat şehrinde ayrılarak Rey'e gitmiştir. Burada vezir Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amid'in kütüphanecisi ve defterdarı olarak görev yapmıştır. 360 yılında vezirlik görevine başlayan Ebu'lFeth, Miskeveyh'in yine aynı görevlerine devam etmesini istemiştir. Vezir Ebu'lFeth ile birlikte Bağdat şehrine giden Miskeveyh onun ölümüne kadar burada yaşamıştır. Burada kaldığı süre boyunca matematik ve kimya gibi akli ilimlerle ilgilenmiştir. Ebu Süleyman es-Sicistani'den mantık ve felsefe öğrenmiştir.

Vezirin ölümünden sonra Adudüddavle'nin hizmetine giren Miskeveyh devlet hazinesinin yönetiminden sorumlu olmuştur. Sarayın hekimi olan İbnü'l Hammar ile dostluk kurarak tıp ilmiyle de ilgilenme fırsatı bulmuştur. Adudüddavle'nin ölümüyle birlikte hükümdar Samsamüddavle'nin yanına gitmiştir. Burada önemli ilim insanları olan şair İbnü'l- Haccac, düşünür Ebu Hayyan et-Tevhidi, İbn Zür ve

³⁹ İbn Miskeveyh, El-Fevzü'l-Asğar (Çev. Emrah Alağaç- Mehmet Zahit Sezer), Endülüs Kitap Yay. İstanbul, 2020, s.17

matematikçi Ebu'l Vefa el-Buzcani ile tanışmıştır. Miskeveyh'in yaşamının yaklaşık kırk elli yılını oluşturan bundan sonraki dönemi iyi bilinmemektedir.⁴⁰

İbn Miskeveyh'in düşüncesinin ve ilmi kişiliğinin oluşmasında devlet adamlarının bilime ilgisi ve devlet adamlarıyla kurduğu ilişki etkili olmuştur. Yaşamının son zamanlarına kadar kendini bilime ve çalışmalarına adanmıştır. İbn Miskeveyh düşünceleriyle ve eserleriyle ön plana çıkmış ve bu nedenle kendisine “el- Muallimü's Salis” yani üçüncü öğretmen denilmiştir.

Tarih alanından felsefeye, matematikten tıp ilmine, edebiyattan kimyaya kadar pek çok alanda çalışmalar yapmış olan Miskeveyh daha çok tarihçi, filozof ve ahlak düşünürü olarak karşımıza çıkar. Pratik ahlak alanında yaptığı çalışmalar birçok bakımdan ilk olma özelliğini göstermektedir. Kendisinden sonra gelen birçok filozofu da etkilemiştir.

3.2. Eserleri

Tehzibu'l-Ahlak

Tehzibu'l- Ahlak ve Tathiru'l-A'rak, “Ahlakın Olgunlaştırılması ve Damarların Temizlenmesi ya da İnsanın Mayasını Temizleme” manalarına gelmektedir. Bu eserle birlikte Miskeveyh asıl ününü kazanmıştır. İslam düşüncesinde ahlak alanıyla ilgili yazılmış ilk sistematik eser olma özelliğine sahiptir.

Eserin ön sözüne bakıldığında Miskeveyh'in bu eseri yazmadaki gayesini anlayabiliriz. “Bu kitabı yazmaktan amacımız; kendimiz için, bütün davranışlarımızın, iyi olmakla birlikte kolay, sade ve meşakkatsiz olmasını sağlayacak bir ahlaka ulaşmaktır.”⁴¹ Buradan hareketle İbn Miskeveyh'in amacının ahlakı elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Miskeveyh bütün eylemlerinin cevherine uygun, tam ve mükemmel olarak ortaya çıkabilmesi amacıyla insan eylemlerini iyileştirmeyi amaçlayan, Allah'ın gazabında bulunan en aşağı mertebedeki insanın yükselmesine vesile olan aracın ahlak olduğunu belirtir.

Miskeveyh genel olarak bu yapıtta nefse ve Aristoteles'in de *Nikomakhos'a Etik*'te belirttiği insan nefsinin güçlerinden ortaya çıkan dört büyük erdem ile

⁴⁰ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.19

⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlak* (Çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Büyüyen Ay Yay. 2017, İstanbul, s.17

bunların karşıtlarına değinmektedir. Diğer taraftan Miskeveyh'in bu eserinde iyilik ve mutluluk, insanın eylemleri, sevginin türleri, nefsin hastalıkları ve nefsin hastalıklarının tedavisi konularının da ele alındığı görülmektedir.

Tecaribü'l-Ümem ve Te'akibü'l-Himem

Adudüddavle'nin ölüm senesi olan 372 tarihine kadar yaşanmış olayları anlatan bir tarih kitabıdır. Büveyhiler'in tarihiyle ilgili son kısımda, İbn Miskeveyh kişisel gözlemlerine yer vermektedir. Birincil elden verilere dayandığı için son derece önemli bir kaynak olduğu ileri sürülebilir.

Cavidan-ı Hired

Arapça *El-Hikmetü'l-Hâlîde* adıyla da tanınan ahlak felsefesine dair eserdir. Fas, Hint, Arap, Yunan ve İslam kültür düşüncesinin şekillendiği eserde, dünya entelektüel tarihinde ortak ve devamlı bir hikmet geleneğinin var olduğu düşüncesi işlenmektedir.

El- Fevzü'l -Asğar

İbn Miskeveyh'in önemli metafizik eseri, *El Fevzu'l-Asğar*'da yaratıcının ispatı, nefis ve nübüvvet meseleleri ele alınmaktadır. "El-Emirü'l-Muzaffer" olarak bilinen bir devlet adamının isteği üzerine yazılmıştır.

Tertibü's-Sa'adat ve Menazilu'l-Ulüm

Eserin kaleme alınma tarihi kesin olmamakla beraber Arkoun, 358-360 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir.⁴² Miskeveyh eserin başında kendisine mutluluğun mertebelerinin sorulduğunu ve soruya cevaben bu eseri kaleme aldığını ifade eder. Cevap vermeye çalıştığı başlıca sorular, "İnsan için var olan mutluluk nedir? Mutluluğa nasıl ulaşılır? Mutluluklar arasında bir hiyerarşi var mıdır? Mutluluk ne kadar bir zamanda elde edilir? Mutluluk bir çaba ile elde edilir mi? Bu konuda alimlerin cevabı nedir?" şeklindedir. Miskeveyh ilk olarak mutluluğun ne olduğunu araştırmakla eserine başlamıştır.

Mutluluk ilimlerin kazanılmasıyla ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda eserde Aristoteles de zikredilmektedir. Miskeveyh Aristoteles'in eserlerinin

⁴² İbn Miskeveyh, Tertibü's-Sa'adat ve Menazilu'l-Ulüm (Çev.Hümevra Özturan), Klasik Yayınları, 2017, İstanbul, s.10.

sınıflandırmasını yapmak maksadıyla mutluluğa ulaştıracak hikmet öğretimi yöntemini ortaya koymuştur.

Risale Fi Mahiyeti'l-adl

Adalet kavramının felsefi açıklamasını konu alan bu eser Ali b. Muhammed es-Sufi'nin filozofa sorduğu soruya cevap olarak yazılmıştır. Varlık kavramıyla ilgili bir girişten sonra İbnMiskeveyh adaleti doğal, vazii ve ilahi olmak üzere üç kısma ayırarak ele alır. Eserde Platon, Aristoteles ve Farabi etkileri görülür.

Kitabu'l-Hevamilve's-Şevamil

Kaynaklarda Ebu Hayyan et-Tevhidi'ye atfedilir ancak Tevhidi'ninİbnMiskeveyh'e yönelttiği sorularla (Hevamil) İbnMiskeveyh'in bunlara verdiği cevapları (Şevamil) ele aldığından iki yazarlı bir kitap olarak değerlendirilmelidir. Eserdefelsefi, ilmi, filolojik ve kelami konular ele alınmıştır.

Vaşıyye

İbn Miskeveyh'in yaşamı boyunca bağlı kalmaya söz verdiği ahlaki kuralları içermektedir. *El-Lezzatve'l-alam*; İbn Miskeveyh'e ait on iki risale arasında yer almaktadır.

3.3. İbn Miskeveyh'in Felsefi Düşüncesinin Oluşmasına Kaynak Teşkil Eden

Filozoflar

İbn Miskeveyh'in felsefesi üzerine yaptığımız okumalar, Miskeveyh'in düşünce hayatının şekillenmesinde Antik felsefenin etkisinin olduğunu göstermiştir. İbn Miskeveyh, Platon, Aristoteles ve Galen'in görüşleriyle İslâm düşüncesini sentezlemiştir. Bu filozoflar içerisinde İbn Miskeveyh'in felsefesine etkisi bakımından Aristoteles'in diğer isimlerden daha ön planda olduğu görülmektedir.⁴³

İbn Miskeveyh'in felsefe anlayışında Meşşai felsefenin Yunan ve İslam düşüncesindeki iki önemli ismi olan Aristoteles ve Farabi'den sonra “üçüncü muallim” olarak zikredilmesi bu bakımdan anlamlıdır. Çünkü Miskeveyh'in felsefi düşüncesinin temelinde Meşşai gelenek önemli bir konumdadır.

İbn Miskeveyh, metafiziğe dair düşüncelerini *El-Fevzu'l-Asğar* isimli eserinde ortaya koymuştur. İbn Miskeveyh'in metafiziğinde Yunan düşüncesinin etkisi

⁴³ T.J.DeBoer, İslam'da Felsefe Tarihi, (Çev. Yaşar Kutluay), İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 158.

aşikârdır. Öyle ki, Tanrı'nın varlığına dair ispatı Aristoteles'in hareket delilidir. Tıpkı Meşşai filozoflarda olduğu gibi İbn Miskeveyh de varlıkların ortaya çıkmasını sudûr teorisi ile açıklar. Ancak İbn Miskeveyh, varlığı sudûr teorisi ile ortaya koymakla beraber Müslüman bir filozof olarak yoktan yaratma *exnihilo* bakış açısını da korur.

İbn Miskeveyh'in felsefesinde din ve felsefenin uzlaştırılması çabasını görmek mümkündür. Örneğin Miskeveyh, filozofların Tanrı'nın varlığı ve birliği ile ilgili düşüncelerinin peygamberlerin öğretileri ile uyum içinde olduğunu belirtir.⁴⁴

Miskeveyh'e göre din felsefeden bağımsızdır, özel ve önemlidir. Felsefe, akla dayanır, din ise emirlere dayanır. Felsefe, düşünce özgürlüğünden ortaya çıkar ve diyalektiği kabul eder, din ise felsefeden önce gelir. Felsefe, ancak insan aklı yetkinleştikten sonra etkisini göstermektedir.

Ahlak felsefesi, İbn Miskeveyh'in felsefesinin merkezini oluşturur. Miskeveyh'in, ahlaka önem vermesinin temelinde insan davranışlarının oluşması için ahlakın sağlam felsefi temellere dayanması zorunluluğu bulunmaktadır. İbn Miskeveyh'in ahlak felsefesine dair en önemli yapıtı *Tehzibu'l Ahlak*'tır. İbn Miskeveyh, başta Aristoteles olmak üzere Yunan düşünürlerinin ahlakla ilgili fikirleriyle İslâm ahlakını sentezleyerek ahlaka yeni bir yorum getirmiştir. İbn Miskeveyh zamanında iki ahlak anlayışı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Farabi'nin temsilcisi olduğu rasyonel Yunan ahlakı diğeri de tasavvuf ahlakı idi. Rasyonel ahlak orta yolda olmayı ve itidali ön plana alırken, tasavvuf ahlakında, sabır ve rıza hâkimdi.

İbn Miskeveyh'in ahlak felsefesinin temelinde rasyonel Yunan ahlakı olmakla beraber tasavvufi etkileri de barındırmaktadır. Ancak Miskeveyh toplumdan izole olmaya dayanan münzeviliği teklif eden bir tasavvuf anlayışına karşı durmuştur. Bu konuda Aristoteles'in izinden giden İbn Miskeveyh eyleme ya da harekete önem atfeder. İnsanlar ahlaki olarak yetkinleşmek için insanlarla bir arada yaşamalı ve insanlar birbirlerini sevmelidir. Çünkü insan, kendindeki erdemleri yalnızca ancak topluluk içerisinde ortaya çıkarabilir ve kötü taraflarını yine sadece bu şekilde iyileştirebilir. İnsan doğası gereği sosyaldir. İnsan, mutluluğa ulaşmak için birçok insanın bir arada bulunduğu bir şehre ihtiyaç duyar. İnsan yetkinlik için diğer insanların sevgisine ve dostluğuna muhtaçtır. Bu sebeple hiçbir insan tecrit edilmiş

⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi Tarihi, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, s. 186

biçimde yaşamak istemez. Bu görüşe istinaden İbn Miskeveyh'in de tıpkı Aristoteles gibi sosyal bir ahlak anlayışına sahip olduğu ifade edilebilir.

3.4. İbn Miskeveyh'in Metafizik Düşüncesi

Bu bölümde amacımız İbn Miskeveyh'in, metafizik, psikoloji ve nübüvvet anlayışına dair felsefî fikirlerinin geniş bir açıklamasını yapmak değildir. Bu, gerek İslam felsefesi tarihi üzerine yapılan araştırmalarda gerekse düşünür üzerine yapılan müstakil araştırmalarda bulunmaktadır.

Âlemin nasıl meydana geldiği, düşünce tarihinde tartışıla gelen önemli sorulardan biridir. Bu konuda dinler ve felsefe çok geniş bir yelpazede açıklamalar yapmıştır. Âlemin oluşması noktasında deist, teist, panteist, panenteist görüşlerini ortaya koyanlar, birbirlerinden ayrı açıklamalar yapmakta, farklı ispatlar göstermektedirler. Âlemin nasıl meydana geldiği sorusu, bu soruyla bağlantılı birçok başka problemi de beraberinde getirmiştir. Bu problemler arasında madde-suret, ruh-beden, zorunlu-mümkün varlık ve determinizm bulunmaktadır.

İbn Miskeveyh'in görüşlerinin temelinde Tanrı'nın varlığı ve âlemin bir bütün olarak Tanrı'dan kaynaklandığının yer aldığı konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Miskeveyh, düşünür olarak gördüğü isimlerin bu konuda hemfikir olduklarından bahseder. Porfiryus'un sözlerini aktararak bunu *El-Fevzu'l Asğar*'da şu şekilde belirtmiştir. “Yunan'da Hakk'a ittiba etmiş olan filozofların kabul ettiği üzere yaratıcı bir Tanrı olduğu görüşü akıl için açık meselelerden biridir.”⁴⁵

İbn Miskeveyh evreni anlamlandırmak için önce Tanrı'nın bilgisinin araştırılması gerektiğini belirtir. Çünkü asıl varlık Tanrı'dır ve diğer varlıklar Tanrı'dan meydana gelir. Tanrı hiçbir şeye muhtaç değildir, Tanrı kendisiyle kaim olandır. Tanrı'da öyle bir hikmet vardır ki, O'nun hikmeti bu evrendeki diğer bütün hikmetler için kaynaktır. O ezelidir ve ilk ilkedir.

İbn Miskeveyh Tanrı'nın bilgisinin bir yönüyle açık ve kolay, diğer bir yönüyle de kapalı ve zor olduğunu ifade eder. Açık ve kolay olması Tanrı'nın zatı sebebi ile alakalıyken kapalı ve zor olması ise beşeri varlığın idrakinin kısıtlı olmasıyla ilgilidir. Tanrı'nın bilgisine ulaşmanın yolu, ilimde ilerlemek ve nefsin isteklerinde olgunlaşmak ile mümkündür.

⁴⁵ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.14.

İbn Miskeveyh hakikati bilmenin iki yolu olduğunu ifade eder. Bunlardan birincisi insanın beş duyusu ile algıladıklarıdır. Burada bahsedilen, madde ve surete ihtiyaç duyulmadan hayvani suret ile bilmektir. İkincisi de, insanın aklını kullanarak algılamasıdır. Bu bilme şekli yalnızca insana bahşedilmiştir. İnsan bu gücü sayesinde hayvandan farklılaşarak üstün hale gelmektedir.⁴⁶

İbn Miskeveyh, idrak ederken üçlü bir sınıflama yapar. Bilim sınıflandırmasına duyusal olana en yakın olanla başlayıp bu sınıflandırmayı ona en uzak olanla bitirir. Miskeveyh'e göre matematik, başlangıç ve alıştırma için gerekliyken, bu sıralamada sırasıyla felsefenin aleti olan mantık, fizik ve ardından da metafizik gelir. Yani matematik, fizik ve metafizikle Tanrı'nın ve metafizik ilkelerin bilgisine ulaşılabilir.⁴⁷

Metafizik bilgiyle belirli bir seviyeye gelen akıl, Tanrı'nın bilgisine ulaşacaktır. Kişi bu yolla aynı zamanda Tanrı'nın, bir ve bütün varlığın faili de olduğunu öğrenecektir. Bu bilgiyle birlikte bir olan Tanrı'dan âlemin nasıl oluştuğu sorusu ortaya çıkmaktadır. İbn Miskeveyh bu soruyu açıklarken sudûr teorisi ve yoktan yaratma ile hareket delilinden bahseder.

Miskeveyh'e göre hareket delili Tanrı'nın ispatı ve Tanrı'ya ulaştıran ilk ve en açık delil olması bakımından en önceliklidir.⁴⁸ Bu delil ile birlikte varlıklar arasındaki bağ da ortaya çıkmaktadır.

İbn Miskeveyh, Meşşai geleneğin izinden giderek hareketin ya doğal ya da irade vasıtasıyla olabileceğini ifade eder. Eğer hareketin kaynağı doğal ise onu harekete geçiren tabiattır. Hareket irade ile gerçekleşiyorsa bu hareket ya isteyerek ya da zorlamayla ortaya çıkar. O vakit hareketin kaynağında bir neden bulunmalıdır. Öyle ise hareket eden kendisi dışında bir güç yani muharrik nedeniyle hareket ediyor denilebilir. Bu hareket, sonunda kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettiricide sona erer.⁴⁹

Miskeveyh Meşşai geleneğe atıfta bulunarak varlığın hareket ettiricisinin hareketli olmadığını, varlığın hareket ve amacının ve nedeninin Tanrı olduğunu ifade eder. Her gök cismi hareketlidir; varlığın ilkesi ve nedeni olan hareket etmeyen bir

⁴⁶ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.27-28.

⁴⁷ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.30.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.35.

⁴⁹ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.40.

hareket ettiriciye sahiptir, var olan her şeyin cevheri ve varlığını ayakta tutan Tanrı'nın varlığıdır, zira varlık, kavram ve gerçeklik olarak diğer bütün şeylerde bi'l-araz bulunurken Tanrı'da bi'z-zat bulunmaktadır. İbn Miskeveyh bu fikrini desteklemek için filozofların, varlığın herhangi bir şeyde bi'l-araz, başka bir şeyde ise bi'z-zat olarak var olduğunu ve bir şeye eklenmenin bir etki, etkinin ise bir tür hareket olduğuna dair görüşlerini ortaya koymaktadır.⁵⁰

Miskeveyh ayrıca doğal varlıklarda durağanlıktan ziyade hareketli olmanın önemli olduğunu vurgular. Çünkü ona göre hareket var olanı işaret ederken, durağanlık yokluğu göstermektedir.

Miskeveyh Tanrı'nın ezeli olduğunu belirtir. O'nun ezeli oluşunu şu kıyas üzerinden açıklar:

Her hareket veren hareketli değildir.

Her hareketli oluş sürecine tâbidir.

Her mütekevvîn yaratılmıştır.

Tanrı müteharrik olmadığına göre herhangi bir şeyden oluşmuş değildir. (Çünkü tekevvîn hareketsiz olamaz).

Mütekevvîn olmayan muhdes değildir.

Muhdes olmayanın öncesi olmaz.

Öncesi olmayan ise ezelidir.⁵¹

Tanrı'nın ezeliliğini bu şekilde açıklayan Miskeveyh, âlemin meydana gelişi ile ilgili birbirine ters görünen iki düşünceden bahseder. Bunlardan ilki sudûr teorisi, ikincisi yoktan yaratmadır. Onun ifadelerinden bu iki düşünceyi uzlaştırdığını görmek mümkündür. Şöyle ki, Miskeveyh ruhani âlemin sudûr halinde, cismani âlemin ise madde ve suretin birleşmesiyle yoktan yaratıldığını ifade eder. Ona göre varlıklar varoluşlarını Tanrı'dan doğrudan ya da dolaylı şekilde elde ederler. Tanrı'dan ilk sudûr eden varlık "Faal Akıl"dır. Faal Akıl Miskeveyh'e göre sürekli, tam ve değişmeyendir. Faal Akıl Tanrı'ya göre eksik, Tanrı dışındaki varlıklara göre ise eksiksiz ve ebedidir. Varlık hiyerarşisinde ikinci sırada bulunan semavi nefis, akıl

⁵⁰ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.39-40.

⁵¹ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.47.

aracılığıyla oluşmuştur ve ona göre eksiktir. Ancak tabii cisimlere nazaran varlığı eksiksizdir. Akla benzemek ve kemale erişmek için semavi nefis, harekete ihtiyaç duymaktadır. Gök cismi, nefis aracılığıyla meydana gelir. Gök cisminin nefse oranla varlığı tam değildir, kemale erebilmesi için harekete ihtiyaç duyar. Bu hareket ise mekânsal harekettir.

İbn Miskeveyh, Tanrı'dan sudûr eden Faal Akıl'dan oluş bozulmuş âlemine inen kozmik bir sıralama yapar. Buradaki madde ve suret arasındaki ilişkiye dikkat çeker. O, madde ve suret arasındaki ilişkinin bir hareket olduğunu ifade eder, bu hareketin de dışarıdan bir hareket ettirici ile mümkün olduğunu belirler. Miskeveyh'e göre ne madde suretsiz olabilir ne de suret maddesiz olur. Madde ve suret eş zamanlı olarak birleşirler. Madde suret ilişkisini ele alırken "yoktan yaratmaya" vurgu yapar.

Maddi âlem, cansız ve canlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Cansızlar, inorganik maddelere işaret ederken canlılar da bitkiler, hayvanlar ve insanlardan meydana gelen organik âlemi oluşturur. Gerek organik gerek inorganik cisimler arasında bir hiyerarşi mevcuttur. Bu hiyerarşi ay üstü âlemden ay altı âleme sirayet etmiştir. Miskeveyh bunu birbiri ardına dizilmiş kusursuz boncuk tanelerine benzetir. Cismani âlemde cansızlarda madde- suret ilişkisi bulunurken; canlılarda nefis- beden ilişkisi söz konusudur. Ay üstü âlemde akıl, nefis ve felek arasındaki ilişki ile ay altı âlemdeki akıl, nefis ve madde arasındaki ilişki benzerdir. Bir başka deyişle hiyerarşinin en üstünde bulunan varlık, sıralamada altta bulunan varlığın hareketinin nedenidir. Aklın bir harekete ihtiyacı yoktur. Bunun nedeni hareketin tamlığa doğru olmasıdır. Akıl ise tamdır. Cismin harekete ihtiyacı vardır. Cisim; derinlik, genişlik ve uzunluğa göre var olur. Nefsin hareketi, cismin hareketine benzemez. Nefis ilişkili olduğu cismin hareketinin nedeni ve yöneticisidir. Nefis akla doğru hareket ederse aydınlanır, maddeye doğru hareket ederse de onu aydınlatır.

İbn Miskeveyh, Meşşai felsefesine uygun olarak nefse, akıl ile madde arasında ontolojik bir yer vermektedir. Nefsin en önemli özelliği hareket etmesidir, ancak bu hareket mekanik bir hareket değildir. Nefsin hareketi kendindedir.

3.5. İbn Miskeveyh'in Nübüvvet Anlayışı

İbn Miskeveyh peygamberlik ile görüşlerini açıklarken varlıkların mertebelerinden yola çıkarak her varlığın hiyerarşik olarak sıralandığını, her mertebenin de kendi kemalini gerçekleştirmek üzere varlığının sınırlarına ulaşma

amacı taşıdığını ortaya koyar.⁵² Ona göre varlıkların tümünde bulunan Gerçek Bir'den kaynaklanan akıcı hikmet varlıkları var eder ve onlarda mükemmel bir tasarım meydana getirir. Bu tasarımda her varlıktaki cinsin sonu diğer varlığın başı ile ittisal haldedir.⁵³ İbn Miskeveyh bunu bir ipe dizilen inciye benzetir. Bütün bunlardan tek bir düzenin çıktığını belirler. Bu düzeninde ortaya koyduğu sıralamada en aşağıdan yukarıya doğru bitki, hayvan ve insan mertebelerinden bahsetmektedir.

Bitki mertebesi

İbn Miskeveyh ilk unsurların karışmalarıyla birlikte alemde ilk ortaya çıkan etkinin bitkilerdeki canlılık hareketi olduğunu belirtir. Bitkilerin beslenme ve hareket özellikleriyle cansızlardan ayrıldığını ifade eder. Bitkileri üç mertebeye ayırır. İlk mertebenin kendi türünü devam ettirmek için tohuma ihtiyacı olmayan otların olduğunu belirtir. Buradaki bitkilerin cansızlarla olan temel farkı nefsin etkisinden dolayı zayıf bir harekettir. İkinci mertebenin en altında dikilmeye gerek duyulmayan ıssız çöllerde ve dağlarda yetişen ağaçlar bulunmaktadır. Bu bitki ağır hareket eder ve yavaş gelişir. Daha sonra bu mertebeden hikmetin etkisi yükselir ve zeytin, ayva, nar gibi ağaç türleri oluşur. Hikmetin etkisini artırmasıyla yükselme ve değer kazanma asma ve hurma ağacına kadar ulaşır. Üçüncü mertebe hurma mertebesidir. Hurma bitkiden hayvan mertebesine geçiş türü olarak ifade edilir. İbn Miskeveyh Hz. Peygamberin şu sözünü aktarır: “Halanız olan hurmaya saygı gösterin, zira o Adem’in çamurunun kalanından yaratılmıştır.”⁵⁴ Sonuç itibarıyla bitki çeşitleri arasında hayvan mertebesine ulaşan hurma olmuştur. İbn Miskeveyh hurmanın döllemesi için tozакlamaya ihtiyacı olduğunu bunun da hayvanların üremesine benzediğini ifade eder.

Hayvan mertebesi

İbn Miskeveyh bitki türlerinin son aşamaya gelip değerinin en üst noktasına ulaşmış olsa da buranın hayvan mertebesinin en aşağı noktası olduğunu ifade eder. Bu seviye hayvanlığa en yakın ve onun en düşük mertebesidir. Bitkinin yükseldiği ve hayvanlık seviyesine ulaştığının en önemli kanıtı bitkinin topraktan ayrılmasıdır. İbn Miskeveyh hayvanların kendi aralarında mertebelere ayrıldığını ifade etmektedir.

⁵² Mehmet Bayrakdar, TDV İslam Ansiklopedisi(İbn Miskeveyh/Nübüvvet), 1999

⁵³ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.116

⁵⁴ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.118

1.mertebe: Nehir kenarları ve sığ denizlerde yaşayan istiridye ve salyangozdur. Bu hayvanların sadece dokunma duyusu gelişmiştir.

2.mertebe: Dokunma duyusuna ek olarak yer değiştirme duyusu da eklenen hayvanlar bulunur. Bunlar kurtçuk, böcek ve kelebeğdir.

3. mertebe: Nefsin etkisinin artması sonucu, köstebek ve benzeri dört duyuya sahip hayvanlar mertebesi ortaya çıkar.

4. mertebe: Bu mertebede karınca, balarısı ve petekgözlü hayvanlar gibi görme gücü zayıf olan canlılar yer almaktadır.

5. mertebe: Bu mertebedeki canlıların beş duyusu gelişmiştir. İbn Miskeveyh, bu mertebede yer alan hayvanları da kendi arasında ikiye ayırır. İlki duyuları gelişmediği için alık olan hayvanlar, ikincisi de söyleneni yapma, ayırt etme ve eğitilme kabiliyetine sahip canlılardır. At ve atmaca gibi canlılar bu mertebede yer almaktadırlar.

6. mertebe: Hayvanlık sınırının en üst mertebesi ile insanlık mertebesinin ilk mertebesinin bulunduğu seviyedir. İbn Miskeveyh'e göre artık hayvanlık mertebesinin sonunda bulunan türün en yüksek sınırına ve insanlığın ilk mertebesine varılmıştır.⁵⁵ Bu mertebe değerli olmasına rağmen yine de insanlık mertebesinden uzak ve aşağıdadır. Maymun ve benzerleri bu mertebede yer almaktadır. Maymun bu mertebeyi aşarsa insanlık mertebesine geçer. İnsanlık mertebesine geçildiğinde iki ayağı üzerine kalkar ve hala hayvan mertebesinde olması sebebiyle onda zayıf şekilde bir idrak gücü bulunur. Bu mertebede bulunan eğitim almada en verimli durumdadır.⁵⁶

İnsan Mertebesi

Hayvan mertebesinin sona ermesiyle insan mertebesinin başlangıcının ilk derecesinde maymunlardan ayrılan toplumlar gelmektedir. İbn Miskeveyh bu mertebeyi hayvan ve insan arası geçiş toplumu olarak kabul eder.⁵⁷ Bu mertebedeki canlılarda nefsin etkisi arttıkça kavrama ve idrak güçleri de gelişir ve eğitimi kabul ederler. Ancak bu seviyedeki insan gelişmiş yetkin insana göre oldukça düşük ve

⁵⁵ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.120

⁵⁶ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.120

⁵⁷ Cevdet Kılıç, İbn Miskeveyh'te el-Hikmetü's Sarih Kavramı Bağlamında Varlığın Tekamül Süreci, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, s.21

aşağıdadır. Kuzey ve güneyde dünyanın uzak köşelerinde yaşayan insanlar bu mertebededir. Bu insanlar hem hikmeti üretmezler hem de komşu milletlerin hikmetini de kabul etmezler. Bu nedenle yaşam şartları kötüdür. Bu insanlar yalnızca köle olarak kullanılmaya mahkûmdurlar.

İnsanda bulunan düşünme gücünün artmasıyla kuzey ve güneyden orta kuşaklara gelindiğinde insanda idrak, zeka ve kavrama gelişir. Sonra bu mertebedeki insanlar arasında farklılaşmalar meydana gelir. Bu öyle bir düzeye ulaşır ki; sezgi gücü ve düşünme hızı, isabetli ve sağlıklı düşünmede, gelişen olayları doğru değerlendirmede ve gelecekte haber verme konusunda insanlar farklılaşır.⁵⁸ İnsan bu mertebeye ulaştığında melekler ile kuracağı ilişki sebebiyle artık kendi mertebesinin sonuna yaklaşmıştır. İnsani varlıktan daha üstün olan varlık türüne yaklaşmıştır. Burada insan ile melek arasında çok az derece farkı bulunmaktadır. Bu mertebe en üst insanların mertebesidir. Burada artık insanların anlayamadığı şeyleri kavrar.

İşte insan, kâmil insan olup kendi ufkunun sonuna ulaşınca yüce ufkun ışığı onu aydınlatır. O insan ya iyi bir filozof olur, kendisine felsefî çalışmalarda ilham gelir ve akli faaliyetlerde semavi destekler alır, ya da Tanrı katındaki mertebelerine göre vahiy alan bir peygamber olur.⁵⁹

İbn Miskeveyh'e göre filozofla peygamberin dile getirdiği gerçekler birbiriyle çelişmez. Aralarındaki fark, filozofun aşağı duyulur âlemden akledilir gerçeklere felsefî çabasıyla yükselmesi, peygamberin ise kendisine ineni telakki etmesidir. Filozof için çıkış, peygamber için iniş söz konusudur.⁶⁰ Metafizik hakikatlerin kavranışı filozofta felsefî terakkî, peygamberde ise feyezana sonuca gerçekleşmekte, yüksek hakikatler peygamberin mütehayyilesinde filozoftan farklı olarak duyu planında algılanabilir örneklerle dönüştürülmektedir. Peygamber, sıradan insanlarda bulunmayan bir güce ve vahiy alması için yaratılmış özel bir mizaca sahiptir.⁶¹

⁵⁸ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.121

⁵⁹ Cevdet Kılıç, (2010), a.g.m, s.22

⁶⁰ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.132-133

⁶¹ Mehmet Bayrakdar, TDV İslam Ansiklopedisi(İbn Miskeveyh/Nübüvvet), 1999

4. İBN MİSKEVEYH'İN ERDEM ANLAYIŞI

4.1. Nefs Kavramı

İbn Miskeveyh, erdem öğretisini nefsin güçleri ile ilişkili olarak ele almış ve erdemleri, nefsin Platon'dan itibaren bilinen üç gücü üzerine temellendirmiştir. İbn Miskeveyh'e göre hikmet, iffet ve cesarete ek olarak adalet, nefsin dört erdemi olarak belirlenmiştir. Adalet bu üç erdemin uyumu manasındadır.

İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l Ahlak* adlı eserinin hemen girişinde bu eseri yazma maksadını şu şekilde ortaya koyar: “Bu kitabı yazmaktaki gayemiz, kendimiz için, tüm eylemlerimizi güzel olmakla birlikte, kolay, külfetsiz ve meşakkatsiz olarak ulaşacağımız bir ahlakı elde etmektir. Bu da bir sanat ve eğitimle mümkün olur. Bunun yolu da şu şekildedir: ilk olarak nefislerimizin ne ve nasıl olduğu ve niçin yaratıldığını bilmemizden geçer.”⁶²

İbn Miskeveyh'e göre Tanrı ilk olarak insanların nefislerini farklı yaratmıştır daha sonra insanlar eğitim aracılığıyla gelişebilirler.

Miskeveyh'e göre nefis ne cisim ne cismin parçası ne de arazdır. Nefs tekâmül etmez ve değişime uğramaz. Nefs tüm şeyleri eşit olarak kavramaktadır. Nefste bir yorgunluk, zayıflama ve noksanlık bulunmaz.⁶³

Miskeveyh'e göre nefis cisim değildir. Ona göre tüm cisimlerin bir sureti vardır. Cisim aynı cinsten bir sureti sadece ilk suretten bütünüyle ayrıldıktan sonra kabul eder. Miskeveyh buna şu örneği verir: “Cisim üçgen olma gibi herhangi bir sureti ve biçimi alınca dörtgen ya da çember gibi başka bir biçimi kabul etmez, ilk biçim ayrıldığı takdirde bunlardan birini kabul eder.”⁶⁴ Ancak nefis duyulur ve düşünülürlerin (mahsus ve makulleri) suretlerini tüm ayrımlarına rağmen bir bütün olarak kabul etmektedir. Nefs bunu yaparken ilk suretten uzaklaşıp diğerini almaz. Nefsin bu anlamda gücünden hiçbir şey eksilmez. O, şekilleri peş peşe almaya devam eder. Hatta ilk suretle kendisine gelen suretleri kabul etme gücü de artmaktadır. Bu özellik cisme zıttır. Buradan anlaşılabacağı üzere nefis cisim değildir.

Nefsin araz olmayışına ele aldığımızda Miskeveyh'e göre arazın kendinde bir başka arazı taşımadığı, zira arazın kendisinin başka bir şeye dayandığı görülür. Araz

⁶² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.17-18

⁶³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e s.21

⁶⁴ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.21-22

daima başka bir şeyle birlikte bulunur. Dolayısıyla arazın kendi başına bir varlığı bulunmamaktadır. Ancak nefs daima cisimlerden daha mükemmel ve arazları kabul eden bir cevherdir. Cisimde uzunluk, genişlik ve derinlik gibi özellikler bulunurken nefste bunlar yoktur. Nefs cismani ve araz değildir, bozulup yok olmaz. Cisimler yalnızca duyulara yönelir. Bu duyular bilgilere, bedeni istekler, intikam alma gibi duygularla elde edilen her şeyle ulaşmak ister.⁶⁵ Cismin ancak bu sayede gücü fazlalaşır ve mükemmelliğe ulaşır. Ancak nefs bu bedensel arzulardan uzaklaşır ve kendi özüne dönerse gücü ve mükemmelliği artar. Nefsin doğasıyla cismin doğası birbirinden ayrıdır. Nefs en şerefli cevherdir ve bu âlemdeki bütün varlıklardan daha üstündür.

İbn Miskeveyh nefsin duyulurlardan farklı olduğunu ifade eder. Duyulur olanlar yalnızca duyulurları kavrar. Oysa nefs, duyulurlardan ileri gelen uyumluluk ve değişimlerin nedenlerini de idrak eder. Bu nedenle nefs, cisim ve etkilerinden hiçbirinden yardım görmeden elde ettiği düşünürlere dendir.⁶⁶

Cisme ait olan duyu bilgileri bazen yanıltıcı olabilmektedir. Örneğin göz, büyük olan bir nesneye uzaktan bakarsa bunu küçük olarak görür, dünyadan yaklaşık olarak yüz altmış kat daha büyük olan güneşi çapı bir karış olan ayna olarak görmek gibi. Yine suyun içine düşen bir objenin duyularımızı yanılttığını; susuzluk ya da hastalık nedeniyle tatlıyı acı olarak algılayan tatma duyumuzun bizi yanılttığını belirtir. Kısacası duyuların yanılgısı fazladır. Ancak nefs, duyuların hataya düştüğünü ve hakikatin onların idrak ettiğinden ayrı olduğunu bilir ve tümünü gerçekleri olan hale iletir.⁶⁷ Nefs duyuların yanlış ve doğruluğunu bildiği vakit bu bilgiyi duyudan almaz. Dolayısıyla nefsin bildiğini bilmesi asla bir başka nedenden kaynaklanmaz. Bu bilgi, onun kendi özü sebebiyle yani akıl vasıtasıyladır. Nefs kendi özünü kavramak için bir başka şeye muhtaç değildir.

Miskeveyh nefse dair bu açıklamalarından sonra nefsin güçlerinden bahsetmektedir. Ona göre hayvan ve bitki gibi canlılar ile her türlü cansızların, su, hava, toprak ve su gibi basit varlıklarla semavi cisimlerin kendi varlıklarını oluşturan ve kendilerini başkalarından farklılaştıran yetenekleri, eylemleri ve güçleri bulunmaktadır. Bunun yanında her birinin ortak bazı özellikleri de vardır. İnsanı

⁶⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.23

⁶⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.25

⁶⁷ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.67

öteki varlıklardan ayıran güç ise iradi gerçeklerdir. İnsana has olan bu iradi gerçeklerin temelinde de iyilik ve kötülükler bulunmaktadır. Eğer insan iyiye ve mutluluğa yönelirse varoluş amacına da uygun hareket etmiş olacak, birtakım engeller kişiyi bu amaçtan uzaklaştırır ya da alıkoyarsa bu durumda da mutsuzluk veya kötülük ortaya çıkacaktır. Miskeveyh'e göre iyilik insanın yaratılışı amacının belirlendiği şeylerde ortaya çıkarken, kötülük insanın kendi iradesi, gücü ve ilgisizliği sonucunda bu iyiliklere varmasına engel olan şeylerde ortaya çıkar. Miskeveyh *Tehzibu'l Ahlak*'ta "insanlar arasında en üstünün kendine özgü görevleri yapmada en güçlü olan ve kendini diğer varlıklardan ayıran, cevherin amaçlarına en çok sadık olandır."⁶⁸ biçiminde ifade eder. İnsanın görevi bu açıdan mükemmel olmayı sağlayan ve insanın varoluş gayesine hizmet eden iyilikleri istemek ve onlara ulaşmak için çaba harcamak, onlara ulaşmayı engelleyecek tüm kötülüklerden kaçınmaktır. Miskeveyh, insanların iyi olan eylemlerini azaltır ve varoluş gayesinin gerisinde kalırlarsa bu kişilerin insanlık derecesinden hayvanlık mertebesine düşmesi gerektiğini belirtir. Bedeni arzuların peşine düşen, bayağı davranışlarda bulunan insan Tanrı'nın gazabına ve cezasına uğramaya layıktır.

Bu düşüncelerden anlaşılıyor ki bütün varlıkların mutluluğu, söz konusu varlıkların kendine özgü eylemlerini tam ve yetkin şekilde yerine getirmeleriyle mümkündür. İbn Miskeveyh mutluluğun düşünme ve düşünmeye konu olan nesneye göre derecelerinin bulunduğunu ifade eder. Bunlardan en üstün olanı en yüce varlık hakkındaki düşüncedir.

İbn Miskeveyh insanın ahlak sorumluluğunun başladığı yer ve insanın eylemlerinin başlangıç noktası olarak nefis ve nefsin sahip olduğu güçlere işaret eder. Miskeveyh'in düşüncelerinde nefsin üç gücü ve dört temel erdem konusunda Platon'un etkisi görülürken, orta yol düşüncesinde de Aristoteles'in izleri görülmektedir.

İbn Miskeveyh, insan nefsinin üç gücü olduğunu belirtir. Bunlar;

1. Düşünce, ayırt etme ve olayların hakikatleri hakkında akıl yürütme gücü,
2. Öfke ve tehlikeler karşısında atılganlık, hâkim olma, yücelme ve her türlü onuru kazanmayı arzu etme gücü,

⁶⁸ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.30

3. Bedeni isteklerin gerçekleşmesini, yeme-içme ve her türlü haz verici şeyleri isteme gücüdür.⁶⁹

Miskeveyh'e göre bu üç güç birbirinden farklıdır. Düşünme gücüne “meleki güç” denir. Bunun bedende kullanıldığı araç beyindir. Arzu gücüne “behimi güç” adı verilir. Arzu gücünün bedendeki aracı karaciğerdir. Öfke gücüne verilen isim ise “sebu’i güç”tür. Bunun vücuttaki aracı da kalptir.

Düşünen nefsin davranışı ölçülü olup, o kendi özüne uygun davrandığı, kendisini gerçek bilgilerle yönettiği zaman hikmetle birlikte bilgi fazileti ortaya çıkmaktadır. Behimi güç, ölçülü olup düşünen nefsin emirlerine uygun hareket ederse onda iffet fazileti ortaya çıkacaktır. Öfke gücü de aynı şekilde düşünen nefsin buyruklarına uyarsa onda yiğitlik fazileti oluşacaktır. Daha sonra bu üç faziletin uyumlu ve dengeli hareket etmeleriyle mükemmellik ve bütünlük fazileti olan adalet ortaya çıkacaktır.

İbn Miskeveyh düşünen nefsin en üstün olduğunu ifade eder. İnsan bu nefse sahip olduğu için meleklerle benzer ve hayvanlardan ayrılır. İnsanların en şerefli bu nefsten nasibi olandır. Aynı zamanda yine düşünen nefse tam ve daha çok yönelen insan da yine şerefli olacaktır. Eğer bir kişinin düşünen nefsi değil de diğerleri üstün gelirse, o kişi bu ölçüde insanlık mertebesinden aşağı düşer.

Miskeveyh, düşünen nefsi benimseyen insanın üstün bir insan olduğunu ifade eder. Bu insan canlıların en üstünü olma yolunda ilk adımı atar. İnsanların en aşağısı ise akıllı az ve hayvanlara yakın olandır. Bu insanlar dünyanın kuzey ve güneyine yakın uç bölgelerde yaşamaktadırlar. Bu kişilerin iyi ve doğru olanı ayırt etme konusunda maymunlardan çok az bir farkı bulunmaktadır. Güney ve kuzeyden orta bölgelere doğru gidildikçe akıl ve ayırt etme gücü artar. Böylece bu insanlar arasında tam akıllı ve bilgili kişiler çıkar. Bu insanlar daha sonra kendi aralarında birbirlerini geçerek, akıl ve düşünme gücüyle insanın varabileceği yere kadar gelirler. Böylece kişi, insan ile melek arasındaki bir düzeye ulaşır ve vahyi alabilecek hale gelir.

İnsan mertebelerinin en altında düşünme güçleri zayıf olan insanlar bulunmaktadır. Bu insanlar hayvan düzeyindedirler. Bu insanlarda hayvani nefis

⁶⁹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.32-33

güçlenmiştir. Yeme içme, giyinme ve bedeni arzulara yönelmişlerdir. Bu insanlar şehvetlerin peşinden korkusuzca giderler.

İbn Miskeveyh üç güç arasındaki ilişkiyi eğitimle ilişkisi noktasında da ele almaktadır. Yaratılış bakımından eğitilmiş üstün nefis, düşünen nefistir. Eğitilmemiş ve eğitilmeyi kabul etmeyen nefis hayvani nefistir. Eğitilmeyen ancak eğitimi kabul eden nefis ise öfkeli nefistir. Düşünen nefis kendi öneminin farkında olur ve Tanrı katındaki derecesini anlarsa diğer güçleri eğitmek ve idare etmek konusunda kendine düşen görevlerini hakkıyla yerine getirir. Miskeveyh *Tehzibu'l Ahlak*'ta Platon'un şu sözlerine yer vererek düşünen nefsi açıklar: "Düşünen nefis eğilme ve yumuşaklık noktasında altın gibidir. Hayvani nefis ise sertlik ve katılık noktasında demir gibidir."⁷⁰

İbn Miskeveyh bu düşüncesini somutlaştırmak için insanı, kullandığı bineği ve avlanmak için yedeğinde götürdüğü yırtıcı bir hayvanı metafor olarak kullanır. Buradaki insan düşünen nefsin, at behimi nefsin, yırtıcı hayvan da öfke gücünün karşılığıdır. Buna göre binek ve yırtıcı hayvanı yönlendiren insandır. Hayvanlar avlanırken, yolda giderken insana uyar. İnsan, yırtıcı hayvan ve at arasında uyum olduğu sürece insan bineğini istediği yere istediği biçimde götürür, aynı biçimde yırtıcı hayvanını da istediği şekilde kullanır. Ancak insan idareyi ihmal eder de bu iki hayvanın boyunduruğu altına girerse hepsi zarara uğrar. Bu konuda Miskeveyh *Tehzibu'l Ahlak*'ta filozofların şu sözlerine yer verir: " Düşünen nefsin idaresini ihmal edip şehvete boyun eğen kişiyi elinde güzellik bakımından altın ve gümüşle boy ölçüşemeyecek kadar değerli bir yakut bulunan ve onu yanan ateşe atarak kireçlenmesine ve ondaki faydaların kaybolmasına neden olan kimseye benzetirler."⁷¹

4.2. Nefse Ait Olan Erdemler

İnsanın nihai hedefinin mutluluk olduğunu belirleyen İbn Miskeveyh buna ulaşmak için gereken yolları ortaya koymaya çalışmıştır. Mutluluğun ortaya çıkması ve pratik yaşamda görülebilmesi için erdemlerin önemi büyüktür.

İbn Miskeveyh mutluluğun erdemler aracılığıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Temelinde erdemlerin bulunduğu davranışlar insanlara erdemlerden

⁷⁰ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.75

⁷¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.74

ne kadar yararlandığını göstermektedir. “Erdem, mutluluğun bir aracıdır. Zira erdem, insanın tabiatını tam olarak ortaya koyduğu, kendi kemaline ulaştığı bir durum olan mutluluğa götüren, kendisiyle söz konusu mutluluk gayesine ulaştığı değer ya da nitelikler.”⁷² O halde erdem mutluluk için zorunlu olan bir değerdir. Erdem iyiye sahip olmaktır. Daha özelde söylersek iyi bir ahlakı insanın kendisinde bulundurmasıdır. Erdem ile birlikte ruh yönünü mutluluğa çevirir, mutsuzluktan uzaklaşır. Erdem sahibi insan amacının ne olduğunu bilir ve bunu gerçekleştirmek için uygun yolları arar. Kemale ermek için çaba harcar. Kendinde olan noksanlıkların farkında olur ve bunu gidermek için çalışır. Erdemli olmakla birlikte kişi sürekli iyilik halinde olur ve sevinir, kötülüğe sabreder. Seçimlerinde hür olur ve eylemlerini akılla kontrol eder.

Yapılan davranışın erdem olduğunu bilmek, bunun bilincinde olmak, bu erdemli davranışı basit davranışlardan farklılaştırma gücüne sahip olmak, herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan isteyerek davranışları gerçekleştirmek ve bu davranışı alışkanlık haline getirip kesintisiz bir biçimde yapmak, bu yapılan davranışın erdemli bir davranış olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Erdemlerin duyguda, düşüncede ve davranışta orta yolu hedeflemek ve takip etmek olduğu fikri -Aristoteles’te olduğu gibi- İbn Miskeveyh’de de erdem düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Bu düşünceye göre davranışlarda aşırılık, eksiklik ve orta olma söz konusudur.

İbn Miskeveyh, erdemlerin orta yol olduğu fikrini, erdemleri bir çemberin merkezine; erdemlerin tersi olan reziletleri de, merkezden geçecek biçimde çemberin bir kenarından öbür kenarına çizilen çizginin kenarlara temas eden noktalarına benzeterek ifade etmektedir. Çemberin kenarları üstündeki noktalardan biri aşırılığı (ifrat), öbürü de eksikliği (tefrit) ifade etmektedir. Çemberin merkezi de erdem olarak kabul edilir. Şöyle ki:

- 1) Orta yol olan yiğitlik erdeminin iki ucunda korkaklık ve gözü peklik bulunmaktadır.
- 2) Ölçülülük erdeminin iki ucunda açgözlülük ve gevşeklik bulunur.
- 3) Hikmetin iki ucunda aptallık ve kurnazlık yer alır.

⁷² Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 41.

4) Adaletin iki ucunda ise zulüm ve zulme katlanma vardır.⁷³

İbn Miskeveyh'e göre erdemler, insanların varlıklarının tamamlanmasında ve insanlar arasındaki muamele ve iletişimde önemli bir yere sahiptir. Örneğin adalet, insan ilişkilerinin doğru olarak devam etmesi ve haksızlığın ortadan kalkması için gerekli olan bir erdemdir. Ölçülülük erdemi sayesinde insanlar kendilerini kötü ya da geçici hazlara yönlendiren düşünce ve davranışlardan uzak dururlar. Cesaret erdemi de yine insanların tehlikeli durumlardan uzak durması ya da kendini ve başkalarını koruması anlamında insanı yönlendirmektedir.

İbn Miskeveyh'e göre mutluluğa ulaşmak ve mutluluğu diğer insanlarla paylaşmak için kişilerin toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılım göstermesi gerekmektedir. İnsanın mutluluğa ulaşması için gereken pek çok iyilik vardır. Ancak insanın tek başına bunu yerine getirmesi mümkün değildir. Bu sebeple toplumun bu konuda rolü büyüktür. Sosyal hayattaki her bir insan üzerine düşen görevleri yerine getirdiği takdirde her bir insan mükemmelleşir ve böylelikle mutluluk elde edilmiş olur.

Yukarıda da belirtildiği gibi İslam ve Yunan düşüncesinde dört temel erdem mutluluk için ön koşul olarak ortaya konmuştur. Bu erdemler; hikmet, ölçülülük, cesaret ve adalettir. İbn Miskeveyh bu erdemleri ve bu erdemlerin kapsamına giren alt erdemleri ele alıp inceler. Bu çalışmada Miskeveyh'in temele aldığı hikmet, yiğitlik, cömertlik, ölçülülük, adalet, sevgi ve dostluk erdemlerini alt başlıklar olarak inceleyeceğiz.

4.2.1. Hikmet

Hikmet düşünen ve ayırt eden nefsin bir erdemidir. Tüm varlıkları var olmaları sebebiyle bilmektir. İbn Miskeveyh hikmetin ilahi ve beşeri olayları bilmek olduğunu ileri sürer. Nefs de bu erdem sayesinde hangi eylemleri yapacağını, hangilerinden uzak duracağını bilir.

Hikmet nazari ve ameli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nazari hikmet aracılığıyla gerçek bilgiler elde edilirken nazari hikmet ile kendisinden güzel davranışların ortaya çıktığı erdemli haller kazanılır.

⁷³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.42-44

İbn Miskeveyh, filozofların doğru bilgiyi nişan tahtasındaki alamete benzettiklerini ifade eder. Bu işaret bir tanedir. Herkes bu işarete atış yapar ancak bu işarete isabet eden az, işareti ıskalayan çoktur.⁷⁴ İbn Miskeveyh bu benzetmeyle aslında doğru bilgiye ulaşmanın zorluğunu ortaya koymak istemiştir. Doğru bilgiye ulaşmak için insanların belirli bir yeterliliğe sahip olmaları gerektiğini vurgular. Bu nedenle bir alet ya da sanata ihtiyaç vardır. Bu sanat mantıktır. Mantık araştırmacılar için bir kanun, ölçü niteliğindedir. İnsan nazari hikmet ile birlikte ilimleri öğrenir ve tabiat ilmini ilk olarak araştırmaya başlar. Derece derece yükselerek metafizik ilmine ulaşır.

Nazari hikmet dışında var olan ahlaki hikmet sayesinde de kişi ev ekonomisini, şehir yönetimini ve ahlakının iyileştirilmesini öğrenir. İbn Miskeveyh nefsin yöneten kişinin ahlakını olgunlaştırmada ve nefsin düşmanlarını yok etmede kendini yetkinleştiren insanın ev yönetiminde de bilgili ve söz sahibi olacağını düşünür. Ev yönetiminde istikrar ve düzeni sağlayan kişi şehir yönetiminden de sorumlu olacaktır. Eğer kişi hem nazari hem de ameli hikmeti tam anlamıyla elde ederse hâkim ya da filozof olacak ve mutluluğa ulaşacaktır.⁷⁵

Hikmet düşünce gücünü gereksiz şekilde kullanma ile düşünce gücünü kullanmama anlamını ifade eden aptallık arasındaki orta yoldur. İbn Miskeveyh düşünce gücünü gereksiz kullanmaya “sefihlik” demiştir. Aptallıktan kastı ise isteyerek düşünce gücünü yok saymaktır. İnsanın erdeminin tam olarak ortaya çıkmasını sağlayan şey düşünme gücüne bağlı olarak oluşturduğu iradi gerçeklerdir. Gerçek bir mutluluğu, hikmet arzusuna ve nefsin olgunlaştırılmasına bağlayan İbn Miskeveyh, insanın kararlı olmasının çok önemli olduğunu belirtir.

İbn Miskeveyh hikmet erdeminin kapsamına giren alt erdemlerden bahseder. Bunlar;

1. Zekâ: Nefste sonuçların hızla ve kolaylıkla ortaya çıkmasıdır. Zekâ sinsilik ve budalalık arasında bir orta yoldur. Her ortamın bir ucu fazlalık bir ucu da eksikliktir. Sinsilik, kurnazlık ve kötü hileler zekânın fazlalık tarafını oluştururken; aptallık ve acizlik de zekânın eksik yanını ortaya koymaktadır.

⁷⁴ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e s.94

⁷⁵ İbn Miskeveyh, (2020), a.g.e, s.95

2. Hatırlama: Aklın ya da kuruntuların oluşturduğu suretlerin tespitidir. Öğrenilmesi gereken şeyleri ihmal ederek unutma ile öğrenilmesi gerekmeyen olaylara önem verme arasında orta yoldur.⁷⁶
3. Akletme: Nefsin varlıkları olduğu biçimiyle kavramasındaki uyumdur. Bir şeyi olduğu durumdan az veya fazla düşünmek arasındaki orta yoldur.
4. Çabuk anlama: İyice anlamadan bir şeyin hayalini kurmak ile onun özünü anlamada gecikme arasındaki orta yoldur.
5. Zihin açıklığı- berraklığı: Sonuç ortaya çıkarmak için zihinde bulunan bir yetenektir. Nefs derinlemesine düşünmektedir. Arzu edilen şeyi ortaya çıkarmada donuk ya da parlaklık arasındaki orta yoldur.
6. Kolay öğrenme: Nefsin bir gücüdür. Keskin anlayış, teorik konular bununla öğrenilir. Zihinde ilmin sureti hızla yerleşmekle, onun zor ve imkânsız olması arasında bir orta yoldur.⁷⁷

4.2.2. Yiğitlik (Şecaat)

Öfkeye ilişkin nefsin erdemidir. Bu da ilgili nefsin insanda düşünen nefse boyun eğmesiyle ve tehlikeli durumlarda akli kullanarak yapılması ve sabredilmesi övülmüş olan tehlikeli işlerde geri durmamasıyla oluşur.⁷⁸

İbn Miskeveyh'e göre yiğit kimse iyi işlerde ortaya çıkan zorluklara önem vermezken kötü durumlara sabreder, halkın büyük gördüğü şeyleri küçümser. Hatta daha üstün bir durumu seçerek ölümü bile göze alır. Elde edemediği bir şeye üzülmez, bir felakete uğradığı zaman sakinliğini korur, gereken durumlarda gereken kişiye öfkelenir. Yine intikam alması da aynı şartlara göre olur.

Yiğit kişiler tüm davranışlarını yerli yerinde yapar. Aklın kontrolü dışına çıkmazlar. Mutluluğa ulaşmak için sabır gösterirler. Mutluluğu dünyevi işlerde aramazlar. Yiğit kimsenin mutluluğu ilahi kaynaklıdır.

Yiğit bir kimsenin çirkinlikten oluşan korkusu, ölüm korkusundan daha çoktur. Bu nedenle yiğit bir kimse güzel bir ölümü, çirkin geçirilen zamana tercih eder. Yiğit kişi işlerin başında zevk almaz, ona göre işlerin başlangıçları sıkıcıdır. Ona göre

⁷⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.44

⁷⁷ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.45

⁷⁸ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.35

işlerin sonu daha zevk vericidir. Eğer Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmış ve hem bu dünya hem de ahiret hayatı için insanlara adaletli davranmış, dinini ve hakikatleri savunmuş ise bu zevk, hayatı boyunca ve ölünce de devam edecektir.⁷⁹

Yiğit insan kendi onuruna ve şehrine saldıran düşmana karşı koyar, kaçmayı gururuna yediremez. Kaçmanın korkaklık ve küçüklük olduğunu bilir. Yiğitlik insanların kendi özlerine karşı duygusal olmalarını engeller. Kişi kendi gerçekleriyle yüzleşmelidir, kendini tanımalı ve kusurlarını düzeltmelidir.

İbn Miskeveyh'e göre yiğit, korkulması gereken durumlar sonucunda gerektiği şekilde davranarak korkan, cesaret edilmesi gereken durumlarda kendine güvenip cesaretli davranan kişidir. Yiğit kişi aklın gösterdiği şekilde davranışlarını ortaya koyar. Korkulacak durumlarda kendini öne atan, davranışında aşırıya kaçan kişi cüretkârdır. Cüretkâr insan yiğitlik taslar. Korkmakta aşırıya kaçan kişi de korkaktır. Yiğitlik erdeminde de aşırılık ve eksiklikten uzak durup orta yolda olmak gerekmektedir.

İbn Miskeveyh yiğitlik olarak görülen ancak yiğitlik erdemiyle hiçbir ilgisi bulunmayan davranışlardan da bahseder. Örneğin savaş durumunda mal ve menfaatleri uğruna kendilerini tehlikeye atan insanlar böyledir. Bu kişiler yiğit değil sadece açgözlüdürler ve her türlü erdemden uzak oldukları halde erdemliymiş gibi davranırlar. Her türlü işkence ve yaptırıma karşı sabırlı davranırlar, hatta ölümü bile göze alırlar. Bunu ün kazanmak ya da övülmek için yaparlar. Bazen de kendinden güçsüz insanları yenebilme yeteneklerine güvenerek yiğitlik yaparlar. Bu insanlar kendilerindeki güce güvenerek karşısında çaresiz kalan insanlara yiğitlik taslarlar. İbn Miskeveyh bunu aslan ve fil örneğiyle açıklar. Aslan ve fil diğer hayvanlardan üstün olduklarını bilerek güçlerine güvenirlir ve kendilerini öne atarlar.⁸⁰ İbn Miskeveyh'in ortaya koyduğu benzetmede de görüldüğü üzere böylesi kişilerin güçlerine güvenerek yiğitlik taslamaları gerçekten erdemle yapılmış bir davranışı ifade etmez. Şan, şöhret elde etmek ve menfaat için yapılan eylemler ile yiğitlik erdeminin bunlara alet edilmesi Miskeveyh tarafından hoş karşılanmamakta, kınanmaktadır. Ona göre yiğitlik akıl denetimi ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

Yiğitlik erdeminin kapsamına giren alt erdemler bulunmaktadır. Bunlar:

⁷⁹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.131

⁸⁰ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.131

- 1- Nefs büyüklüğü: Basit şeyleri küçümsemek ve felaketlere karşı katlanma gücüdür.
- 2- Gözü peklik: Nefsin tehlikeli durumlarda kendine güvenmesi ve üzüntüye karşı dayanaklı olmasıdır.
- 3- Büyük himmet sahibi olmak: Nefsin büyük ölçüde mutlu olması ve ölüm anındaki sıkıntılara katlanmasıdır.
- 4- Sebat: Nefsin acılara karşı dayanaklı olması ve korkulu durumlara karşı koymasidir.
- 5- Sükûnet: Tartışma, dini kuralları ya da kutsal şeyleri savunurken taşkınlık etmemektir.
- 6- Yumuşak huyluluk (Hilm):Nefse huzur veren, onu acelecilikten koruyan bir erdemdir. Nefsin hemen öfkelenmemesini sağlar.
- 7- Yüreklilik: İyi bir şöhret kazanmak için büyük işlere karşı gösterilen hırsır.
- 8- Sıkıntıya katlanma: Nefsin iyi alışkanlıklarda bedeni organları kullanma gücüdür.⁸¹

4.2.3. Cömertlik

İbn Miskeveyh mutluluğun kazanılmasında önemli olan bir diğer erdem olarak cömertlikten bahseder. Cömert olan insan hayata üretken ve etkin bir şekilde katılarak kendisini ifade eder. Kişi ne kadar değerli bir şey üretir ve bunu çevresiyle paylaşırsa o kadar önemli olur. Cömert insanlar ürettiklerini paylaştıkları zaman mutluluğa erişeceklerdir. Cömert insanın mal biriktirme gibi bir isteği yoktur. O servetine ve gerekli şeylere göre harcama yapar. Cömertlikte önemli olan iyi olanı paylaşmak ve bunu isteyerek yapmaktır. Cömert insan almak için, değer görmek için ya da ün kazanmak için başka insanlarla paylaşımda bulunmaz. Aksine paylaşma, üretme ve bir şey verme kendisi için yüce bir eylemdir. Onu eylemde bulunmaya götüren cömertliğin kendisi, erdemin yüceliğidir.

İbn Miskeveyh diğer erdemlerde olduğu gibi cömertlik erdeminde de orta yoldan bahseder. “Cömertlik iki kötülük arasında bir durum olup biri savurganlık ve

⁸¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.39

israf diğeri de cimrilik ve kıskançlıktır.”⁸² Savurganlık hakkı olmayan biri için aşırı ölçüde harcama yapmak; cimrilik ise verilmeye layık olan kişiye hiçbir şey vermemektir. İnsan bu durumda aşırılığa ve eksikliğe düşmemek için aklın kontrolünden dışarı çıkmamalıdır.

İbn Miskeveyh’e göre cömert olmadığı halde bu şekilde davranan insanlar bulunmaktadır. Bu kişiler gösteriş yapmak için ya da mevki sahibi insanlara yakın olmak için kendisine, ailesine gelecek bir zararı önlemek için mallarını arzuları uğrunda kullanan veya onları kötü insanlar için harcayan, daha fazla para kazanmak için kullanan kimselerdir ve bu kişiler cömert değildir. Bunların kimisi oburluğundan, kimisi malın değerini bilmediğinden elindekini savurur. Böyle insanlar mal kazanmanın zorluğunu bilmezler.

Mutluluk için kazanılması gereken erdemlerden biri olan cömertlik sosyal hayatın en önemli unsuru olan insanın üzerine düşen sorumlulukları hakkıyla yerine getirmesi, üretim yapması ve bunu paylaşması ile ortaya çıkacaktır. Cömertliğin kapsamına giren alt erdemler bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Eli bol olmak: İnsanın gönüllü olarak elindeki malı yararlı işlerde kullanmasıdır.
- 2- Başkalarına ikramda bulunmak: Kişinin kendisinin de ihtiyacı olan şeylerin bir kısmını ihtiyacı olan birine vermesidir.
- 3- Sevinç duymak: Nefsin büyük işlerle sevinç duymasısıdır.
- 4- Yardımseverlik: Dostlarla ve ihtiyacı olanlarla mal ve yiyecekleri paylaşmaktır.
- 5- İyilikte bulunmak: Gerekli olmadığı durumda bazı şeyleri vermektir.
- 6- Hoşgörü: İnsanın hakkı olduğu bazı şeylerden vazgeçmesidir.⁸³

Tüm bu erdemler insanın iradesi ve seçimiyle gerçekleşmektedir.

4.2.4. Ölçülülük (İffet)

İffet ahlak felsefesinde ölçülük olmak anlamında kullanılmaktadır. Nefsini kontrol etmek manasına gelen iffet Miskeveyh için en önemli erdemlerdendir.

⁸² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.45

⁸³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.40-41

İffet erdemi şehvet duygusu ile ilgilidir. Bu erdemin insanda ortaya çıkışı arzularını akla göre yönetmesiyle olur. Yani doğruyu ayırt etmeye uygunlukla mümkün olur. İnsan arzularına boyun eğmemeli, onun kölesi olmamalı ve özgür olmalıdır.⁸⁴ Buradaki özgürlükten kastedilen aklın yaşama yön vermesidir.

Aşırılıklardan kaçınarak hayata dengeli yaklaşmak kişinin yaşamını idare etmesinde önemlidir. Örneğin bir bitkiyi beslerken ona çok fazla su vermek ve onu ihtiyacından fazla güneş ışığına maruz bırakmak ile ona hiç su vermemek ve onu güneş ışığından mahrum bırakmak bitki için olumsuz bir durumdur. Bitkinin ihtiyacı olan dengeli bir ortamda büyümektir.

İffet erdeminin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli değer ölçülü olmaktır. Ancak buradan ölçülü olmaktan arzuların tamamen yok edildiği ya da bastırıldığı anlaşılmamalıdır. Arzuların yok edilmesi mutluluğun önünde bir engeldir. Burada kastedilen arzu, istek ya da duyguların akıl ve hikmetin kontrolünde olmasıdır. İffetli kimseler açgözlü olmadıkları gibi gevşek de değildirler. Onlar, akıl ve hikmetin doğrultusunda orta yolun peşinden giderler.

İffetli insanlar kötülük yapmaktan, kınanıp sövülmekten kaçınırlar. Arzularının hareketlenmesi durumunda sakın kalıp kötü zevklere ve bedensel isteklere karşı dayanıklı olurlar ve akıllarını devreye koyarlar. İffetli insanlar yeme içmede giyinip süslenmede aşırıya kaçmazlar. İffetli olmak iyi ve doğru olana boyun eğmektir. İşleri gerektiği gibi düzenlemek, makul kararlar almak nefsi istenen yönde mükemmelleştirmek nefsin istekleri doğrultusunda dayanıklı ve diğer insanlarla uyum içinde olabilmek önemlidir.

İbn Miskeveyh gerçekte iffetli olmadıkları halde bu şekilde davranan insanlardan bahsetmektedir. Örneğin yeme içme gibi isteklerini ve diğer insanların düşkün olduğu arzuları terk eden insanlar böyledir. Bu insanlar ya içinde bulunduğu durumdan daha fazlasını ister ya da onu hiç bilmez, tatmamıştır. Şehirden uzakta yaşayan bedeviler ya da dağlarda yaşayan çobanlar böyledir. Bu insanlar herkesin zorunlu gördüğü şeyleri elde etmek ya da kullanmaktan kendilerine bir zarar geleceğini düşünüp korkar ya da kendilerine yasaklandığı için bundan uzak durur. Böyle kimseler iffetli gibi görünseler de aslında sadece iffetli gibi davranırlar. Gerçekten iffetli olan kimseler ise söz konusu eylemi herhangi bir başka amaç için

⁸⁴ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.35

değil, kendisi bir erdem olduğu için yapar.⁸⁵ İffetli kimseler arzularının her birini ihtiyacı kadar gerektiği biçimde, zamanı gelince ve yalnızca ihtiyaç olan durumda kullanırlar.

İffet erdeminin alt kapsamına giren erdemler bulunmaktadır. Bunlar:

- 1- Utanma: Nefsin kötülükleri yapmaktan korkması ve açıkça kınanmaktan çekinmesidir.
- 2- Sükûnet: Arzuların hareketlenmesi sırasında nefsin sakin kalmasıdır.
- 3- Sabır: Nefsin kendisini kötü hazlara kaptırmamasıdır. Bedeni hazlara karşı dayanıklı olmaktır.
- 4- Özgür olmak: Nefs usulüne göre mal kazanır. Yine bu malı usulüne göre harcar.
- 5- Kanaat: Yeme içme ve süslenmede aşırıya kaçmamaktır.⁸⁶
- 6- Düzenlilik: Nefsi iyi olaylara ve işleri gerektiği şekilde düzenlemeye yöneltir.
- 7- İyi hal: Güzel niteliklerle nefsi mükemmelleştirmektir.
- 8- Barışseverlik: Nefsin başka kişilere karşı zorla değil de isteyerek gösterdiği anlaşma durumudur.
- 9- Ağırbaşlılık: Nefsin istekleri sırasında sakin ve dayanıklı olmaktır.
- 10- Kötülüklerden sakınma: Nefsin mükemmelliğini sağlamak için güzel işlere yönelmektir.⁸⁷

İnsanların ölçülü olmasında kontrolü sağlayan akıldır. Akıl sayesinde insan orta yolu bulur. Böylece davranışlarının değerlendirilmesinde önemli olan iffet erdemin ulaşacaktır.

4.2.5. Adalet

Adalet, ahlak filozofları arasında en temel erdemlerden biri olarak kabul edilmiştir.⁸⁸ İbn Miskeveyh de hikmet, cesaret ve iffetin birbirleriyle dengeli ilişkileri

⁸⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.129

⁸⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.37

⁸⁷ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.38

sonucunda bir bütünlüğün ve mükemmelliğin ortaya çıktığını, bunun da adalet erdeminin kendisi olduğunu düşünür. Adalet erdemiyle birlikte insan önce kendi nefesine sonra da başkalarına karşı insafli olmayı öğrenir.

Adalet bütün erdemlerin temelinde yer almaktadır. Örneğin ölçülü olan biri, adalet erdemine sahip olmadıktan sonra tam anlamda ölçülü sayılmaz. Bunun gibi diğer erdemlerde adalet erdeminden bir parça taşımadıkları sürece gerçek anlamda erdem olarak kabul edilemezler. Gerçekte adil olan kişi işinde, eylemlerinde veya yaşamının her alanında adaletli davranır. Bunlar arasında bir ölçsüzlük bulunmaz. Sonra kendi dışındaki tüm insani ilişkilerde de aynı sonuç ortaya çıkar. Bütün bunların temelinde adalet erdemi vardır ve tüm davranışlar bu erdemden dolayı kaynaklanmaktadır. Kişi davranışlarını samimi bir biçimde yapıyorsa bütün eylemleri ona göre oluşuyorsa adalet erdemi o kişi için gerçekleşmiş olmaktadır denilebilir.

İbn Miskeveyh'e göre adalet, gereksiz ve uygun olmayan yolla kazanç elde etme olan haksızlık etme ile yine kazanç elde etmek için gereksiz yere kişilere boyun eğmek ve ezilmek olan haksızlığa uğramak arasında bir orta yoldur.⁸⁹ Adaletli kişi bu iki aşırı uçtan uzaktır. Adil kimsenin durması gereken yer orta noktadır. Adil insan kazançlarına hakkı olan yerlerde ulaşır, haksız kazançtan uzaklaşır. Bu erdem sayesinde kişi faydalı olan şeylerde büyük pay alıp başkasına küçük pay vermez; zararlı olan şeylerde payın azını alıp başkalarına çoğunu vermez. İbn Miskeveyh haksızlık edenlerin dünyada elde ettikleri kazançların haksızlığa uğrayanlardan fazla olduğunu belirtir.

İbn Miskeveyh adalet erdeminin kapsamına giren alt erdemlerden de bahsetmektedir. Bunlar:

- 1- Dostluk: Gerçek bir sevgidir. Arkadaşlığın gerektirdiği her şeye kıymet verilir. Dost için yapılması mümkün bütün iyilikler gözetilir.
- 2- Ülfet: Düşünce ve inançlarda ortak hareket edilir. Geçimi sağlama konusunda yardımlaşma ve paylaşma önemlidir.

⁸⁸ Hüseyin Karaman, "İslam Ahlakında Temel Erdemler", (İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi içinde, ed: Müfit Selim Saruhan), Grafiker Yay., Ankara, 2013, s. 207.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.45

- 3- Yakınlarla iyi ilişkiler sürdürmek: Yaşanan yerdeki akrabalarla iyilikleri paylaşmaktır.
- 4- Ödüllendirme: İyiliğe aynı oranda ya da fazlasıyla karşılık vermektir.
- 5- İyi muamele: Ortak ilişkilerde herkes için uygun ölçüde alış veriş yapmaktır.
- 6- Bir şeyi güzelce yerine getirmek: Pişmanlık ve minnet duymadan adaletle karşılık vermektir.
- 7- Sevgi: İnsanların dostluklarını ve sevgilerini kazanmak için iyi işler yapmaktır.
- 8- Dindarlık: Tanrı'yı yüceltmek, peygamberlere saygı göstermek, şeriatın buyruklarına uymaktır.⁹⁰

İbn Miskeveyh'e göre adalet aşırı uçların ortasında yer alır. Adalet eksik ve fazlayı orta yola getirir. Bu anlamda da erdemlerin en mükemmeli ve birliğe en çok benzeyenidir. En yüksek onur, en üstün derece birliktedir. Birliğe götürücü bir özelliği bulunmayan çokluk dayanak ve süreklilikten mahrumdur. Şeyler arasında dengeyi koruyan bir ilişki bulunmuyorsa onlar fazlalık, eksiklik, çokluk ve azlıktır. Şeylere birlik ve birlik anlamı kazandıran da dengedir.⁹¹

Aritmetikte kullanılan oranların en üstünü eşitliktir. Bu sebeple eşitlik bölünemez. Aynı zamanda da türleri de bulunmamaktadır. O birliği ya da benzeri şeyleri ifade eder.⁹²

İbn Miskeveyh, adaleti doğal (tabii), uyuşimsal (vaz'i) ve Tanrısal (ilahi) olmak üzere üç kısma ayırır. Adaletin bu üç türü dışında bir de insana özgü olan ihtiyarı (istemli) adaletten bahseder. İhtiyari adalette nefsin güçleri arasında bir üstünlük yerine denge vardır. Nasıl sağlık bedenle dengeli bir ilişki içinde ise ihtiyari adalet ile nefis de ilişki içindedir.⁹³ Nefsin kontrol edilmesi ve olgunlaşması için ihtiyari adalet önemlidir. İbn Miskeveyh tabii adaletin maddi yapıdaki fiziki varlıklar, ilahi adaletin ise manevi yapıdaki ezeli-ebedi varlıklar için geçerli olduğunu ifade eder. İnsan ilişkilerini belirleyen örfi adaleti ise genel ve özel adalet olarak ikiye ayırır. Genel örfi adalette insanlar için evrensel kurallar bulunmaktadır.

⁹⁰ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.41-42

⁹¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.136

⁹² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.136

⁹³ İbn Miskeveyh, Adaletin Mahiyeti Üzerine (Çev. İlyas Altuner), Iğdır Üniversitesi / Iğdır University İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, s.4

Genel örfi adalet herkes için her zaman geçerlidir. Özel örfi adalet ise iki kişi ya da milletler ve devletlerarasında belirlenen kurallar ve bunlara bağlı kalmakla ilgili hükümlerin bulunduğu adalet türüdür. Herkes için geçerli olmayabilir.⁹⁴

İbn Miskeveyh adaletin üç yerde olduğunu belirtir.

1- Malların ve şereflerin dağıtımında,

2- Alım- satım ve değişim gibi iradeyle yapılan davranışlarda

3- Haksızlık ve tecavüz bulunan şeylerde⁹⁵

İbn Miskeveyh bütün bu davranışlarda ölçüyü belirleyenin hukuk olduğunu ifade eder. İbn Miskeveyh'e göre insanlar medeni ve sosyal varlıklardır. Bu bağlamda insanların birbirleriyle paylaşım yapmasının, yardımlaşmasının ve alış veriş yapmasının gerekli olduğunu vurgular. Yapılan bu işlemlerde ölçü ve dengeyi sağlayacak olan araç paradır. Eğer parayla çözüm bulunamıyorsa bu durumda araya hâkim girmelidir. En yüksek hâkim Tanrı'dır. İbn Miskeveyh bu konuda *Tehzibu'l Ahlak*'ta Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinden alıntı yaparak bu konuyu açıklar: “ En büyük yasa Yüce Tanrı'dan gelen yasadır. Hâkim de onun katından gelen ikinci bir yasadır. Para ise üçüncü bir yasadır. Tanrı'nın yasası tüm yasalar için örnek oluşturur.”⁹⁶

Adaletin yasalara uymakla ilişkili olması mutluluğun kazanılması açısından da önemlidir. Çünkü adil olan insan yasalara uygun davranır ve insanlar arasındaki eşitliği ön plana alır. Yasalar tüm insanlar için geçerlidir. Yasalar ortak iyiyi, faydayı ve hakları gözetir. Mutluluğun oluşmasını sağlayan, koruyan ve güvence altına alan yasalardır. Bu bağlamda adalet erdemi de hem bireyin kendisiyle hem de başka insanlarla ilişkisinde belirleyici konumdadır. Adalet mutluluğun oluşması için bir araç olmasının yanı sıra rasyonel, entelektüel, bireysel ve toplumsal yaşama da katkı sağlamaktadır. Bu erdeme dayalı bir yaşam iyi bir hayattır ve bu erdemin sonucunda oluşan mutluluk akıldan gelen bir mutluluktur.⁹⁷

İbn Miskeveyh adaletin nefis üzerindeki olumlu etkisinden söz eder ve bunun sonucunda insanın mutluluğa ulaşması gerçeğine işaret eder. Aynı zamanda bu

⁹⁴ İbn Miskeveyh, 2014, a.g.e s.9-10

⁹⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.137

⁹⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.139

⁹⁷ Mehmet Kasım Özgen; Mutluluk Problemi, Artus Yay, İstanbul, 2007, s. 233.

olumlu etki sayesinde insanın kemale ermesi de gerçekleşir. Çünkü insan adalet erdemini gerçekleştirdiği an nefsin tüm bölümleri onunla aydınlanır. Nefsteki çatışma ortadan kalkar. Nefs yükselir ve kendine ait eylemleri en üstün şekilde yerine getirir. Bu da mutlu insanın Tanrı'ya yaklaşmasının son noktasını oluşturmaktadır.

4.2.6. Sevgi

İbn Miskeveyh, insanlar arasındaki birliğin ve düzenin sağlanmasının nedeninin sevgi olduğunu ifade eder. Kişilerin beraber yaşadığı toplumlarda işlerini devam ettirebilmeleri için yardımlaşmaları gerekmektedir. Bu yardımlaşmayı sağlayan şey de sevgidir. İnsan ilişkilerinde sevginin temele alındığı toplumlarda adaletli bir hayat ve mutluluk kaçınılmaz olmaktadır.

İnsanlar doğası gereği sosyal yakınlık duygusuna sahiptir. Bireylerin birbirlerine muhtaç olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. İbn Miskeveyh'e göre, her insan kendi olgunluğunu sağlamak için başka insanlara muhtaçtır. İnsanlar birbirleriyle yardımlaşmak zorundadırlar. Zira insanlar birtakım eksikliklerle yaratılmışlardır. İnsanlar bu eksikliklerini tamamlamak zorundadırlar. Her insanın tek başına mükemmelliğe ulaşması zordur. O halde bütün organları faydalı bir fiili yapmada birleşen bir vücut gibi, birbiriyle uyumlu bir toplum olmak için dağınık bireylerin sevgiyle birleşmelerine ve kaynaşmalarına ihtiyaç vardır.⁹⁸

İbn Miskeveyh'e göre sevginin birçok türü vardır. Bunların sebepleri de türleri kadardır.

- 1- Hemen oluşan ve hemen kaybolan sevgi,
- 2- Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi,
- 3- Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi ve
- 4- Yavaşça oluşan ve yavaşça kaybolan sevgi.⁹⁹

İbn Miskeveyh insanların hayatlarında üç amacının olduğunu belirtir. Bunlar zevk, iyilik ve menfaatlerdir. Bunların birleşmesiyle de dördünü bir amacın olduğunu açıklar. Sebebi zevk olan sevginin yukarıdaki birinci sevgi türüne ait olduğunu; sebebi iyilik olanın ikinci tür sevgi olduğunu; sebebi menfaat olanın da üçüncü sevgi

⁹⁸ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.163

⁹⁹ İbn Miskeveyh, (2017), a.ge., s.163

türüne ait olduğunu söyler. Bunların birleşmesiyle de dördüncü sevgi türü oluşmaktadır.

İbn Miskeveyh'e göre bu sevgilerin ortaya çıkmasında insanların düşünmesinin, iradeleriyle hareket etmelerinin etkisi vardır. Miskeveyh, düşünmeyen canlılarda ortaya çıkan sevgiyi yakınlık olarak adlandırmanın daha doğru olacağını belirtir. Cansızlar arasında oluşan sevgi kendilerine ait merkezlere yönelme ile mümkündür. Cansız varlıklar arasında onların ilk unsurlarından oluşan karışımlarına göre karşılıklı bir itme ve benzeşme olur.

İbn Miskeveyh canlılar arasındaki sevginin daha önemli olduğunu belirtir. Dostluğun sevginin özel bir türü olduğunu ve buna “meveddet” adı verildiğini belirtir. Aşkın ise daha dar çerçevede olduğunu ve yalnızca iki kişi arasında meydana geldiğini ifade eder. Devamlı olan sevginin insana daha çok yakıştığını belirten Miskeveyh, temelinde iyilik olan ve süreklilik sağlayan sevginin insanı mutluluğa ulaştırdığını belirtir.

İbn Miskeveyh sevginin toplumda oluşmasını sağlayan en önemli unsurun, insanların birbirlerine gösterdiği yakınlaşma duygusu olduğunu söyler. Bu yakınlığın sağlanması için gelenek, din ve çeşitli kanun ya da kurallar belirlenmiştir. Örneğin İslam dininde günlük namazların ya da bayram ve cuma namazlarının birlikte kılınması, Müslümanların Mekke’de toplanıp ibadetlerini yerine getirmesi ya da çeşitli toplantıların yapılması gibi durumlar, bireyler arasındaki yakınlaşmayı sağlar. Ayrıca bireyler arasında ortak iyinin paylaşılmasına ve sevgi bağının güçlenmesine olanak verir. Sevginin insanlar arasında artmasının ve sürekli hale gelmesinin sağlanmasında devlet başkanının da rolü bulunmaktadır.

İbn Miskeveyh aile içindeki sevginin sürekliliğinin sağlanmasını ailedeki her bir ferdin üzerine düşen görevleri hakkıyla yerine getirmesine bağlar. Eşler arasında ortak iyilikler ve iyiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak menfaatler bulunmaktadır. Eşler bu iyilikleri ve menfaatleri elde edebilmek için yardımlaşırlar. Bu yardımlaşma ile birlikte evlerinin şenlenmesine katkıda bulunurlar. Eşler arasındaki ortak amaç iyiliklerin birlikte korunması ve faydalı biçime dönüştürülmesidir. Eşler arasında biri görevini yerine getirmediği zaman yani davranışlarında bozulmalar gelmeye başladığı an şikâyetler başlar ve sevginin gösterilmesinde sorunlar ortaya çıkar.

Şikâyet ve kınamalarla birlikte bu iş böyle devam eder ve sonunda kötü sonuçlar ortaya çıkabilir.¹⁰⁰

İbn Miskeveyh insanın varlığını ve mutluluğunu borçlu olduğu Tanrı'ya, anne babasına ve öğretmenlerine (filozoflara) karşı sevgi ve saygısının en üstün şekilde olması gerektiğini belirtir. Tanrı'ya duyulan sevginin en yalın ve kusursuz sevgi olduğunu ifade eder. Tanrı'ya olan sevgi her türlü etkilenmeden uzaktır. İkinci derecede önemli olan sevgi ise filozoflara duyulan sevgidir. Çünkü filozoflar insanların nefsini eğiterek onların yüce ve ebedi mutluluğa ulaşmasına yardımcı olurlar. Üçüncü derecede önemli olan sevgi ise anne babaya duyulan sevgidir. Onlar bedenimizin ve yaratılmamızın ikinci nedenidirler. İnsan son derece çaba harcarsa dahi onların hakkını ödeyemez. Anne babaya hak ettikleri değeri vermek önemlidir ve mecburidir.

Miskeveyh'e göre doğal yaklaşma ya da zorunluluk gibi her ne sebeple meydana gelirse gelsin sevginin insanı pek çok erdeme götürdüğü ve yüce mutluluğa ulaştırdığı görülmektedir.

4.2.7. Dostluk

İbn Miskeveyh dost için Aristoteles gibi “ Sen olan bir başkasıdır.”¹⁰¹ şeklinde bir tanımlama yapar ve dostluğun ender bulunan bir şey olduğunu belirtir.

Dostluk, birbirine muhtaç ya da beraber yaşamak zorunda kalan insanın, yaşamına anlam katan ve mutluluğa ulaştıran sevgi erdeminin somutlaşmış halidir. Dostluk sayesinde insanı mutluluğa götüren erdemler kazanılır ve paylaşılır. İbn Miskeveyh'e göre, insanın mutluluğu, dostlarıyla mükemmelleşir. Mükemmelliğin tek başına oluşması zordur. O halde mutlu birey, dost kazanan, dostlarına iyilikte bulunmak için çaba harcayan kimsedir. Zira insan tek başına kazanamadığı şeyleri onlar sayesinde kazanmaktadır.

Ortak amaçları iyilik, erdem ve mutluluk olan kişilerin kurduğu dostluklar yalnızca iyilik içindir. Bu kişiler arasında herhangi bir çıkar ilişkisi söz konusu değildir. İyilik özü itibarıyla değişmeyen bir yapıdadır. Bu bağlamda iyiliğe sahip olan kimselerin sevgisi de değişmez ve sürekli. İyi kişilerin ve erdemli, birbirine

¹⁰⁰ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.171

¹⁰¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.173

benzeyen insanların dostluğu mükemmeldir. Bu insanlar iyi oldukları için karşılıklı olarak birbirleri için de iyilik isterler. İyi ve erdemli insanlar herkes tarafından sevilirler. Özünü ve işlerini severler. Bulunduğu durumdan kendisi sevinç duyarken, başka insanlar da onun adına sevinç duyar. Herkes onunla birlikte olmak ve dostluk kurmak ister. O kendisinin dostu olduğu gibi, insanlar da onun dostudur. Onlara yalnızca kötü kimseler ters düşer.

Dostluk karşılıklı çaba ve samimiyet gerektirir. Kişi kendisi için bir şey istediğinde bunu dostu içinde istemelidir. İbn Miskeveyh dostluk ve sevgide hile yapan insanın altın ve gümüşte hile yapan kimseden daha kötü olduğunu ifade eder.

Mutlu olmak için dostun varlığı elzemdir. Dostluğun varlığı ile insan birlikte yaşamaya, paylaşımda bulunmaya, toplumsal varlık olmaya ve kendisini ifade etmeye başlar. Dostluk, bireylerin birlikte olmalarını gerektirir. Aynı ortamı paylaşmaları ve beraber bir şeyler yapmaları gerekir ki kişiler arasındaki dostluk anlamlı ve devamlı hale gelebilsin. Dostluk, karşılıklı bir şeyler paylaşmayı gerektirir.

İbn Miskeveyh dost olarak seçilecek insanların bazı özelliklerinden bahseder. Bireyler dost edineceği zaman karşısındaki insana anne babası, kardeşleri ve tanıdıklarıyla ilişkisinin nasıl olduğunu sorması gerekir. Eğer bu kişilerle ilişkileri iyi ise o zaman bu insanla dostluk kurulabilir, ilişkiler kötüyse bu insandan uzaklaşmak gerekir. Dostluk kurulacak insanın rahatına düşkün olup olmadığına, en kolay işlerde bile yavaş hareket edip etmediğine, altına, gümüşe olan düşkünlüğüne, onları biriktirmeyi sevip sevmediğine dikkat edilmelidir. Zira dost olan kimselerin çoğu görünürde birbirlerini sevdiklerini belirtirler, fakat araya bu metaller ile alakalı bir iş girerse birbirlerine düşmanlık gösterirler. Ayrıca dostun hükmetmeyi sevip sevmediğini incelemek gerekir. Çünkü hükmetmeyi aşırı şekilde seven kişi aynı değerde dostluk göstermez. Kibir ve gurur kişiyi dostlarını küçümsemeye götürür. Bunların sonucunda dostluk devam etmez ve bu durum düşmanlığa, kine ve kıskançlığa yol açar.¹⁰²

İbn Miskeveyh dostun eğlenceye olan düşkünlüğüne de bakılması gerektiğini söyler. Çünkü eğlenceyi seven biri dostunun derdine gereken yardımı gösteremez.

¹⁰² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.188

İbn Miskeveyh'e göre insan dostluğun sürekliliğini sağlamak istiyorsa dostunun hatalarını araştırmaz. Küçük kusurlarını görmezden gelir. Dostuna karşı güler yüz gösterir. Dostlarının sevinç ve sıkıntılı günlerinde yanında olur. Güce ya da zenginliğe ulaştığında dostlarına karşı kibirli ve gururlu davranmaz. Dostunu her zaman gözetir. Dostunu ihmal etmez. Dostunun sevgisini kaybetmeyi asla göze almaz. Dostuyla gereksiz tartışmalara girmez, onu başkasının yanında küçük düşürecek davranışlarda bulunmaz. Bilgi sahibi olduğu konuyu dostuyla paylaşır. Bilgide cimrilik kötü bir huydur ve dostluğu yok eder. Arkadaşlarıyla ve çevresiyle alay etmekten sakınır, alay edilmesine izin vermez.¹⁰³

İnsanlar arasında dostluğun gelişmesi maddi ve manevi gelişim için önemlidir. Dostluğun bir erdem olduğu unutulmamalıdır. Erdem ve iyilik üzerine kurulmayıp da menfaat üzerine kurulan dostluklarda yakınma, kıskanma ve kınamalar var olacaktır.

4.3. Nefsin Hastalıkları

İbn Miskeveyh *Tehzibu'l Ahlak* adlı kitabında ahlakın iyileştirilmesi konusunda hastalıklarının tedavisinin tıpkı bedenin tedavi edilmesi gibi olduğunu belirtir.¹⁰⁴ Hastalığın nedeni belirlendikten sonra gerekli tedavinin uygulanmasının mümkün olduğunu ifade eder. Miskeveyh nefsin cisim olmadığını da ortaya koyar. Nefsin özel bir mizaca sahip olduğunu vurgular. Miskeveyh, nefsin ilahi bir güç olduğunu, bedenle doğal bir ilişkisinin bulunduğunu, bu sebeple de bedende meydana gelen bir şeyin nefsi ve nefste oluşan bir şeyin de bedeni etkilediğini ifade eder. Bedende oluşan hastalıklarda özellikle iki uzuv olan dimağ ve kalbin hastalıklarında insanın akli dengesi bozulmaktadır. Aynı şekilde kızgınlık, üzüntü ve öfke durumlarında da insanın fiziki yapısı etkilenmektedir. Bireyde titreme, sararma, kızarma, zayıflama ya da kilo alma görülür.

İbn Miskeveyh, nefste türeyen hastalıkların kaynağının araştırılması gerektiğini vurgular. Bu nedenler araştırılır ve hastalığın kaynağı ortaya çıkarılırsa nefse tedavi uygulamak mümkün olur. Nefsin hastalanmasında kötü şeyleri düşünme, zihnen bunlarla uğraşma, korku duyma, şiddetli isteklerin ortaya çıkması gibi durumlar söz konusuysa o halde gerekli tedavinin uygulanması gerekmektedir.¹⁰⁵

¹⁰³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.189-194

¹⁰⁴ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.207

¹⁰⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.208

İbn Miskeveyh, bedenle ilgili olarak tedaviyi,

a) mevcut sağığı koruma ve

b) bozulan sağık durumunun iyileştirilmesi olarak ikiye ayırır.

Miskeveyh, aynı şekilde nefis sağığında da bu iki durumun söz konusu olduğunu ifade eder. İnsan var olan nefis sağığını korumalı ve hastalanan nefisini de tedavi etmelidir. Miskeveyh nefis sağığı için erdemlerle donanmak gerektiğini ve onlara ulaşmak isteyen insanın kendisi gibi kişilerle yakın olmasının, onlarla vakit geçirmesinin doğru olduğunu belirtir. Ona göre kötü alışkanlıklara sahip kişilerle arkadaşlık ilişkisi kurmaktan kaçınılmalıdır. Ayrıca kötü alışkanlıklara sahip insanların muhabbetleri hoş karşılanmamalı, şiirleri iyi görülerek anlatılmamalı, toplantılarına ve sevinçlerine icabet edilmemelidir. İbn Miskeveyh'e göre bu kişilerin hikâyelerini dinlemek nefste uzun zaman tedavi edilecek lekeler meydana getirir.

İbn Miskeveyh'e göre insanın doğası gereğı olan bedensel istekleri ve cismani rahatlıkları sevmesi, kendisindeki eksikliklerden kaynaklanır. İnsanın yaratılışından itibaren bunlara karşı eğilimi vardır. Bunlar akılla kontrol altına alınmalıdır. İbn Miskeveyh nefsin sağığının bozulmaması için pratik amele de önem verilmesinin gerekliliğini ortaya koyar. Nefsin tembelliğe ve rahatlığa alışmaması gerekir. Bu bağlamda nefsin güzel şeylere yaklaşması için düşünmesi, araştırması gerekmektedir. Tembelliğe alıştığı vakit düşünüp taşınmaktan uzaklaşan nefis, helake yaklaşır. Nefis hayvan düzeyine iner, bu da ahlakın çöküşüne zemin hazırlar.¹⁰⁶İbn Miskeveyh ahlaki çöküntünün ortaya çıkmaması için, bireyin daha gençliğinden itibaren eğitilmesi gerektiğini söyler. İnsanın şu dört ilmi; aritmetik, geometri, astronomi ve müziğı öğrenmesi gerektiğini belirtir. Bu ilimlerden sonra gerçeğı öğrenmek için bireyin felsefe öğrenmeye başlamasının gerekliliğinden bahseder. İbn Miskeveyh, ilimde ilerleyen bireyin ilim öğrenmeyi bırakmaması gerektiğini vurgular. Zira ilmin sonu yoktur. Ancak kişi öğrendiklerini unutmamalıdır. Çünkü “unutma” ilim için tehlikedir.

Nefis sağığını koruyan kişi Tanrı tarafından kendisine verilen üstün nimetleri korumuş gibidir. İbn Miskeveyh insanların dünya malından çok bu gerçek nimetleri koruması gerektiğini söyler. Çünkü dünya malı zahmetli ve geçicidir. Aynı zamanda

¹⁰⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.208

onun sonu yoktur. Oysa manevi zenginlikler kalıcı, kazanılması kolay ve zahmetsizdir. Miskeveyh maddi zenginliklere sahip olan insanların sürekli bir korku içinde olduklarını ifade eder. Çünkü bu insanlar sürekli uyanık olup elindekileri korumak zorundadırlar. Bu insanlar bedenî ve nefsî yönden yorgunluk içindedirler. Aynı zamanda maddi anlamda zengin olan insanlar hiçbir şeyden tatmin olmaz ve hep daha fazlasını isterler. Bu konuda hükümdarların da yaşamlarına değinen Miskeveyh onların da yaşamlarının huzurlu olmadığını ifade eder. Hükümdarlar görünürde neşeli olsalar bile içlerinde üzüntülü ve kaygılıdırlar. Bu kimseler az olan bir şeyde bile kıskançlık duyacaklardır, daha fazlasını isteyeceklerdir. Elinde bulundurdıklarına bir süre sonra alıştıkları için sahip oldukları onlara yetmeyecek, az gelecektir. İbn Miskeveyh, insanın böyle bir yaşamı istemesinin iyi bir şey olmadığını ifade eder.

İbn Miskeveyh, insanların özlerindeki nimetlerin Tanrı'nın insanlara bir vergisi olduğunu ve insanın bu nimetler aracılığıyla nimet üstüne nimet eklediğini belirtir. İbn Miskeveyh, gerçek ve değişmeyen mutluluğun bu nimetlere sahip olmaktan geçtiğini ifade eder. İbn Miskeveyh, Aristoteles'inde dile getirdiği gibi “yeteri kadar mala sahip olan ve orta derecede mutlu olan insanın hayatın diğer işleriyle uğraşmamasını ister.”¹⁰⁷

İbn Miskeveyh, nefis sağlığı açısından önemli olan iki güçten bahseder. Bunlardan biri öfke gücü, diğeri şehvet gücüdür. Nefis sağlığını koruyan kimse bu güçlerini, bunlar aracılığıyla kazandığı birtakım zevkleri düşünerek hareket etmemelidir. Miskeveyh, şehvet ve öfke gücünün insana ihtiyaç anında kullanılсын diye verildiğini belirtir.

İbn Miskeveyh'e göre nefis sağlığını koruyan bir kişi aklını ön plana alarak yönettiği nefsin güçlerini kullanmada dikkatli olmalıdır. İnsanların yaptığı işler çoğu zaman düşündüğü ve tasarladığına ters olarak ortaya çıkabilir. Böyle durumlarda kişi nefisini eğitmek için kendisine birtakım cezalar verebilir.¹⁰⁸ Örneğin, diyetten tatlı yiyen biri kendini bu yiyecekte alıkoymalıdır. Yersiz yere birine öfkelenen biri kendisinden daha öfkeli birinin hakaretlerine kendisini maruz bırakmalıdır. Faydalı bir işte tembellik eden biri zorlu bir iş bularak kendini cezalandırmalıdır. Kısacası

¹⁰⁷ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.215

¹⁰⁸ İbn Miskeveyh,(2017), a.g.e, s.218

İbn Miskeveyh'e göre kişi kendisi için sınırları ve zorunlulukları olan kuralları belirlemeli ve bunlara uymalıdır.

İnsan, gelişiminin başından itibaren kendisini nefsin kötülüklerine karşı eğitmelidir. Çünkü insan, ancak bu biçimde bir eğitimle nefsiyle başa çıkabilir.¹⁰⁹

İbn Miskeveyh, nefsî sağlığını koruyan kimsenin kendi kusurlarını iyice araştırması gerektiğini ifade eder. Galinos'un *İnsan Kendi Kusurlarını Bilmeli* adlı eserinden alıntı yapar. Miskeveyh Galinos'un söyledikleriyle yetinmemek gerektiğini dile getirir. Galinos'a göre "İnsan kendisine hatalarını söyleyecek dostlar edinmelidir. Hatta dostu hatalarını söylemediği zaman ona kendi hatalarını söylemesi için baskı uygulamalıdır. Dostu kendisine hatalarını söylediği zamanda dostunu güler yüzle karşılamalı ve ona teşekkür etmelidir."¹¹⁰ Ancak Galinos'un bu şekilde belirttiği dost gerçekte yoktur. İbn Miskeveyh'e göre bu konuda düşman dosttan daha faydalı olabilir. Zira düşman kusurları söylemekten çekinmez.

İbn Miskeveyh bu konuda Kindî'nin görüşlerine katılır. Kindî'ye göre kendisi için erdem isteyen insan tüm tanıdıklarının suretlerini bir ayna olarak görmelidir. İnsan diğer kimselerin kötülüklerini görür ve kendisine bu kötülüklerden bir pay çıkarır. Kendisi bu kötülükleri yapmış gibi nefsin kınamalıdır ve ona sitem etmelidir. Kindî insanın kendi özünü koruması gerektiğini belirtir. Kendi özünü koruyan insan kötülüklerden uzaklaşıp, iyilik yapmaya çalışır.¹¹¹

4.4. Nefsin Hastalıklarının Tedavisi

İbn Miskeveyh, hastalıklardan nefsin temizlenmesine *Tehzibu'l Ahlak* adlı eserinin son kısmında yer verir. İbn Miskeveyh, bu hastalıkların oluşmasında kişinin erdemlerden uzaklaşmasının ve ortaya çıkan reziletlerin sürekli hale gelmesinin rol oynadığını ifade eder. Miskeveyh reziletlerin erdem olarak kabul edilen merkezin tam karşısı olduğunu belirtir. Bu reziletlerden birisi eksikliği, diğeri de aşırılığı oluşturur. Tüm erdemlerin belirli ve gösterilen iki ucu vardır, ancak bunlar arasında ise gösterilmesi mümkün olmayan sayısız nokta vardır. Miskeveyh merkezin tek olduğunu, bunun da erdem denen şey olduğunu ortaya koyar.

Miskeveyh reziletleri dört grup üzerinden sekize ayırır. Bunlar;

¹⁰⁹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.220

¹¹⁰ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.221

¹¹¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.222-223

- 1- Bir orta yol oluşturan yiğitliğin iki ucunda bulunan korkaklık ve ataklık,
- 2- Orta yol olan iffetin iki ucunda bulunan açgözlülük ve gevşeklik,
- 3- Hikmetin iki ucunda olan aptallık ve budalalık,
- 4- Adaletin iki ucunda bulunan zulmetmek ve hakarete katlanmaktır.¹¹²

Bu sayılanlar nefis sağlığını ortaya koyan erdemlerin zıttı olan hastalık çeşitleridir. Bu reziletlerin altında birçok alt tür bulunmaktadır.

4.4.1. Korkaklık-Ataklık ve Tedavi Yolu

Nefsin erdemi olan yiğitliğin iki ucunda korkaklık ve ataklık bulunmaktadır. İbn Miskeveyh'e göre bunların nedenlerini ve kaynağını oluşturan, öfkeli nefstir. Öfke nefsin bir davranışdır. Öç alma duygusuyla kalpteki kanın galeyana gelmesiyle öfke oluşur. Öfke şiddetli şekilde ortaya çıkarsa aklın durumu kötüleşir ve çalışması yavaşlar. Bu bağlamda İbn Miskeveyh filozofların aklı şu hikâyeye benzettiğini söyler:

İnsan ateş dolu ve alev alev yanan bir mağara gibidir. Mağarayı duman ve alev sarar, sıcaklık artar, ateşin şiddetinden sesler gelir ve böylece yangının çaresi bulunmaz ve söndürülmesi mümkün olmaz. Söndürmek için kullanılan bütün yöntemler yangının daha da artmasına ve güçlenmesine neden olur. Bu sebeple insan kontrolünü kaybeder yatıştırıcı sözlere kulağını tıkar. Hatta bu teskin edici sözler kişinin daha da kızmasına neden olur. Böyle durumlarda herhangi bir çare aramak da yarar sağlamayacaktır.¹¹³

Ancak insanlar bu durumlarda huylarına göre ayrım gösterebilmektedirler. Örneğin huyu sıcak ve kuru olanlar ufacık bir kıvılcımla tutuşan kükürde benzer. Eğer kişinin huyu bunun tam tersi ise davranışı da aynı biçimde bunun tersi olur. Miskeveyh konunun daha iyi anlaşılması için Sokrates'in verdiği bir örnekten yola çıkar. Sokrates'e göre, fırtınaya kapılan dalgalarla sallanan ve dağlar kadar büyük dalgalara gömülen geminin kurtulma şansı öfkelenmiş insandan daha fazladır. Çünkü gemide bulunanlar durumu kurtarmak için çaba göstereceklerdir. Ancak öfkelenen nefsin bundan kurtulması için yardımcısı bulunmamaktadır. Öfkeli kişiye söylenen nasihat ve sakinleştirici sözlerin hiçbir faydası yoktur. Bu yanan ateşe atılan odun gibi daha da alevini arttıracak ve öfkesi büyüyecektir.

¹¹² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.229

¹¹³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.230

İbn Miskeveyh kendini beğenme, övünme, tartışma, inat, şaka, kibir, alay etme ve kıskançlığın öfkeyi meydana getiren durumlar olduğunu belirtir. Bütün bunlardaki ortak nokta öç alma isteğidir. Ancak kişi de öfkelendikten bir süre sonra pişmanlık, cezalandırma, huyun değişmesi ya da acı duyma gibi duygular oluşur.

Dostların kinini kazanmak, düşmanları sevindirmek alaylara ve şakalara maruz kalmak öfkenin oluşmasına zemin oluşturmaktadır. İbn Miskeveyh öfke için kısa süren bir delilik benzetmesini yapar. Bu bazen kalbin ısısının bozulmasıyla ağır hastalıklara hatta ölüme neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların tedavisi bulunmaktadır. Hastalığın üstüne gidilir, hastalığı oluşturan nedenleri bertaraf edersek öfkenin gücü zayıflar ve kaynağı kurur. Bu hastalıklardan birine maruz kalınca insanların yapması gereken akla boyun eğmek ve aklın belirlediği kurallara uymaktır. Akli rehber aldığı takdirde insan yiğitlik erdemine ulaşır.

4.4.2. Kendini Beğenme, Övünme ve Tedavi Yolu

İbn Miskeveyh kendini beğenmeyi, gerçekte kişinin kendini layık olmadığı bir yerde görmesidir şeklinde belirtir.¹¹⁴ Kişi kendini bilmelidir. Bundan kasıt kişinin kendisinde barındırdığı eksikliklerin ve kusurların farkında olmasıdır. Üstünlük insanlara o şekilde dağıtılmıştır ki birinin mükemmel olması ancak diğer her birinin erdemiyle oluşur. Erdeme ulaşmak için başka insanlara ihtiyaç duyulduğuna göre insanın kendini beğenmemesi gerekmektedir.

İbn Miskeveyh övünmenin de buna benzediğini belirtir. Zira övünme dıştaki şeylerle üstünlük sağlamaktır. Miskeveyh insanların genelde sahip olamadıklarıyla üstünlük yarışına girdiğini ifade eder. Bu konuda İbn Miskeveyh insanın her an tehlikeye açık, yok olmaya maruz kalan ve güvenemeyeceği şeylere nasıl sahip olabileceğini sorar. Bu konuya açıklık getirmek için Kehf Suresindeki şu ayeti örnek verir: “Onlara dünya hayatının tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirlerine karışır, sonunda kum bir çöp haline gelip rüzgâr onu savurur. Allah’ın her şeye gücü yeter.”¹¹⁵

İnsan elinde bulundurduğu maddi şeylerle övündüğünde kendindeki bir güzelliği dile getirmez. İbn Miskeveyh erdemlerden yoksun olan bir insanın maddi ve geçici şeylerle övünmesinin doğru olmadığını, bunun anlamsız olduğunu savunur.

¹¹⁴ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.232

¹¹⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.232

İbn Miskeveyh, bir hikâyeden yola çıkarak şu örneği anlatır: “Bir filozof, sahip olduğu birçok biblolarla övünen süs eşyası meraklısı zengin bir kimsenin yanına girmiş, bu sırada ağzına gelen balgamı, evde sağına soluna baktıktan sonra ev sahibinin suratına atmış. Bu konuda kendisi kınanınca, şöyle cevap vermiş: “Eve ve içindeki bütün eşyaya göz gezdirdim. Orada senin yüzünden daha kötü bir şey bulamadım ve bunun için balgamı senin yüzüne attım.”¹¹⁶

İbn Miskeveyh erdemlere sahip olmadığı halde kendisini öven kişiyi bu örnekteki insana benzetmektedir. İbn Miskeveyh kendisinde bulunmayan bir özelliğe sahipmiş gibi davranan insanın hasta olduğunu belirtir. Bunun merkezinde kişinin, diğer insanların sahip olduğu özelliklerin kendinde bulunmamasını bir eksiklik ya da kusur olarak ele alması ve bu kusurlarını sahip olduğu maddi eşyalar ile kapatmayı çalışması yatmaktadır. İbn Miskeveyh’e göre bu durum erdemsizliktir. Bu hastalığın ortadan kalkması için kişi bakış açısını değiştirmeli ve erdemlere yönelmelidir.

4.4.3. Şaka, Kibirlilik, Alay Etme, Sözünde Durmama, Zulüm ve Tedavi Yolu

İbn Miskeveyh şakanın ölçülü yapıldığı takdirde iyi olduğunu söyler. Peygamberin de şaka yaptığını açıklar. Ancak şaka konusunda ölçülü olmanın güç olduğunu belirtir. İnsanlar şaka ile başlar fakat nerede duracaklarını kestirmezler, bu sebeple şakanın sınırı kaybolur. Sonuçta yapılan şaka insanlar arasında soğukluğa dönüşür, gizli bir kin ve öfke ortaya çıkar. Hatta kimi zaman çaresi bulunamayacak kadar büyük anlaşmazlıklar doğar.

İbn Miskeveyh insanların kibirli olduklarından bahseder. Kibirlilik, kendini beğenmeye benzemektedir. Aralarındaki fark; kendini beğenmiş kişinin kendini kandırırken, kibirli insanın başkalarına üstünlük kurarken kendine yalan söylememesinde ortaya çıkar. Ancak bu ikisinin tedavi yolu aynıdır. Akıllı insanlar bunlara yol açan şeylerin değersiz olduklarını bilirler. Mutluluğa katkısı olmadığı için bunlara önem vermezler. Zira bu gibi şeyler değişkendir ve yok oldukları için güvenilmezdirler.

İbn Miskeveyh alay konusuna da değinir. Düşünüre göre alay etme terbiyesiz, maskara ve karşılaştıkları şeylere önem vermeyen insanların başvurduğu bir durumdur. Alay eden kimseler karşısındaki insana yaptığı şeyin kat kat fazlasına

¹¹⁶ İbn Miskeveyh, (2017),a.g.e, s.233

maruz kalırlar. Çünkü alay eden insan küçümsenmeye ve aşağılanmaya alışmış ve bunu memnuniyetle karşılamıştır. Hatta bu işi ileriye götürerek para kazanır.

Ancak erdemli bir insan böyle durumlardan çok uzakta durmaktadır. Çünkü o onuruna düşkündür. Erdemli ve şerefli insan alay konusu olmak istemez ve hatta şeref ve kişiliğini hükümdarın hazinesine bile değişmez.

İbn Miskeveyh sözünde durmamanın birçok türü olduğunu ifade eder. Bunlar makamda, malda, ailede ve dostlukta karşımıza çıkar. Ancak hangi alanda olursa olsun bu davranışlar herkes tarafından kınanmıştır. Sözünde durmamanın karşıtı vefadır. Vefasızlığın kötülüğünü bilen akıllı kimseler bundan uzak durur, hatta nefret ederler. İyi yaradılışlı kimseler bunu reddederler.

İbn Miskeveyh birini haksızlık ve öfkeye maruz bırakmanın zulüm olduğunu ifade eder. Bu bazen öç alma duygusuyla da ortaya çıkabilir. İnsanlar zulme uğradıkları zaman hemen öç almamalıdırlar. Çünkü öç almaya başladıkları an daha büyük bir durumla karşılaşılabilir. Böyle durumlarda akıllı ön plana alarak hareket edilmelidir.

4.4.4. Kıymetli Eşyaların Ardına Düşme ve Tedavi Yolu

İbn Miskeveyh az olan eşyaların insanlar arasında kıymetli olduğunu belirtir. İnsanlar bu kıymetli eşyaları elde etmek için mücadele ederler. Bu mücadeleye orta halli insanların yanında büyük hükümdarlar dahi katılmaktadır. İbn Miskeveyh bu davranışların yanlış olduğunu vurgular. Örneğin bir hükümdar hazinesinde kıymetli bir eşyaya sahip olduğunda onu kaybedeceği korkusuyla yaşar ve bu duruma üzülür. Ancak doğada bulunan nesneler var olup yok olma gibi tehlikelere maruz kalacaktır. Hükümdarların titizlikle korudukları az bulunan objeleri kaybederlerse değerli eşyalarını yitirmek felaketine uğrayan diğer kimseler gibi üzüleceğini belirten İbn Miskeveyh, onların da benzerini yerine koyamayan fakir kimse durumuna düşeceğini, hükümdarın acısına dost ve düşmanların tanıklık edeceğini ifade eder.

İbn Miskeveyh orta halli insanların da güzel bir aleti, kıymetli bir taşı önemle sakladıklarını öne sürer. Çevik bir bineğe ya da değerli bir nesneye sahip olan insan onu satmak ister. Ancak alıcı bunun bedelini vermezse kişi bu kez canını tehlikeye

atacaktır. Aksine bu konuda müsamaha gösterirlerse de yersiz sıkıntı ve üzüntüye düşerler.¹¹⁷

İbn Miskeveyh'e göre insanların kıymetli eşyalara, paraya ya da mülke düşkün olması insanların olumsuz duygu ve davranışlara yönelmesine neden olmaktadır. Hatta kimi zaman canını ortaya koymasına yol açmaktadır. İbn Miskeveyh insanların bu sıkıntı ve üzüntülerden uzaklaşması için kişinin kıymetli eşya sevgisinden ve düşkünlüğünden feragat etmesi gerektiğini vurgular. İnsan bu nesnelerin gelip geçici olduğunun farkında olmalıdır.

Öfkenin nedenleri ve hastalıklarını bu şekilde belirten İbn Miskeveyh adaleti sağlayan insanın bu hastalıkları tedavi etmesinin kolay olduğunu belirtir. Zira öfke bir tür zulümdür. Bu nedenle öfke övücü biçimde nitelendirilemez. Kınanan bu davranışta birçok kötü eylemler ortaya çıkar. Kişi kendisine, ailesine, arkadaşlarına, akrabalarına zulmeder. Böyle davranan insanlar dostlarının yitirir, kendilerine doğru yolu gösterenlerden mahrum kalır. Bu yanlış davranışlarıyla mutluluğa erişemez, sürekli olarak üzüntülü olur. Acı dolu bir yaşam sürer.

İbn Miskeveyh'e göre nefsin hastalıklarının en büyüğü öfkedir. İnsan öfkeye yol açan durumların önüne geçerse onun kendisine hükmetmesinden korkmaz. Bu konuda maruz kaldığı şeylerin tedavisi daha kolay ve çabuk olur.

4.4.5. Korkaklık, Çeşitleri ve Tedavi Yolu

Nefsin bir diğer hastalığı da korkudur. Nefsin sakin kalması ve öç alma duygusundan vazgeçmesi korku ve gevşekliği meydana getirir. Korku ve gevşekliğin ardından nefsi hor görme ve kötü bir hayat sürme ortaya çıkar, sıradan insanlarla devam edilen bir yaşam hüküm sürer. Ayrıca sebat gösterilmesi gereken konularda sabır azalır. Korkaklık ve gevşeklik insanların rahata düşkünlüğünü artırır, tembellik ortaya çıkar. Korkak insan herkese ayak uydurur, her türlü zulmü ve kötülüğü sorgulamadan kabul eder, haksızlığa boyun eğer ve her türlü rezalete katlanır. Bu hastalıkların tedavisi için onların karşıtlarına başvurmak gereklidir. Hastalanan nefis silkinip harekete getirilerek uyarılmalıdır.¹¹⁸ Kişi nefis sağlığına kavuştuğu zaman rezilete düşmemek için kendine hâkim olur ve sınırını aşmaz.

¹¹⁷ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.237

¹¹⁸ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.242-243

Korkunun kötü bir şeyle karşılaşmaktan ve sakınılması gereken durumu beklemekten ileri geldiğini belirten İbn Miskeveyh akıllı insanın korkmamasının doğru olduğunu savunur. İnsan henüz oluşmamış olaylar için korkuya kapılıp acı duymamalıdır. Kötü şeylerin zararından korkmanın ölçüsü, onların gerçekte oluşma derecesine göre olmalıdır. İyi bir hayat umuduna sahip olma ve iyimserlik sayesinde insanlar meydana gelmemiş kötülüklerle ilgili düşüncelerini terk eder. Kişi kendine zarar verme ihtimali olan eylemlerden uzak durmalı, gereksiz yere korku veren düşüncelere kapılmamalıdır. İnsanlar korkuyu uzaklaştırmak için akıllıca davranmalıdır. Örneğin bir insan uzun ömür istediğinde yaşlılık dönemindeki olası zaafı ve güçsüzlüğe uğrayacağını aklına getirmelidir. Bunların tabiattaki doğal şeyler olduğu unutulmamalı dolayısıyla yaşlılıktan korkulmamalıdır.¹¹⁹ Yaşlanınca vücuttaki ısı ve ona bağlı olarak nemlilik azalacak ve dolayısıyla soğukluk, kuruluk ve organların güçsüzlüğü gibi durumlar ortaya çıkacaktır. Hastalıklar ve acılar baş gösterecektir.

İbn Miskeveyh insanın en büyük korkusunun ölüm korkusu olduğunu ifade eder. Bu korku bütün insanları içine alan ve diğer bütün korkulardan daha şiddetli yaşanan bir haldedir. Ölüm nefsin bedenden ayrılmasıdır. Miskeveyh ölümün Tanrı'nın adaletinin bir göstergesi olduğunu vurgular. Miskeveyh ölümden korkmanın nedenlerini şu şekilde sıralar:

- 1- Ölümün gerçeğini bilmemek,
- 2- Ölümden sonra ne olacağını bilmemek,
- 3- Nefsin baki olduğunu bilmemek,
- 4- Ölümden sonra cezalandırılmaya inanmak,
- 5- Ölümden sonra ne olacağından habersiz olmak,
- 6- İnsanın arkasında bıraktığı aile ve çocuklarına dair acı duymak.¹²⁰

İbn Miskeveyh'e göre, ölümle birlikte nefis yok olmamaktadır. Zira nefis cevherdir. Cevher olan yok olmamaktadır, yok olan arazlardır. Nefis, bedenden ayrılınca kendine özgü hayatını sürdürür, doğanın kirlerinden arınır, tam mutluluğu elde eder ve yok olması söz konusu değildir.

¹¹⁹ Ali Zakheri, İbn Miskeveyh'in Ahlak Felsefesi, Yeni Zamanlar Yayınları, 1997, İstanbul, s.99

¹²⁰ Ali Zakheri, (1997), a.g.e, s.100

İbn Miskeveyh'e göre nefsinin ne olacağını bilmediğinden veya bedeni çözülerek dağıldığı zaman özünün ve nefsinin de yok olacağını sanarak ölümden korkan kimse, nefsin ölümsüzlüğünü ve kıyametin nasıl olacağını bilmemektedir. Bu kişi, gerçekte ölümden korkmamakta, yalnızca bilmesi gereken şeyi bilmemektedir. O halde korkuyu oluşturan şey, cehalettir.¹²¹

Filozoflar ise bu gerçeği bilen kimselerdir. Onları ilim öğrenmeye iten ve bu konuda sabır göstermeye sürükleyen şey budur. Filozoflar, bedensel arzuları bir kenara bırakmışlar, zahmet ve uykusuzluğu tercih etmişlerdir. Düşünürler, bilgisizlikten kurtulmanın verdiği rahatlığın, gerçek rahatlık olduğunu ifade ederler. Gerçek zahmetin de bilgisizlikten meydana geldiğini zira bilgisizliğin nefis için devamlı bir hastalık oluşturduğunu ve bundan kurtulmanın sonsuz bir mutluluk olduğunu belirtirler. Ölmek için hırslanmak, gelip geçici şeyler uğrunda zahmet göstermek anlamsızdır. Bu bağlamda İbn Miskeveyh filozofların iki tür ölümden bahsettiğini ifade eder. Bunlar tabii ölüm ve iradi ölümdür. Filozofların iradi ölüm olarak bahsettikleri, şehvi arzulardan vazgeçmek iken tabii ölüm ise nefsin bedenden ayrılmasıdır.¹²² İnsan tabii olan ölümden korkmamalıdır. Çünkü bu insanın doğasına aykırıdır. İnsan düşünen, ölümlü ve birleşik bir canlıdır. Her bileşik olan canlı, unsurlarına ayrılmaktadır. Ölmeyi istemek hiç var olmamayı istemek demektir. O halde akıl sahibi kimse bu tür isteklerden uzaklaşmalı ve kendini yetkinleştiren uğraşlarla meşgul olmalıdır.

İbn Miskeveyh kötü olan şeyin ölümün kendisi değil, bundan duyulan korku olduğunu belirtir. Çünkü insan bu konu hakkında bilgisizdir. Bu cehaletin tedavisi ise bilgidir. Bilgi, insanı acılardan ve bilgisizlikten doğan korkularından kurtaracak olan hikmettir.¹²³

İbn Miskeveyh'e göre öldükten sonra başına ne geleceğini bilmediği için ölümden korkan kişinin hali, bilgisizliğinden dolayı ölümden korkan cahilin haline benzemektedir. Bunun tedavisi bilgisini artırmak için öğrenmektir. Bilen kişinin güven duygusu gelişir ve şüphelerini giderir. Bu sayede mutluluğu yakalar. Gerçek

¹²¹ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.248

¹²² İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.249

¹²³ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.252

bir gaye için doğru yoldan ayrılmayan insan elbette gayesine ulaşır. Bilgiyle ortaya çıkan güven kesindir. Dinini anlayan ve hikmete sarılan kişinin durumu böyledir.¹²⁴

4.4.6. Üzüntü ve Tedavi Yolu

Nefste ortaya çıkan bir diğer hastalık da üzüntüdür. Üzüntü, öfke ve korkudan sonra gelir ve insanı erdemlerden uzaklaştırır. İbn Miskeveyh üzüntünün ruhani bir acı olduğunu belirtir. Bu sevilen bir şeyin kaybı ya da istenen bir şeyin elde edilememesi sonucu meydana gelir. Üzüntünün oluşmasında maddi varlıklara ya da bedenî arzulara gösterilen istek veya açgözlülük, kaybedilen, elde edilemeyen şeylere duyulan arzu önemlidir.

Dünya nimetlerinden elde ettiği şeylerin sürekli kendinde kalacağını düşünen insan bunları kaybedince üzülür. Eğer kişi kendisine karşı adil olursa ve bu dünyadaki her şeyin sürekli ve kalıcı olmadığını, devamlı ve kalıcı olanın akıl aleminde olduğunu bilirse ne ulaşılmaz olanı ümit eder ne de onun peşinden gider.¹²⁵ Böyle bir şeye ümit bağlamayınca bu dünyadaki arzuladığı şeylerin kaybolmasından da üzüntü duymaz. Bu insan daha çok mal elde etmek için uğraşmaz. Çabalarını temiz amaçlara yöneltir. Bir nimete ulaşınca ondan yeteri kadarını alır, onları biriktirmez. Bu biçimde davranan kimse güven duyar, acı çekmez, sevinçli olur, üzüntüye uğramaz. Ancak imkânsız isteyen insan büyük hayal kırıklığına uğrar, üzgün olur ve üzgün olan kimse mutsuzdur.¹²⁶ İnsan dünyada sahip olduğu güzellikleri, maddi varlıkları, ailesini kaybetmek istemez. Bunlardan herhangi bir kayıp yaşadığında üzüntü duyar. İbn Miskeveyh bu konuda yaşamın, her şeyin gelip geçici olduğunu, bu dünyada sabit bir şeyin olmadığını bu nedenle üzüntüye kapılmamak gerektiğini vurgular. Hayata bu biçimde bakan bir kimse gereksiz yere üzülmez ve anı yaşar.

Miskeveyh'e göre üzüntü bir arazdır, nefsin temelli şeylerinden değildir.¹²⁷ Bu görüşünü temellendirmek için Kindî'nin *Risâle fil-hîle Defi'l Ahzân* adlı kitabından şu alıntıyı yapar: "Üzüntü insanın üzerine çektiği ve kendisinin bulduğu bir şeydir, üzüntü tabii şeylere dâhil değildir."¹²⁸ Üzüntü dış bir meseledir. Buna kanıt olarak,

¹²⁴ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.253

¹²⁵ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.256

¹²⁶ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.257

¹²⁷ Ali Zakheri, (1997), a.g.e, s.100

¹²⁸ İbn Miskeveyh, (2017), a.g.e, s.258

insan sevdiği birini kaybettiği zaman üzülr. Ancak bir süre sonra onu unuttur. Sonrasında üzüntü tamamen ortadan kaybolur. Bir dostunu, yakınına ya da malını kaybeden veya bir şeyi elde etmek isteyip de elde edemeyen kişi üzüntüye kapılır. Sonra bu üzüntüsünü incelediğinde, bunların kendisi üzecek kadar kıymetli olmadığını fark eder. Yakınlarını kaybeden bir kimse acısı daha yeni iken bundan dolayı çok üzülr. Aradan bir müddet geçtikten sonra kalbi soğur ve bu üzüntüsü geçmeye başlar. Eski sevinçli ve mutlu haline geri döner. Elde ettiğı kıymetli eşya ve malını kaybeden bir kişinin de içine düştüğü durum buna benzer.

Üzüntü İbn Miskeveyh'e göre tıpkı diğer hastalıklar gibi gelip geçicidir. Akıllı insan böyle gelip geçici bir duruma kendisini kaptırmayacaktır. Bu hastalığın esiri olmayacaktır.

Üzüntünün ortaya çıkmasında etkili olan bir başka neden de kıskançlıktır. İbn Miskeveyh'e göre kıskançlık hastalıkların en çirkini ve kötülüklerin en beteriştir. Kıskançlık akıl ortadan kalktığında meydana gelir. Kıskançlık insanın sahip olamayacağı şeyleri istemesiyle doğar. Kıskanç insan her şeyi kendisi için ister. Kendinden başka hiç kimsenin iyilik ve güzelliklerden faydalanmasını istemez. Miskeveyh bunu alçaklık ve rezaletin son derecesi olarak belirtir.¹²⁹ Dostunun iyilikten mahrum kalmasını isteyen insan ona kötülük etmektedir.

Sonuç olarak İbn Miskeveyh nefsin hastalıklarının nedeni açısından nefsanî tıbbın iki temeli bulunduğunu belirtir. İlki erdemi ve ahlakı kazanmak suretiyle kötü tutumlardan uzaklaşarak iyiye yönelmektir. İkincisi de nefsi öfke, şehvet ve akla bölmesidir. Öfke ve şehvet akla tabi olmalıdır. Ahlakta iyileştirme Miskeveyh'e göre nefse tabiata ve ilme bağlıdır. Nefsin hastalıklarının oluşmasında da öfke ve şehvet güçlerinin meydana getirdiğı reziletler sorumludur. Nefsin sağlığı akıl ve denge üzerine kurulu bir yaşamdan oluşmaktadır. Miskeveyh akıl gücünden bahsederken irade kısmını da ele alır. Erdemler insanın eylemlerine ve ona özgü olup onu insan yapan vasıflarıdır.¹³⁰ Erdemler; irade, düşünce ve ayırt etme gücüne bağlıdır. İyilik insanın isteğıyle ulaşılan erdemli şeylerin uğrunda çabalamaktır ve insan bu sebeple yaratılmıştır. Kötülük ise hayırdan uzaklaşmaktır. İnsan eylemlerinde özgürdür. Dışarıdan bir müdahale söz konusu değildir. Ancak insan davranışlarından

¹²⁹ Ali Zakheri, (1997), a.g.e, s.101

¹³⁰ Ali Zakheri, (1997), a.g.e, s.103

sorumludur. Bu sorumluluk hem dünyevi işlerde hem de mutluluğa ulaşmada belirleyicidir. İbn Miskeveyh'e göre insanın kaderi dışarıda yazılmamıştır. İnsan iyiliğin ve kötülüğün sorumlusudur. Bir musibet karşısında sabırlı ya da sabırsız olması kendi iradesiyle ilgilidir. Yaşamını mutluluk veya felakete götürmesi insanın kendi elindedir.

5. SONUÇ

İbn Miskeveyh İslam Felsefe tarihinde ahlakı müstakil biçimde ele alan, bu bakımdan oldukça açık ve kapsamlı analitik bir sistem geliştiren ilk Müslüman düşünür olmuştur. Bunun yanı sıra ortaya koyduğu fikirleriyle Antik Yunan düşüncesi ile İslam dininin ahlak görüşlerini birleştiren önemli bir sentez olduğu ifade edilebilir. Şunu da belirtmek gerekir ki İbn Miskeveyh'in ahlaka dair çalışmaları gerek yaşamında gerekse ölümünden sonra ahlak üzerine yazılmış birçok yapıta kaynak teşkil etmiştir.

İbn Miskeveyh'in ahlak anlayışının en temel özelliği, ahlakı bir ahlak eğitimi müfredatıyla birlikte insanın bilişsel durumu ile kişiliği ya da karakteri arasında ayırma yer vermeden ortaya koymuş olmasıdır. İbn Miskeveyh bilginin davranışı öncelediğine dair bir vurgu yapar. İbn Miskeveyh'in ahlak düşüncesinin temel noktası insan olma durumuna ilişkin bilişsel bir etkinliktir ki bu suretle insan nihai mutluluğa ulaşma imkânı bulmuş olsun.

İnsanın öncelikle ele alması gereken problem ontolojik yapısına ilişkin bir öz farkındalık geliştirmesidir. İbn Miskeveyh insanın beden ve nefsten oluşan yapısına dikkat çeker. Bu iki töz birbirine karşıttır ve bu karşıtlık öncelikle suretleri kabul etme biçimleriyle ilgilidir. Bu bağlamda beden ya da madde bir sureti aldığı anda bu suret kendinde kaybolmadıkça yeni bir sureti alamaz. Oysa nefis bütün duyulur ve düşünülür suretleri tüm ayrılıklarına rağmen tam olarak alır. Nefis her bir sureti aldıkça yetkinleşir.

İbn Miskeveyh'in erdem telakkisinde metafizik ve epistemolojik bağlamıyla nefsin suretleri alma yoluyla yetkinleşmesi düşüncesi yer almaktadır. Burada nefsin yetkinleşmesinden kasıt kendine özgü eylemleri yapması, bilgi ve bilgeliğe istek duyması ve maddeye, bir başka deyişle bedene yönelik eylem ve isteklerden kaçınmasıdır. Nefis bilgiyi kendi özünden elde eder ve bedensel şeylerden sıyrıldıkça gücü ve yetkinliği artar. Duyulardan gelen yanlış bilgileri düzeltir. Nefis yalın bir tözdür. Nefis duyular tarafından algılanamaz. Nefis bilgi ve bilgeliğe istek duyduğu için bunun sağlanmasında önemli araçlar olan erdemlere ve yetkinliğe varmayı arzu eder. Bu yolda kendisini bu hedefinden alıkoyan her türlü hazlarla mücadele eder. Dolayısıyla insanın yetkinliği bilişsel olarak erdemi ne ölçüde aradığıyla ilgilidir.

Zira erdemler insanın insan olabilmesi için kendisine eklenen vasıflar olması neticesinde bu yetkinleşmesinin belirleyicisi olmaktadır.

Kindi ile birlikte İslam filozofları Platon'un üç parçalı ruh anlayışını kabul etmişler ve bunu geliştirmişlerdir. Bu noktada İbn Miskeveyh'te de tıpkı selefleri gibi erdemler ruhun yetileri ile ilgili bir kazanım ve yetkinleşmedir. İbn Miskeveyh, Platon'da olduğu gibi nefsi üçe ayırmıştır. Düşünme, öfke ve arzu olmak üzere üç parçadan bahsetmiştir. Erdemler düşünme gücüne bağlı olarak bilgelik(hikmet), öfke gücüne özgü olarak cesaret ve arzu gücüne bağlı iffet olarak belirlenir.

İbn Miskeveyh'in erdem tasnifi Platon'un belirlediği dört temel erdemden çok farklı değildir. Fakat Miskeveyh her bir temel erdemin alt kapsamına giren alt erdemlerden de bahseder.

İbn Miskeveyh için erdemlerin çıkış noktası insanların nefsinin düşünme ve ayırt etme gücüdür. Ahlakın amacı da nefsin öfke ve arzu güçlerinin kontrol altına alınması ve temel erdemler için karakter oluşmasının sağlanmasıdır. İnsanın iffeti kendisinde bulundurduğunun en önemli belirtisi, bedeninin ihtiyaç ve arzularını akla göre idare etmesi ve arzularının kölesi olmaktan kurtulmasıdır. Erdemlerin kazanılması noktasında düşünce gücü diğer güçleri sadece yönlendirmekle kalmaz aynı zamanda onları iyiye yönlendirir. Bu suretle denge ve uyum içinde olan erdemler sayesinde başka bir erdem olan adalet erdemi ortaya çıkar. Bu dört erdemi başarılı bir şekilde kendinde gerçekleştiren kişi kendi başına bir evren oluşturur. Zira bu kişide bütün varlıkların sureti toplanır ve kişi, gücü ölçüsünde bu suretleri bir nizama koyar ve Tanrı'nın hikmetli düzenine uyum sağlar.

İbn Miskeveyh'in Platoncu ruh düşüncesi İbn Miskeveyh'in erdem anlayışının sadece bir kısmını oluşturur. Nitekim İbn Miskeveyh erdemin ne olduğu ve ahlaki gelişim süreci konusunda fikirlerinin oluşmasında Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinden de istifade etmiştir.

İbn Miskeveyh erdemlerin kaynağı ve insanların iyiliğe yönelmesi için doğal bir potansiyellerinin olup olmadığı noktasında Aristoteles'in peşinden giderek erdemlerin kazanımsal yapısına vurgu yapar. Ona göre ahlak başlangıçta düşünme ile oluşur, sonrasında ise bir alışkanlık haline gelir ve dolayısıyla karaktere dönüşür. Eğer ahlakın doğuştan geldiğini kabul edersek akıl yetisini ortadan kaldırmaya ve insanları başıboş bırakmaya başlar, gençleri de eğitimsizliğe yöneltiriz.

Erdemler, bedensel isteklere karşı mücadele ile ortaya çıkan ve ahlaki davranışların sürekli tekrarlanmasıyla kişide yerleşen bir karakter oluşumudur. Bunun gerçekleşmesi de bir eğitim sürecini mümkün kılmaktadır.

İbn Miskeveyh yine Aristoteles'ten hareketle “orta yol” öğretisini takip eder. İbn Miskeveyh erdemleri bir çemberin merkezinin kenarlarına olan uzaklığı gibi düşünerek, kötülüklerin ortası olarak belirler. Bunu ölçülülük ya da orantı olarak kavramsallaştırır. Bunu başka bir biçimde ifade etmeye çalışırsak erdem, karakteri belirleyen bir durumun eksikliğini ya da fazlalığını oluşturan reziletlerin ortasıdır. Örneğin hikmet erdemi, düşünme gücünün gereksiz yerde ve şekilde kullanımı demek olan sefihlik ile bilinçli olarak düşünme gücünü kullanmama olan ahmaklık arasında bir orta yoldur. Orta yoldan küçük bir sapma dahi olursa bu durumda insan erdemlerden uzaklaşır.

İbn Miskeveyh yine Aristoteles'in izinden giderek her varlığın bir amacının olduğunu belirtir. İnsan iyi olan şeyi arzular ve amaç edinir. Mutluluk insanın en yüce amacıdır. Bu açıdan erdemler insanın bu amacına ulaşması yolundaki araçlardır. İnsanı bu amacından alıkoyan, uzaklaştıran şeyler ise ruhsal eksiklikler, bir başka deyişle reziletlerdir. Erdemin kazanılmasındaki en önemli husus insan davranışlarının tümünün mutlak iyilik olan ilahi eylemler haline gelmesidir.

Platon, Aristoteles ve Farabi insanları sosyal varlıklar olarak tanımlarlar. İbn Miskeveyh de bu görüşü benimser. Ona göre insan kendini yetkinleştirmede yeterli olmadığı gibi, yaşamını idame ettirmek ve durumunu daha iyi bir hale getirmek için başka insanların yardımına ihtiyaç duymaktadır. Zira insan ancak başkalarıyla ortaya çıkan ilişkileriyle kendini gerçekleştirebilir. Bu bağlamda erdemlerin oluşması başka insanların varlığını gerektirir. Kişi ancak faal olarak topluma katıldığında yetkinleşebilir. Erdemli olmak başka insanların desteğini ve onlarla iletişimi gerektirir.

İnsanın toplumsal oluşu ve erdemlerin ancak toplum sayesinde ortaya çıkması ahlaki hayatta sevginin sorgulanması meselesini de ortaya çıkarır. Çünkü erdemler ve onun sonucu olan mutluluk başkalarıyla kurulan ilişkilerle gerçekleşeceğinden dolayı bunun temeli sevgi ve dostluk esasına dayanmalıdır. Bir insanı sevmemek ya da insanlarca sevilmemek, erdemleri olanaksız kılar. Bu sebeple İbn Miskeveyh mutlu

olan insanı erdemlerden başka hiçbir şeyle süslenmeyen ve dost sahibi olan kişi olarak açıklar.

İbn Miskeveyh insanları mutsuzluğa sürükleyen durumlardan da bahseder. Mutluluğun önündeki engel İbn Miskeveyh'e göre nefsin hastalıklarıdır. Nefste hastalıkların ortaya çıkmasında kişinin ihmalkârlığı, tembelliği ve bilgisizliği bulunmaktadır. Ayrıca kişi nefsini gerektiği gibi eğitememiştir. İnsanların mutlu bir yaşam sürdürebilmeleri için nefis sağlıkları önemlidir. Nefs sağlığının korunmasında her türlü cehaletten, olumsuz duygu, düşünce ve eylemden uzak durmak gerekmektedir. İnsan, kendisini erdemlerle donatmalıdır.

Tüm bunlardan ötürü İbn Miskeveyh'in erdem düşüncesini ortaya koymak insanın insan olması bakımından amacının ve iyinin ne olduğunu yeniden düşünmeye yardımcı olacağı gibi, toplumsal dayanışmaya yönelik düşünceleri nedeniyle de günümüz ahlak çalışmaları açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, M. A. (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara, İmge Kitabevi.
- Altıntaş, H. (2018). *İslam Ahlakı*. Ankara, Akçağ Yayınları.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik* (Çev Zeki Özcan). Sentez Yay.
- Arslan, A. (2015). *Felsefeye Giriş*. Ankara, Adres Yay.
- Arslan, A. (2017). *İslam Felsefesi Üzerine*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2011). *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi (4. b.)*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, İ. H. (2008). *İbn Sina'da Erdemli Yaşam*. Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29, 1-22.
- Aydınlı, Y. (2008). *Farabi'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (2015). *Erdeme Dönüş Psikoloji ve Mutluluk Yolu*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Batak, K. (2017). *Aristoteles'ten Ernest Sosa'ya Erdem Epistemolojisi*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Bayrakdar, M. (1999). İbn Miskeveyh. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:20, İstanbul.
- Bircan, H. H. (2016). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*. Konya, Çizgi Kitabevi.
- Bircan, H. H. (2001). *İslam Felsefesinde Mutluluk*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Bircan, H. H. (2019). *İslam Felsefesi Tarihine Giriş*. İstanbul, Dem Yayınları.
- Bircan, H. H. (2009). *İslam Felsefesi Üzerine*. Van, Bilgeadamlar Yayıncılık.
- Bolay, S. H. (2007). *Felsefeye Giriş*. Ankara.
- Cevizci, A. (2018). *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe Tarihi (3.B)*. İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Uygulamalı Etik*. İstanbul, Say Yayınları.
- Corbin, H. (2017). *İslam Felsefesi Tarihi*. C.2. (çev. H. Hatemi), İstanbul, İletişim Yayınları.

- Corbin, H. (2017). *İslam Felsefesi Tarihi*. C.2. (çev. A.Arslan), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çağrı, M. (2018). *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul, Dem Yayınları.
- Çağrı, M. (2002). *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çetinkaya, B. A. (2017). *İslam Felsefesi*. Ankara, Grafiker Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2016). *İslam Felsefesi Tarihi 1*. Ankara, Grafiker Yayınları.
- Çetinkaya, B. A. (2012). *İslam Felsefesi Tarihi 2*. Ankara, Grafiker Yayınları.
- Çilingir, L. (2015). *Ahlak Felsefesi Yazıları*. Ankara, Elis Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1977). *İslam'da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi*. Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- Çubukçu, İ. A. (1983). *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1987). *Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırma ve Görüşler*. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:183.
- DeBoer, T. J. (2001). *İslam'da Felsefe Tarihi*. (Çev. Yaşar Kutluay), İstanbul, Anka Yayınları.
- Ebu Bekir Razi. (2019). *Ruh Sağlığı(et-tıbbu'r ruhani)*. (çev.H. Karaman), İstanbul, İz Yayıncılık.
- Erdem, H. (1990). Dini Ahlak ve İlahi Dinlerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık'taki Bazı Ahlaki Meselelere Mukayeseli Bir Yaklaşım. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 225-254.
- Erdem, H. (1996). *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Farabi. (2018). *Erdemli Şehir Halkının Görüşlerinin İlkeleri* (Çev: Yaşar Aydın, 1. B), İstanbul, Litera Yayınları.
- Farabi. (2017). *İdeal Devlet* (Çev. A. Arslan), İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Fayda, M. (2005). *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Farabi. (2005). *Füsulu'l-Medeni, Tenbih Ala Sebili's-Sa'ade*. İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Farabi. (2012). *es-Siyasetü'l-Medeniyye*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

- Göz, K. (2016). *İslam Felsefesinde Ahlakın Temel Paradigmaları*. Ankara, Fecr Yayınları.
- Gürgen, A. (2020). *Erdem Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hançerlioğlu, O. (1976). *Başlangıcından Bugüne Erdem Açısından Düşünce Tarihi*. İstanbul, Varlık Yayınları.
- İbn Hazm. (2019). *Erdemli İnsanı Yol Haritası* (çev. C. Aydın). İstanbul, Sufi Kitap.
- İbn Miskeveyh. (2021). *Nefs ve Akıl Risalesi*. (Çev. Muhammet Ali Koca), İstanbul, Albaraka Yay.
- İbn Miskeveyh. (2020). *El-Fevzu'l-Asğar* (Çev. Emrah Alağaç, Mehmet Zahit Sezer), İstanbul, Endülüs Kitap.
- İbn Miskeveyh. (2017). *Ahlak Eğitimi/Tehzibu'l Ahlak* (3.b.). (Çev. A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç), İstanbul, Büyüyenay Yayınları.
- İbn Miskeveyh. (2017). *Mutluluk ve Felsefe (Tertibu's- Sa'adat ve Menazilu'l Ulum)*, (çev. Hümeysra Özturan), İstanbul, Klasik Yayınları.
- İbn Miskeveyh. (2014). *Adaletin Mahiyeti Üzerine*. (Çev. İlyas Altuner), *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1-26.
- İbn Miskeveyh, Suavi, A. ve Rıfat, M. M. (2011). *Kebetospinaks İnsan Yaşamının Tablosu*. (Çev. A. Utku, & N. H. Yanık), Konya, Çizgi Kitabevi.
- İzmirli, H. İ. (2012). *İslam Felsefesi Tarihi*. İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Kaya, M. (2017). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. İstanbul, Klasik Yayınları.
- Kılıç, C. (2010). İbn Miskeveyh'te el-hikmetü's-sâriye kavramı bağlamında varlığın tekâmül süreci. *Elazığ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 11-25.
- Kılıç, S. (2012). *İbn Miskeveyh ve Ezeli Hikmet*. İstanbul, İnsan Yayınları.
- Kindî, (2002). Kindî'nin Hikemiyatı. Mahmut Kaya (Ed.). *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, 3.b. İstanbul, Klasik Yayınları.
- Kindî, (2014). *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine*. Mahmut Kaya (Ed.). *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, İstanbul, Klasik Yayınları,
- Kaya, M. (2014). Tarifler Üzerine. Mahmut Kaya (Ed.). *Kindî Felsefî Risaleler* içinde, 3. b., İstanbul, Klasik Yayınları.
- Köse, H.M. (2014). TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuçuradi, İ. (2019). *Ahlak, Etik ve Etikler*, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kumeyr, Y. (1976). *İslam Felsefesinin Kaynakları*. (F. Olguner). İstanbul, Dergah Yayınları.

- Kutluer, İ. (2017). *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Lao, Z. (2017). *Yol ve Erdem Öğretileri* (çev. B. Akar). İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Leaman, O. (2014). *İslam Felsefesi* (Çev. Ş. Öçal, M. Özdemir). Ankara, Hece Yayınları.
- Leaman, O. (2015). *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş* (Çev. T. Koç). İstanbul, İz Yayıncılık.
- Macintyre, A. (2001). *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması* (Çev. M. Özcan). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Özgen, M. K. (2007). *Mutluluk Problemi*. İstanbul, Artus Yay.
- Platon, (1997). *Devlet* (Çev. Mehmet Karasan). İstanbul, MEB Yayınları.
- Platon, (1986). *Diyaloglar*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Platon, (2017). *Phaidon* (Çev. Ari Çokona). İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay.
- Ragıp el- İsfehani, (2019). *Erdemli Yol* (çev.M. Tan). İstanbul, İz Yayıncılık.
- Saruhan. M. S. (2018). *Evrım ve Ahlak Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan* (4.b.). Ankara, Eskiyei Yayınları.
- Saruhan. M. S. (2016). *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. Ankara, Grafiker Yayınları.
- Sunar, C. (1980) *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No.147.
- Toku, N. (2005). *Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Turan, R. (2016). *İbn Miskeveyh'de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler*. *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-35.
- Türkeri, M. (2017). *Etik Değer Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*. İstanbul, Lotus Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (2017). *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*. Ankara, Doğubati Yayınları.
- Vural, M. (2016). *İslam Felsefesi Sözlüğü*. Ankara, Elis Yayınları.
- Vural, M. (2016). *İslam Felsefesi Tarihi*. Ankara, Elis Yayınları.
- Zakheri, A. (1997). *İbn Miskeveyh'in Ahlak Felsefesi*. İstanbul, Yenizamanlar Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Atalık, Hande
Uyruğu :T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Gazi Üniversitesi	2016
Lise	Pursaklar Sağlık Meslek Lisesi	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2020	Gazi Ahmet Muhtar Paşa İlkokulu	Özel Eğitim Öğretmeni
2019	Uygur Özel Eğitim ve Uygulama Okulu	Özel Eğitim Öğretmeni
2019	Şenlik İlkokulu	Özel Eğitim Öğretmeni
2017	Bağlum İlkokulu	Özel Eğitim Öğretmeni

YabancıDil

İngilizce

